

ریاست جمهوری
سازمان برنامه و بودجه کشور
سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان رضوی

سازمان جهاد دانشگاهی
استان خراسان رضوی

طرح پژوهشی

بازنگری مطالعات و سند آمایش استان خراسان رضوی

کارفرما: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان رضوی

مجری: سازمان جهاد دانشگاهی خراسان رضوی

۵- تحلیل وضعیت ساختار سکونتگاهی

تابستان ۱۴۰۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	۵-تحلیل وضعیت ساختار سکونتگاهی.....
۱-۵-۴	بررسی و تحلیل احکام اسناد فرادست، قوانین و مقررات و مصوبات مهم مرتبط با بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت.....
۴	۵-۲-بررسی و تحلیل آموزه های مطالعات پیشین آمایش سرزمین، آموزه های تجارب بین المللی و سایر مطالعات مرتبط بخشی (ملی، استانی، ناحیه ای و ...) به منظور سازماندهی فضایی بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان.....
۱۷	۵-۳- بررسی و تحلیل کلی وضعیت موجود نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت استان در منطقه و کشور.....
۲۳	۵-۳-۱-تحلیل و ارزیابی.....
۳۱	۵-۴- بررسی و تحلیل وضع موجود و استخراج ساختار و سازمان فضایی بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان.....
۳۲	۵-۴-۱-توزیع فضایی شهرهای استان.....
۳۲	۵-۴-۲-شبکه سلسله مراتبی ارتباطات شهری.....
۳۵	۵-۴-۳-ساختار شهرهای استان (تجمع های شهری، منطقه شهری عملکردی، شبکه شهری مکمل و همکار).....
۳۹	۵-۴-۴-تحلیل و ارزیابی پدیده تمرکز و متروپلایز شدن در استان.....
۴۲	۵-۴-۵-تحلیل وضعیت استقرار روستاها: کوهپایه ای، کوهستانی، جلگه ای، ساحلی، جنگلی و.....
۵۳	۵-۴-۶-ساختار روستاهای استان و الگوی استقرار آنها (مجتمع یا کانونی، متقارن و پراکنده، خطی، خوشه ای، فضاهای روستایی حاشیه شهرها،...).....
۶۲	۵-۴-۷-تحلیل روند تخلیه روستاها در مناطق مختلف استان.....
۶۵	۵-۴-۸-شناسایی الگوهای عشایری در مناطق مختلف استان.....
۹۲	۵-۴-۹-تحلیل سلسله مراتب مکان های مرکزی و حوزه نفوذ آنها.....
۹۸	۵-۴-۱۰-بررسی مناسبات روستا-شهر و اثرات توسعه ای آن بر سازمان فضایی استان و منطقه.....
۱۰۰	۵-۴-۱۱-کارکرد سکونتگاه های شهری و روستایی.....
۱۰۴	۵-۴-۱۲-تبیین گونه شناسی عناصر ساختار فضایی استان.....
۱۱۲	۵-۴-۱۳-مکان های مرکزی.....
۱۱۶	۵-۴-۱۴-محورهای توسعه.....
۱۱۷	۵-۴-۱۵-پهنه های کلان کاربری اراضی.....
۱۱۸	۵-۴-۱۶-مسکن و زمین.....
۱۱۹	۵-۵-شناسایی و تحلیل ساختار و سازمان فضایی وضع موجود بخش در پهنه سرزمین.....
۱۳۰	۵-۶-بررسی و تحلیل جایگاه، آثار و پیامدهای بخش از لحاظ.....
۱۵۴	۵-۶-۱-اقتصادی (سهم، درآمد، ارزش افزوده و تولید ناخالص داخلی، داده - ستانده، بازارهای هدف) در پهنه سرزمین.....
۱۵۴

- ۱۵۵-۲-۶-۵ اجتماعی (اشتغال، مهاجرت و...) در پهنه سرزمین.....
- ۱۵۸-۳-۶-۵ فرهنگی (ارتقا بهداشت، آموزش و...) در پهنه سرزمین.....
- ۱۵۹-۴-۶-۵ محیط زیستی (مصرف منابع، کارایی مصرف انرژی) در پهنه سرزمین.....
- ۱۶۰-۷-۵ بررسی و تحلیل تعارض ها، عدم توازن ها و عدم تعادل های بین بخشی- بین منطقه ای در بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت (از بعد چشم اندازها، راهبردها، پیامدها، پیوندهای پسین و پیشین، انتظارات متقابل و...).....
- ۱۶۲-۸-۵ ارائه مناطق همگن عملکردی بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت.....
- ۱۶۳-۹-۵ شناسایی، واکاوی و تحلیل راهبردی (نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدها) بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان و ریشه یابی بحران های فعلی و احتمالی.....

فهرست نقشه ها

صفحه	عنوان
۳۲	نقشه ۱. توزیع فضایی و سلسله مراتب سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی
۳۵	نقشه ۲. جهت پراکنش فضایی و جمعیتی نقاط شهری استان ۱۳۹۰ و ۱۴۰۰
۳۷	نقشه ۳. شبکه سلسله مراتب ارتباطات شهری در استان خراسان رضوی
۴۲	نقشه ۴. ساختار شهرها در استان خراسان رضوی
۴۵	نقشه ۵. تحلیل فضایی رشد متاستاز و پراکنده رویی گسترده سکونتگاه ها در محدوده شهر مشهد
۴۷	نقشه ۶. تحول ساختار فضایی منطقه کلانشهری مشهد طی دوره ۱۳۷۵-۱۴۲۰
۵۵	نقشه ۷. هسته های فضایی نقاط روستایی در استان خراسان رضوی
۵۶	نقشه ۸. توزیع فضایی نقاط روستایی استان برحسب شهرستان
۵۷	نقشه ۹. تراکم جمعیت روستایی در استان خراسان رضوی- ۱۳۹۵
۵۸	نقشه ۱۰. توزیع فضایی جمعیت روستایی استان برحسب مرزهای شهرستان ۱۳۹۵
۶۱	نقشه ۱۱. پراکنش روستاهای استان به تفکیک نوع روستا
۶۴	نقشه ۱۲. روستاهای پیرامون شهرها در استان خراسان رضوی
۶۵	نقشه ۱۳. الگوی استقرار روستاها در استان خراسان رضوی
۶۸	نقشه ۱۴. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ در استان خراسان رضوی
۶۹	نقشه ۱۵. شدت تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۷۵-۱۳۹۵ در استان خراسان رضوی
۷۲	نقشه ۱۶. تغییرات فضایی جمعیت روستایی استان در دو بازه زمانی کوتاه و بلندمدت
۷۳	نقشه ۱۷. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت کمتر از ۵۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵
۷۴	نقشه ۱۸. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵
۷۵	نقشه ۱۹. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت بیش از ۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵
۷۸	نقشه ۲۰. ضریب شهرنشینی در استان خراسان رضوی- سال ۱۳۹۵
۷۹	نقشه ۲۱. روستاهای خالی از سکنه در استان خراسان رضوی- ۱۳۹۵
۷۹	نقشه ۲۲. تراکم روستاهای خالی از سکنه در استان خراسان رضوی- ۱۳۹۵
۸۳	نقشه ۲۳. روستاهای مرزی در استان خراسان رضوی
۸۴	نقشه ۲۴. فاصله روستاهای خالی از سکنه تا مرز مشترک ایران و افغانستان
۸۴	نقشه ۲۵. تراکم جمعیت روستاهای مرزی در استان خراسان رضوی
۹۵	نقشه ۲۶. توزیع فضایی اتراق گاه های عشایری در استان خراسان رضوی
۹۸	نقشه ۲۷. توزیع فضایی ایل راه های عشایری در استان خراسان رضوی
۹۹	نقشه ۲۸. سلسله مراتب مکان های مرکزی و حوزه نفوذ آنها در استان خراسان رضوی
	نقشه ۲۹. محدوده با مناسبات ضعیف شهری-روستایی یا شدت ضعیف (فراوانی کم) مناسبات شهری روستایی
۱۰۱	(محدوده روستاهای پراکنده).

- نقشه ۳۰. محدوده با مناسبات الگوی خطی شهری-روستایی (محدوده روستاهای خطی)..... ۱۰۲
- نقشه ۳۱. محدوده با مناسبات قوی ارتباطات شهری-روستایی (محدوده روستاهای خوشه ای)..... ۱۰۳
- نقشه ۳۲. ضریب مکانی شاغلین در بخش های مختلف در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان..... ۱۰۷
- نقشه ۳۳. الگوی پراکنش چاههای آب استان در ارتباط با سکونتگاههای استان..... ۱۱۳
- نقشه ۳۴. عناصر نقطه ای انسان ساخت در استان خراسان رضوی..... ۱۱۴
- نقشه ۳۵. عناصر خطی استان و سهم بهره مندی بخش های مختلف استان از این خدمات..... ۱۱۵
- نقشه ۳۶. عرصه های طبیعی و زیست انسانی در استان خراسان رضوی..... ۱۱۶
- نقشه ۳۷. محدوده ها و زیرپهنه های استان برحسب شدت عامل مرکزیت..... ۱۱۷
- نقشه ۳۸. محورهای توسعه در استان خراسان رضوی..... ۱۱۸
- نقشه ۳۹. کاربری اراضی استان خراسان رضوی..... ۱۱۹
- نقشه ۴۰. نظام استقرار سکونتگاه های شهری منطبق بر پهنه بندی اقلیمی در استان خراسان رضوی..... ۱۳۲
- نقشه ۴۱. نظام استقرار سکونتگاه های شهری منطبق بر پهنه بندی ارتفاعی در استان خراسان رضوی..... ۱۳۳
- نقشه ۴۲. سکونتگاه های روستایی واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی..... ۱۳۵
- نقشه ۴۳. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی..... ۱۳۵
- نقشه ۴۴. سکونتگاههای روستایی استان برحسب حضور فراوانی مخاطرات طبیعی..... ۱۳۸
- نقشه ۴۵. سکونتگاههای شهری استان برحسب حضور فراوانی مخاطرات طبیعی..... ۱۳۸
- نقشه ۴۶. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با پهنه بندی مخاطرات..... ۱۳۹
- نقشه ۴۷. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق با پتانسیل فرسایش خاک در استان خراسان رضوی..... ۱۳۹
- نقشه ۴۸. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق با پتانسیل زمین لغزش در استان خراسان رضوی..... ۱۴۰
- نقشه ۴۹. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با دشت های استان..... ۱۴۱
- نقشه ۵۰. الگوی استقرار معادن استان در ارتباط با شبکه سکونتگاهی..... ۱۴۳
- نقشه ۵۱. فاصله معادن تا سکونتگاه های شهری و روستایی..... ۱۴۴
- نقشه ۵۲. ساختار صنایع استان و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان..... ۱۴۵
- نقشه ۵۳. سطح زیر کشت اراضی زارعی، باغی شهرستانهای استان خراسان رضوی (میانگین ۵ سال اخیر)..... ۱۴۶
- نقشه ۵۴. نقشه ساختار حمل و نقل و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان..... ۱۴۹
- نقشه ۵۵. نقشه ساختار انرژی و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان..... ۱۵۰
- نقشه ۵۶. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با سطح بهره مندی از زیرساخت ها..... ۱۵۱
- نقشه ۵۷. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با سطح بهره مندی از خدمات..... ۱۵۳
- نقشه ۵۸. مناطق همگن عملکردی براساس تعداد سکونتگاه های شهری و روستایی..... ۱۶۲
- نقشه ۵۹. مناطق همگن عملکردی براساس جمعیت سکونتگاه های شهری و روستایی..... ۱۶۳
- نقشه ۶۰. سناریوهای پیشنهادی روستاهایی با جمعیت بیش از ۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی..... ۱۶۶
- نقشه ۶۱. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو اول (شهرهای موجود) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی..... ۱۶۸
- نقشه ۶۲. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو دوم (۹۹ شهر) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی..... ۱۶۹
- نقشه ۶۳. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو دوم (۱۰۳ شهر) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی..... ۱۷۰

نقشه ۶۴. پراکندگی و بیضی انحراف استاندارد نقاط تبدیل به شهر در استان خراسان رضوی طی سال های ۱۴۰۰-
۱۳۹۰..... ۱۷۲
نقشه ۶۵. پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان خراسان رضوی..... ۱۷۴

عبدالغفور فاضل استناد و انتشار

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۲	جدول ۱. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور تعادل و توازن منطقه ای در اسناد فرادست.....
۱۳	جدول ۲. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور استفاده از مزیت های نسبی مناطق در اسناد فرادست.....
۱۳	جدول ۳. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه مناطق کم تراکم در اسناد فرادست.....
۱۴	جدول ۴. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور تمرکززدایی در اسناد فرادست.....
۱۴	جدول ۵. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه شهری در اسناد فرادست.....
۱۴	جدول ۶. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور مهاجرت در اسناد فرادست.....
۱۵	جدول ۷. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور حاشیه نشینی و بافت فرسوده در اسناد فرادست.....
۱۵	جدول ۸. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه مناطق مرزی در اسناد فرادست.....
۱۵	جدول ۹. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه روستایی در اسناد فرادست.....
۱۶	جدول ۱۰. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور ملاحظات امنیتی و دفاعی در اسناد فرادست.....
۱۹	جدول ۱۱. تجربیات کشورهای منتخب در حوزه آمایش سرزمین (نظام سکونتگاهی).....
۲۴	جدول ۱۲. روند تغییرات جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی و کشور ۹۵-۱۳۵۵.....
۲۵	جدول ۱۳. تفاضل جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی نسبت به کشور.....
۲۶	جدول ۱۴. توزیع جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی بر حسب گروه های جمعیتی سال ۱۳۶۵.....
۲۶	جدول ۱۵. توزیع جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی بر حسب گروه های جمعیتی سال ۱۳۹۵.....
۲۷	جدول ۱۶. جمعیت و فراوانی شهرهای استان در سطوح مختلف جمعیتی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵.....
۳۰	جدول ۱۷. نرخ رشد جمعیت سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۵.....
۳۲	جدول ۱۸. تعداد و جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی به تفکیک سطح بندی- ۱۳۹۵.....
۳۳	جدول ۱۹. نسبت جمعیت ۵ شهر اول استان از کل جمعیت شهری استان طی سالهای ۹۵-۱۳۵۵.....
۳۴	جدول ۲۰. نحوه توزیع نسبی جمعیت در ۵ شهر اول استان از کل جمعیت شهری استان، ۹۰-۱۳۵۵ (درصد).....
۳۴	جدول ۲۱. نحوه توزیع نسبی جمعیت در ۵ شهر اول استان، ۱۳۹۵.....
۳۸	جدول ۲۲. سلسله مراتب ارتباطات شهری در نواحی آمایشی استان خراسان رضوی.....
۳۹	جدول ۲۳. مکانهای مرکزی در استان خراسان بر حسب سکونتگاههای شهری.....
۴۱	جدول ۲۴. شبکه های شهری در استان خراسان رضوی.....
۴۲	جدول ۲۵. مقایسه نرخ رشد جمعیت مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵.....
۴۴	جدول ۲۶. شهرهای واقع در منطقه کلانشهری مشهد.....
۴۹	جدول ۲۷. درجه نخست شهری در شبکه شهری بر پایه شاخص چهار شهر.....
۴۹	جدول ۲۸. مقادیر به دست آمده از محاسبه شاخص های نخست شهری استان و کشور سال های ۹۵-۱۳۵۵.....
۵۴	جدول ۲۹. تغییرات جمعیت روستایی استان طی بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵.....
۶۱	جدول ۳۰. درصد روستاها و جمعیتی روستایی براساس وضعیت استقرار روستاها در استان خراسان رضوی.....

- جدول ۳۱. تعداد جمعیت و روستاها براساس ساختار الگوی استقرار روستاها در استان خراسان رضوی..... ۶۲
- جدول ۳۲. سهم جمعیت شهری و روستایی در استان خراسان رضوی..... ۶۵
- جدول ۳۳. تغییرات جمعیت روستاها در استان خراسان رضوی بر اساس تعداد روستا..... ۶۸
- جدول ۳۴. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۷۵-۱۳۹۵ در استان خراسان رضوی..... ۷۰
- جدول ۳۵. تعداد روستا و جمعیت به تفکیک طبقات مختلف در استان خراسان رضوی-۱۳۹۵..... ۷۵
- جدول ۳۶. میانگین فاصله روستاها تا راه های اصلی و شهر..... ۷۶
- جدول ۳۷. توزیع جمعیت روستایی بر اساس نواحی برنامه ریزی آمایش در استان خراسان رضوی- سال ۱۳۹۵..... ۷۷
- جدول ۳۸. میزان کاهش جمعیت روستایی و تعداد آبادی های خالی از سکنه در استان طی دوره ۵۵ تا ۱۳۹۵..... ۷۸
- جدول ۳۹. محدوده هایی با اولویت حاشیه نشینی بعد از کلانشهر مشهد در استان..... ۸۰
- جدول ۴۰. تعداد روستاهای مرزی استان با تغییرات جمعیتی به تفکیک شهرستان..... ۸۲
- جدول ۴۱. استان های مقصد کوچ و میانگین مسافت کوچ عشایر در استان خراسان رضوی..... ۹۲
- جدول ۴۲. میزان تولیدات عشایر در استان خراسان رضوی..... ۹۳
- جدول ۴۳. درصد جمعیت عشایری بر اساس اترافگاه در استان خراسان رضوی..... ۹۵
- جدول ۴۴. اترافگاه های عشایری (بیلاق و قشلاق) استان به تفکیک شهرستان..... ۹۶
- جدول ۴۵. سلسله مراتب مکان های مرکزی در استان خراسان رضوی..... ۹۹
- جدول ۴۶. کارکرد غالب سکونتگاه های شهری- روستایی و شهرستان در استان خراسان رضوی..... ۱۰۵
- جدول ۴۷. محاسبه ضریب مکانی شاغلین شهرستانی در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۰۶
- جدول ۴۸. محاسبه ضریب مکانی شاغلین روستایی در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۰۷
- جدول ۴۹. محاسبه ضریب مکانی شاغلین شهری در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۰۹
- جدول ۵۰. تعداد واحدهای مسکونی معمولی در نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی..... ۱۲۰
- جدول ۵۱. واحدهای مسکونی معمولی بر حسب تعداد خانوار ساکن در نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی..... ۱۲۰
- جدول ۵۲. واحدهای مسکونی معمولی بر حسب نوع اسکلت و مصالح عمده به کار رفته در ساختمان در نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵..... ۱۲۰
- جدول ۵۳. مقایسه تراکم خانوار در واحد مسکونی در کشور و استان خراسان رضوی..... ۱۲۲
- جدول ۵۴. متوسط قیمت یک مترمربع زمین ساختمان های مسکونی گلنگی و زیربنای واحدهای مسکونی معامله شده در بنگاه های معاملات ملکی در شهر مشهد (هزار ریال)..... ۱۲۲
- جدول ۵۵. رتبه بخش ساختمان استان خراسان رضوی از ساختمان کل کشور (براساس میانگین هفت ساله ۱۳۹۷-۱۳۹۰) درصد..... ۱۲۴
- جدول ۵۶. شهرهای محل تأمین مسکن در استان خراسان رضوی..... ۱۲۵
- جدول ۵۷. مشخصات واحدهای مسکونی در شهرهای جدید استان خراسان رضوی..... ۱۲۵
- جدول ۵۸. معیارهای مورد بررسی برای برآورد مسکن مورد نیاز..... ۱۲۶
- جدول ۵۹. برآورد مسکن مورد نیاز شهری و روستایی در استان خراسان رضوی..... ۱۲۶
- جدول ۶۰. تعداد و درصد تقاضای مسکن در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۲۸
- جدول ۶۱. درصد سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی واقع در پهنه بندی های اقلیمی..... ۱۳۰

- جدول ۶۲ درصد سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی واقع در طبقات ارتفاعی..... ۱۳۲
- جدول ۶۳. سکونتگاه های واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی..... ۱۳۴
- جدول ۶۴ توزیع جمعیت و فراوانی سکونتگاههای شهری و روستایی استان بر حسب مخاطرات شدید محیطی..... ۱۳۶
- جدول ۶۵ سکونتگاههای استان بر حسب احتمال تنوع مخاطرات شدید طبیعی در آنها..... ۱۳۷
- جدول ۶۶ مقایسه وضعیت بهره برداری از دشت با سکونتگاه ها..... ۱۴۱
- جدول ۶۷ مقایسه وضعیت سکونتگاه های شهری نسبت به معادن..... ۱۴۳
- جدول ۶۸ مقایسه وضعیت سکونتگاه های روستایی نسبت به معادن..... ۱۴۴
- جدول ۶۹ وضعیت روستاهای با قابلیت طبیعت گردی از امکانات زیرساختی و اقتصادی در مقایسه با سایر سکونتگاههای روستایی استان..... ۱۴۸
- جدول ۷۰. مقایسه وضعیت بهره مندی سکونتگاه ها از موضوعات زیربنایی..... ۱۵۱
- جدول ۷۱. سطح بهره مندی سکونتگاههای شهری از زیرساخت بر حسب نوع سکونتگاه..... ۱۵۲
- جدول ۷۲. مقایسه وضعیت بهره مندی سکونتگاه ها از خدمات..... ۱۵۳
- جدول ۷۳. توزیع نسبی جمعیت فعال بر حسب وضع فعالیت و جنسیت در استان خراسان رضوی طی سالهای ۱۳۸۵- ۱۳۹۵..... ۱۵۵
- جدول ۷۴. نرخ اشتغال بر حسب جنسیت در استان خراسان رضوی طی سالهای ۱۳۹۰-۱۳۹۹..... ۱۵۷
- جدول ۷۵. وضعیت پراکندگی روستاهایی با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت در استان خراسان رضوی..... ۱۶۵
- جدول ۷۶. روستاهای پیشنهادی به عنوان مرکز خدمات و هسته های جمعیتی پیرامون شهرها..... ۱۶۶
- جدول ۷۷. اولویت بندی ارتقاء نقاط روستایی به نقطه شهری..... ۱۶۷
- جدول ۷۸. جمعیت نقاط ارتقاء یافته به نقطه شهری در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۰..... ۱۷۱
- جدول ۷۹. معیارهای مورد بررسی جهت شناسایی پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان خراسان رضوی..... ۱۷۲

فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۲۵	شکل ۱. روند تغییرات درصد جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی نسبت به کشور
۲۸	شکل ۲. فراوانی شهرها در سطوح مختلف سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵
۲۸	شکل ۳. جمعیت سطوح مختلف سکونتگاه های استان طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵
۲۹	شکل ۴. نسبت توزیع جمعیت شهرنشین استان در دسته های مختلف جمعیتی شهرها در سال ۱۳۹۵
۳۰	شکل ۵. نرخ رشد جمعیت سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۵
۴۳	شکل ۶. مقایسه جمعیت در مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵
۴۳	شکل ۷. مقایسه نرخ رشد جمعیت در مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵
۴۸	شکل ۸. الگوی سلسله مراتب کنونی سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی
۴۹	شکل ۹. شاخص چهار شهر مهتا در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
۵۰	شکل ۱۰. شاخص نخست شهری در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
۵۱	شکل ۱۱. شاخص دو شهر در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
۵۱	شکل ۱۲. شاخص کینزبرگ در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
۵۲	شکل ۱۳. شاخص موما و الوصابی در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵
	شکل ۱۴. الگوی فعلی ساختار سکونتگاهی استان خراسان رضوی (سمت چپ) و الگوی مقابل آن چندمرکزی پراکنده (سمت راست)
۵۳	
۵۹	شکل ۱۵. ارتباط تعداد نقاط روستایی و جمعیت روستایی در استان خراسان رضوی در سطح شهرستانها
۵۹	شکل ۱۶. توزیع جمعیت و نقاط روستایی استان برحسب شهرستان
۶۱	شکل ۱۷. وضعیت استقرار روستاها در استان خراسان رضوی
۶۳	شکل ۱۸. سهم جمعیت و تعداد روستا براساس الگوی استقرار سکونتگاه های روستایی در استان خراسان رضوی
۶۷	شکل ۱۹. درصد جمعیت شهری و روستایی در استان خراسان رضوی به تفکیک هر شهرستان
۶۸	شکل ۲۰. تغییرات جمعیت روستاها در استان خراسان رضوی
۷۱	شکل ۲۱. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۷۵-۹۵ در استان خراسان رضوی
۷۶	شکل ۲۲. تعداد روستا و جمعیت به تفکیک طبقات مختلف در استان خراسان رضوی-۱۳۹۵
۷۷	شکل ۲۳. مقایسه سهم جمعیت روستایی شهرستان ها از استان خراسان رضوی
۸۶	شکل ۲۴. ارتباط بین تعداد نقاط روستایی و شدت تغییرات جمعیت روستایی در استان
۸۷	شکل ۲۵. ارتباط بین جمعیت روستایی شهرستان و شدت تغییرات جمعیت روستایی در استان
۸۸	شکل ۲۶. روند تخلیه جمعیت روستایی در فاصله از شهرهای بزرگ استان خراسان رضوی
	شکل ۲۷. ارتباط میزان مشاغل پایه شهرستان (از راست به چپ کشاورزی، خدمات و صنعت)، با میزان ناپایداری جمعیت روستایی استان خراسان رضوی
۸۹	
۹۰	شکل ۲۸. ارتباط بین سطوح ارتفاعی و تغییرات جمعیتی روستایی در استان خراسان رضوی

- شکل ۲۹. شبکه شهری (فاصله نقاط شهری از یکدیگر سمت چپ و فاصله روستاها به شهرها سمت راست) و تغییرات جمعیت روستایی در استان خراسان رضوی..... ۹۱
- شکل ۳۰. تعداد اترافگاه های عشایری در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان..... ۹۷
- شکل ۳۱. تعداد اترافگاه های عشایری در استان خراسان رضوی به تفکیک ییلاق و قشلاق..... ۹۷
- شکل ۳۲. تعیین نقش و کارکرد شهرستان های استان خراسان رضوی براساس مدل بوژوگاریه..... ۱۰۵
- شکل ۳۳. الگوی فضایی کارکرد سکونتگاههای استان خراسان رضوی..... ۱۱۱
- شکل ۳۴. عناصر ساختار فضایی استان خراسان رضوی..... ۱۱۲
- شکل ۳۵. سطح بهره مندی استان از خدمات زیربنایی..... ۱۱۵
- شکل ۳۶. توزیع پروانه های ساختمانی صادر شده برای احداث ساختمان بر حسب نوع اسکلت و مصالح عمده ساختمانی در نقاط شهری استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۹..... ۱۲۱
- شکل ۳۷. مقایسه مساحت زمین و زیربنا در پروانه های ساختمانی صادر شده برای احداث ساختمان مسکونی در نقاط شهری استان خراسان رضوی..... ۱۲۱
- شکل ۳۸. روند ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی و کشور طی سالهای ۱۳۹۷-۱۳۹۰ و پیش‌بینی آن برای سالهای ۱۴۰۰-۱۳۹۸ به قیمت‌های ثابت (میلیارد ریال)..... ۱۲۳
- شکل ۳۹. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی به کل ارزش افزوده استان خراسان رضوی..... ۱۲۳
- شکل ۴۰. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی به ارزش افزوده همان بخش در کشور..... ۱۲۳
- شکل ۴۱. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان در استان خراسان رضوی و کشور..... ۱۲۴
- شکل ۴۲. رتبه بخش ساختمان استان خراسان رضوی نسبت به سایر استان ها..... ۱۲۴
- شکل ۴۳. برآورد تعداد مسکن شهری مورد نیاز در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۲۸
- شکل ۴۴. برآورد تعداد مسکن روستایی مورد نیاز در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۲۸
- شکل ۴۵. تعداد تقاضای مسکن در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها..... ۱۳۰
- شکل ۴۶. تعداد سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی بر اساس پهنه بندی اقلیمی..... ۱۳۱
- شکل ۴۷. سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی بر اساس پهنه های ارتفاعی..... ۱۳۳
- شکل ۴۸. درصد جمعیت سکونتگاههای شهری و روستایی استان در مواجهه با مخاطرات شدید محیطی..... ۱۳۷
- شکل ۴۹. توزیع سکونتگاههای شهری استان برحسب پهنه های فعالیت..... ۱۴۷
- شکل ۵۰. مقایسه نرخ اشتغال به تفکیک جنسیت طی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵..... ۱۵۶

مقدمه

این گزارش به دنبال آن است تا ساختار سکونتگاهی استان خراسان رضوی را در چارچوب مطالعات آمایش سرزمین مورد تحلیل قرار دهد. براین اساس شرح خدمات مصوب، خط مسیر این گزارش را شکل می دهد. در یک دسته بندی شرح خدمات مرتبط با ساختار سکونتگاهی را می توان در چهار قسمت اصلی دسته بندی و ساده سازی کرد:

- مباحث نظری
- بررسی عناصر ساختار فضایی
- برآیند کلی ناشی از عملکرد این ساختار
- آرایه پیشنهاد

قبل از شروع بحث، خلاصه ای در باب روش مطالعه و شیوه گردآوری اطلاعات آرایه خواهد شد و در ادامه براساس شرح خدمات اقدام به بررسی و تحلیل مطالب می شود.

روش مطالعه

شیوه و تحلیل مطالعه ترکیبی از روشهای کمی و کیفی و بهره گیری از روشهای منطقی قیاس و استقراء به منظور تحلیل موضوعات است. در گام نخست با مطالعه اسناد فرادستی، جهت گیریهای کلی نظام، در خصوص سکونتگاههای استان و شرق کشور مشخص گردید. در مجموع هفت گزارش زیر ملاک عمل در این خصوص بوده است:

۱. نظام سکونت گاهی و توزیع فضایی جمعیت (جلد اول - بررسی و تحلیل اسناد فرادست)
 ۲. توسعه فضایی مطلوب نظام سکونتگاهی سرزمین ایران در افق ۱۴۲۴
 ۳. برنامه ریزی و سیاست گذاری در بخش نظام سکونت گاهی و توزیع فضایی جمعیت
 ۴. توصیف و تحلیل پیوندهای اصلی بین سکونتگاه ها
 ۵. بررسی و تحلیل وضع موجود و استخراج ساختار و سازمان فضایی نظام سکونتگاهی
 ۶. آینده پیش رو: کلان روند گسترش شهرنشینی و شهرهای آینده
 ۷. ارزیابی طرح جهش تولید و تأمین مسکن مبتنی بر ملاحظات آمایشی
- علاوه بر این جهت اطلاع از کم و کیف آمایش مطالعات سایر استانها، گزارش ساختار سکونتگاهی در ۸ استان کشور نیز مورد ارزیابی قرار گرفت این استانها شامل موارد زیر می باشد:

۱. خراسان شمالی
۲. خراسان جنوبی
۳. آذربایجان غربی
۴. آذربایجان شرقی

۵. گلستان

۶. فارس

۷. قزوین

۸. گیلان

داده های خام مطالعه که اساس تنظیم این گزارش را شکل می دهد، از دستگاههای مربوطه اخذ شده است. این داده ها شامل سه نوع فرمت مشخص به شرح زیر می باشد:

• داده های فضایی

• داده های آماری

• سایر داده ها

فرایند تولید اطلاعات از طریق ترکیب داده ها و تحلیل آنها در قالب نقشه، نمودار، جدول و متن صورت پذیرفته است. برای این منظور از مدل‌های زیر استفاده شده است:

• آماری - فضایی همچون Density, Euclidean Distance, IDW, Center mean.

• Raster Calculator, Directional Distribution و خود همبستگی فضایی

• مدل‌های سنجش نابرابری نظیر رتبه قاعده - اندازه، چهار شهر مهتا، شاخص نخست شهری، تمرکز هرفیندال و تمرکز هندرسون

از نظر زمانی داده ها و تحلیل‌های صورت گرفته در دو بازه زمانی بلند مدت و کوتاه مدت انجام شده است:

• دوره بلندمدت بازه ۲۰ ساله (سرشماری ۱۳۹۵-۱۳۷۵) برای شناسایی روند تغییرات جمعیتی

• دوره کوتاه مدت بازه ۵ ساله (سرشماری ۱۳۹۵-۱۳۹۰) برای شناسایی تفاوت ها نسبت به آمایش

قبلی

داده های مورد استفاده از نظر نوع شامل داده های نقطه ای، خطی و سطحی و همچنین از نظر مقیاس شامل نقطه سکونتگاه: شهری و روستایی، شهرستان، پهنه: بخش هایی از استان و استان بوده است.

در یک ارزیابی کلی و مقایسه تفاوت‌های محتویات گزارش فعلی با گزارش پیشین ساختار سکونتگاهی استان در سال‌های گذشته می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- اسناد فرادستی: براساس آخرین اسناد فرادستی حال حاضر و جهت گیریهای جدید آمایشی

۲- بازه زمانی ۱۳۹۵-۱۳۹۰: استفاده از آخرین آمار سرشماری کشور و نمایش تفاوت‌های فضایی در حوزه

سکونتگاهی از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵

۳- ارایه دسته بندی جدید از سکونتگاههای شهری (شهرمنطقه، منطقه عملکردی و همکار) و

روستایی (روستاهاى خوشه ای، پراکنده، خطی، پیرامون شهری)

۴- الگوی شکل بندی فضایی استان

۵- تحلیل روند تخلیه روستاها در مناطق مختلف استان

۶- بررسی و تحلیل تعارضها، عدم توازن ها و عدم تعادل های بین بخشی- بین منطقه ای در بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت.
با ذکر این مقدمه در ادامه براساس شرح خدمات اقدام به بررسی ساختار سکونتگاهی استان می شود.

غیر فایبل استناد و انتشار

۵-۱- بررسی و تحلیل احکام اسناد فرادست، قوانین و مقررات و مصوبات مهم مرتبط با بخش نظام

سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت

به منظور احصاء سیاست های کلان در زمینه سکونتگاه های شهری و روستایی اقدام به بررسی اسناد فرادستی شده است. این اسناد شامل:

- سند چشم انداز ۱۴۰۴ کشور
- جهت گیری های ملی آمایش سرزمین
- ضوابط توسعه ملی
- سیاست های کلی آمایش سرزمین (ابلاغی مقام معظم رهبری)
- سیاست های کلی نظام در امور جمعیت، شهرسازی، اقتصاد مقاومتی، پدافند غیرعامل، امور مسکن
- الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت آمایش سرزمین
- نظریه پایه توسعه استان خراسان
- برنامه پنجم توسعه
- سند توسعه استان و
- چشم انداز مناطق روستایی کشور

نتایج آن به تفکیک شهر و روستا و به تفکیک برنامه به شرح زیر ارائه می گردد.

- ۱- سند چشم انداز بیست ساله ایران (سند چشم انداز ایران ۱۴۰۴):
 - برخوردار از فرصت های برابر و بهره مند از محیط زیست سالم
- ۲- سند ملی آمایش سرزمین:
 - شهرمنطقه های سطح یک (مشهد، تبریز، رشت، ساری، کرمانشاه، اهواز، بندرعباس، شیراز، اصفهان، کرمان، زاهدان و چابهار) به عنوان همکار تهران در تعاملات بین المللی
 - تمرکززدایی و تغییر الگوی شبکه شهری سرزمین از تک مرکزی به شبکه چندمرکزی و چند سطحی
 - استقرار خدمات سطح یک در منطقه شهری و عدم تمرکز در کلانشهر
 - تقویت و ارتقاء سطح عملکردی و خدماتی شهرهای (قوچان، نیشابور، سبزوار، تربت جام، تربت حیدریه و کاشمر) به عنوان شهرهای همکار در شبکه چندمرکزی، چندسطحی و چند عملکردی سرزمین
 - تمرکززدایی از مناطق کلانشهری مشهد
 - تقویت نقش چندعملکردی شهرهای میانی
 - هدایت جریان های مهاجرتی به سمت شهرهای میانی

- الگوی توسعه نظام سکونتگاهی به صورت شبکه شهری چندمرکزی خوشه ای با رویکرد توسعه مکان های مرکزی، توسعه مناطق کلانشهری (به استثنای منطقه کلانشهری مشهد)، تقویت حداکثری جمعیت پذیری (به استثنای کلانشهر مشهد) و توسعه شهرها در همه سطوح
 - ساماندهی و تقویت منظومه های روستایی و ایجاد مناطق روستا-شهری همکار و هم پیوند
 - تقویت پسوند روستاها با شهرهای کوچک و میانی
 - ممانعت از تبدیل بی رویه نقاط روستایی به شهر
 - نگهداشت و افزایش جمعیت در شهرهای کوچک و روستاهای مرزی
- ۳- سند ملی آمایش سرزمین استان:

- توسعه متوازن جمعیت و شبکه ایمن سکونتگاهی متناسب با پتانسیل هر پهنه و کاهش روند مهاجرت به مشهد
- تعادل در نظام سکونتگاهی شرق کشور
- پیشگیری از حاشیه نشینی و کاهش نقش مشهد در نظام سلسله مراتبی استان و تقویت شهرهای میانی و روستاهای مراکز دهستان ها
- تقویت جایگاه بین المللی شهر مشهد
- نگهداشت جمعیت در شهرهای کوچک و روستاهای مرزی از طریق توسعه فعالیت در این سکونتگاه ها
- توسعه شهر جدید طرقله شاندیز واقع در شهرستان مشهد و شهر جدید گلپهار در شهرستان چناران
- ساماندهی سکونتگاه های غیررسمی و حاشیه نشینی در کلانشهر مشهد و شهرهای تربت حیدریه، سبزوار و نیشابور
- ساماندهی روستاهای پرجمعیت و مراکز دهستان در شهرستان های استان به ویژه مناطق مرزی

۴- جهت گیری های ملی آمایش سرزمین:

- (ماده ۱-۱): رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت های آن و رعایت مقیاس مناسب اقتصادی برای فعالیت در یک مکان با توجه به ظرفیت و کشش بازارهای داخلی و خارجی
- (ماده ۱-۵): توزیع مناسب جمعیت و فعالیت های اقتصادی در قلمرو سرزمین در راستای ایجاد تعادل بیشتر

- (ماده ۱-۵): اتخاذ تدابیر و تمهیدات لازم به منظور توسعه پایدار نواحی کویری و افزایش سطح جمعیت پذیری در این قلمرو با تکیه بر رونق بخشی به اقتصاد و استفاده بهینه از مزیت های نسبی (منابع معدنی، انرژی خورشیدی و گردشگری)
- (ماده ۱-۶): ایجاد زمینه های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد از طریق فراهم ساختن زیرساخت و تأسیسات مورد نیاز و افزایش سرمایه گذاری های اقتصادی، به ویژه صنعتی و خدمات عمومی
- (ماده ۱-۷): اتخاذ سازوکارها و تمهیدات مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلانشهری و بازنگری طرح های توسعه کلانشهری کشور در چارچوب سیاست ها و سقف جمعیتی
- (ماده ۱-۸): ساماندهی و هدایت هدفمند جریان های مهاجرت در راستای استراتژی توزیع جمعیت و فعالیت در سرزمین از طریق:
 - زمینه سازی به منظور تحول در اقتصاد روستاها و بازگرداندن رونق به اقتصاد روستایی (کشاورزی، دامداری، صنایع دستی و...) در چارچوب مقتضیات و مزیت های محلی
 - تشویق سرمایه گذاری در طرح های اشتغال زا، توسعه ارائه خدمات عمومی، ارائه مشوق ها و تسهیلات متناسب با مقتضیات محلی در روستاها و شهرهای کوچک به منظور ماندگاری جمعیت در شهرهای کوچک و نواحی روستایی و کاهش روند مهاجرت به کلانشهرها و شهرهای پرتراکم
- (ماده ۱-۹): سازماندهی شبکه سکونتگاهی کشور با هدف ارتقاء بهره وری از سرزمین با ملاحظات زیست محیطی و کاهش مشکلات و چالش های موجود
- (ماده ۱-۱۰): تحقق سازمان فضایی مطلوب توسعه کشور، مؤلفه های نوین برنامه ریزی و تجارب جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم
 - لایه پیرامونی، شامل مراکز استان های مرزی کشور به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردی اقتصادی و سیاسی آنها در خارج از مرزهای کشور
 - لایه مرکزی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین المللی در حوزه های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات و گسترش کسب و کار با بازارهای جهانی
 - لایه میانی، شامل مراکز استان ها و شهرهای برخوردار از توانمندی و یا استقرار در موقعیت های مناسب نسبت به سایر مناطق شهری و روستایی به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می کنند

- (ماده ۱-۱۱): تقویت و سازماندهی سکونتگاه‌ها و عرصه‌های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی و تقویت زنجیره‌های ارزش با تأکید بر استقرار صنایع کوچک و اشتغال‌زا
 - (ماده ۱-۱۲): انتظام بخشی به فرآیندها و رویه‌های تبدیل و الحاق سکونتگاه‌های روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت مولد در روستاها و حفظ و بهره‌وری از اراضی قابل کشت
 - (ماده ۱-۱۴): ممنوعیت تغییر کاربری زمین خارج از برنامه‌ها و طرح‌های مصوب و مغایر با ملاحظات زیست‌محیطی از طریق اتخاذ تدابیر، ضوابط و مقررات و سازوکارهای نظارتی مؤثر و کارآمد و بازنگری ضوابط و معیارهای تغییر کاربری اراضی متناسب با ویژگی‌های بوم‌شناختی هر قلمرو
 - (ماده ۱-۱۵): سازماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی پیرامون شهرها، به ویژه کلانشهرها
 - (ماده ۱-۱۶): فراهم‌سازی زمینه‌ها، امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور
 - (ماده ۱-۱۸): توسعه، تجهیز، ارتقاء و اصلاح ساختار فضایی شبکه ریلی
 - (ماده ۱-۱۹): توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین‌المللی (جاده‌های)
 - (ماده ۱-۲۴): توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و خدماتی گردشگری با هدف تسهیل دسترسی و استفاده از اماکن، ابنیه و محوطه‌های با ارزش تاریخی ثبت جهانی و ثبت ملی شده و قطب‌ها و مناطق نمونه گردشگری (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی)
 - (ماده ۱-۸۲): عدم استقرار صنایع پرخطر (مطابق تعاریف شورای عالی امنیت ملی) در محدوده سکونتگاه‌ها و رعایت حریم‌های ایمنی و امنیتی مورد نیاز
- ۵- نظریه توسعه ملی مصوب شورای راهبری تدوین سند ملی آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۹۷/۷/۱۴):
- تلاش برای دستیابی به عدالت اجتماعی و برابری
 - هم‌راستایی بهبود محیط زیست و توسعه اقتصادی به عنوان پایه‌های مقوله توسعه پایدار، فراهم ساختن محیط زیست سالم و جلوگیری از تخریب آن
 - توزیع جمعیت و استقرار فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم‌ها
 - فراهم نمودن فضای مناسب مراکز زیست و فعالیت در مناطق مرزی و مناطق کم‌تراکم از طریق توسعه پایدار این مناطق
- ۶- ضوابط ملی آمایش سرزمین، مصوب ۱۳۸۳:
- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور

- تغییر نقش و عملکرد شهر تهران به عنوان مرکزی با عملکرد بین‌المللی و شهرهای اصفهان، مشهد، تبریز، شیراز، اهواز و کرمانشاه به عنوان مرکزی با عملکرد فراملی برای پوشش خدماتی در حوزه های جغرافیایی و یا عملکردی خاص
 - ایجاد شبکه های سازمان یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آنها به نحوی که بتوانند در سطوح منطقه تحت نفوذ خویش بخشی از وظایف شهرهای موضوع بند (۲) را به عهده گرفته و در راستای عدم تمرکز در یک تقسیم کار ملی و منطقه ای، مشارکت نمایند
 - زمینه سازی لازم برای استفاده حداکثر از ظرفیت ها و توان های مراکز جمعیتی کوچک و پراکنده (روستاها، روستا- شهرها، شهرهای کوچک) در حفظ و نگهداشت جمعیت و برقراری تعادل در الگوی استقرار جمعیت با متنوع سازی فعالیت ها، ایجاد اشتغال و افزایش نقش فعالیت های صنعتی و خدماتی قابل استقرار در این مراکز
 - ایجاد تعادل نسبی در توزیع و ترکیب جمعیت در سطح کشور با استفاده از ابزار استقرار فعالیت و زیرساخت ها و استقرار ارادی جمعیت در مناطق استراتژیک و کانون های دارای قابلیت توسعه، با توجه به توان محیطی عرصه ها و مناطق مختلف در اینگونه بارگذاری های جمعیتی و فعالیتی
 - تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم ها
 - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین، با توجه به منابع و امکانات مناطق مختلف، به طوری که نرخ رشد طبیعی جمعیت کشور سالانه به طور متوسط از یک درصد و نرخ رشد طبیعی جمعیت هر یک از شهرستان های کشور سالانه به طور متوسط از ۱/۵ درصد، فراتر نرود
 - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان پذیرش جمعیت متناسب با سرمایه گذاری های جدید تولیدی و خدماتی
- ۷- سیاست های کلی آمایش سرزمین؛ ابلاغی مقام معظم رهبری:
- برقراری تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار متعادل آن در پهنه سرزمین و تعمیم و گسترش شبکه های ارتباطی و اطلاعاتی
 - ایجاد امکانات عادلانه و فرصت های برابر و رفع تبعیض ناروا
 - فراهم آوردن زمینه های مناسب برای افزایش سهم جمعیت و فعالیت در مناطق کم تراکم
 - سامان بخشی فضای مناسب مراکز زیست و فعالیت به ویژه در مناطق مرزی با تأکید بر مشارکت مؤثر مردم با:
- ساماندهی، مدیریت کلان و نظارت مستمر بر پیشرفت و آبادانی کشور با ایجاد شبکه به هم پیوسته مناطق اسکان و فعالیت های ملی و تعریف نقش و کارکرد فراملی هر یک از آنها در جهت تحقق اهداف چشم انداز و اصول آمایش سرزمین

- تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه با توجه به ملاحظات دفاعی، امنیتی، فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی و افزایش نقش و فعالیت مردم در فرآیند توسعه
- توسعه هماهنگ مناطق مرزی با تقویت امور زیربنایی و بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی جهت توسعه ظرفیت ملی گردشگری، آموزشی، بازرگانی و تعامل فرامرزی
- رعایت ملاحظات امنیتی و دفاعی در استقرار جمعیت و فعالیت در سرزمین با تکیه بر:
 - انتخاب مکان‌های مناسب و استقرار مراکز زیست و فعالیت و همچنین مراکز حیاتی و حساس، متناسب با ملاحظات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی به ویژه امنیتی و پدافند غیرعامل
 - ارتقای فعالیت‌های توسعه‌ای ملی و استانی در مناطق مرزی با اعطای مشوق‌های اقتصادی و تقویت زیربناها و استقرار مناسب جمعیت و تقویت نیروهای نظامی و انتظامی متناسب با تهدیدات
 - ساماندهی سطوح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به مدیریت سوانح طبیعی، حوادث و منابع آب و رعایت شرایط زمین‌شناسی جهت افزایش ضریب ایمنی تأسیسات زیربنایی و حیاتی و ابنیه مراکز جمعیتی و شهرها و روستاها
 - تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی با ارتقای سطح توسعه یافتگی مناطق مختلف کشور و ایجاد قطب‌ها و کانون‌های توسعه
 - پیشگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه به مراکز استان‌ها با تدابیر لازم
- ۸- سیاست‌های کلی نظام در امور جمعیت:
 - باز توزیع فضایی و جغرافیایی جمعیت، متناسب با ظرفیت زیستی با تأکید بر تأمین آب با هدف توزیع متعادل و کاهش فشار جمعیتی
 - حفظ و جذب جمعیت در روستاها و مناطق مرزی و کم‌تراکم و ایجاد مراکز جدید جمعیتی
- ۹- سیاست‌های کلی نظام در امور شهرسازی:
 - مکانیابی توسعه شهرها در چارچوب طرح آمایش سرزمینی، بر اساس استعدادهای اقتصادی با رعایت معیارهای زیست محیطی و مراقبت از منابع آب و خاک کشاورزی و ایمنی در مقابل سوانح طبیعی و امکان استفاده از زیرساخت‌ها و شبکه شهری
 - تعیین ابعاد کالبدی شهرها در گسترش افقی و عمودی با تأکید بر هویت ایرانی-اسلامی و با رعایت ملاحظات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، امنیتی، حقوق همسایگی و امکانات زیربنایی و الزامات زیست محیطی و اقلیمی
 - تأمین منابع پایدار برای توسعه و عمران و مدیریت شهری و روستایی با تأکید بر نظام درآمد-هزینه‌ای در چارچوب طرح‌های مصوب

- حفظ هویت تاریخی در توسعه موزون شهر و روستا با احیاء بافت های تاریخی و بهسازی یا نوسازی دیگر بافت‌های قدیمی
 - جلوگیری از گسترش حاشیه نشینی در شهرها و ساماندهی بافت های حاشیه ای و نامناسب موجود
 - رعایت هویت تاریخی و معنوی شهرها در توسعه و بهسازی محیط شهری، به ویژه شهرهایی از قبیل قم و مشهد
 - سطح بندی شهرهای کشور و جلوگیری از افزایش و گسترش بی رویه کلانشهرها
- ۱۰- سیاست های کلی نظام در اقتصاد مقاومتی:
- محور قرار دادن رشد بهره وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استان ها و به کارگیری ظرفیت و قابلیت های متنوع در جغرافیای مزیت های مناطق کشور
 - توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به منظور انتقال فناوری های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا، خدمات، تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج
- ۱۱- سیاست های کلی نظام در امور پدافند غیرعامل:
- رعایت اصول و ضوابط پدافند غیرعامل از قبیل انتخاب عرصه ایمن، پراکنده سازی یا تجمیع حسب مورد، حساسیت زدایی، اختفاء، استتار، فریب دشمن و ایمن سازی نسبت به مراکز جمعیتی و حائز اهمیت
 - طبقه بندی مراکز، اماکن و تأسیسات حائز اهمیت به حیاتی، حساس و مهم و روزآمد کردن آن در صورت لزوم
 - دو یا چند منظوره کردن مستحدثات، تأسیسات و شبکه های ارتباطی و مواصلاتی در جهت بهره گیری پدافندی از طرح های عمرانی، به ویژه در مناطق مرزی و حساس کشور
 - ممانعت از ایجاد تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی و بیرون بردن اینگونه تأسیسات از شهرها و پیش بینی تمهیدات ایمنی برای آن دسته از تأسیساتی که وجود آنها الزامی است و ممانعت از ایجاد مراکز جمعیتی در اطراف تأسیسات پرخطر با تعیین حریم لازم
- ۱۲- سیاست های کلی نظام در امور مسکن:
- مدیریت زمین برای تأمین مسکن و توسعه شهر و روستا در چارچوب استعداد اراضی، سیاست ها و ضوابط شهرسازی، طرحهای توسعه و عمران کشور و ایجاد و توسعه شهرهای جدید
 - □ احیای بافت های فرسوده شهری و روستایی از طریق روش های کارآمد
 - برنامه ریزی دولت در جهت تأمین مسکن گروه های کم درآمد، نیازمند و حمایت از ایجاد و تقویت مؤسسات خیریه و ابتکارهای مردمی برای تأمین مسکن اقشار محروم

- برنامه ریزی جامع برای بهبود وضعیت مسکن روستایی با اولویت مناطق آسیب پذیر از سوانح طبیعی و متناسب با ویژگی های بومی
 - حمایت از تولید طرح های انبوه و صنعتی مسکن
- ۱۳- الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت:
- بسترسازی برای استقرار متعادل جمعیت و توازن منطقه ای در پهنه سرزمین بر مبنای آمایش ملی و تخصیص امکانات و تسهیل و تشویق سرمایه گذاری در بخش های اقتصادی و فرهنگی مناطق مختلف و توانمندسازی مناطق محروم با توجه به استعداد های سرزمینی
- ۱۴- قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶):
- (ماده ۵۹): تأمین منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین مورد نیاز برای کمک به ساخت و یا خرید سالانه حداقل صد و پنجاه هزار واحد مسکن اقشار کم درآمد در شهرها (با اولویت شهرهای زیر یکصد هزار نفر جمعیت)
 - (ماده ۵۹): وزارتخانه های راه و شهرسازی و کشور و شهرداری ها مکلفند در طول برنامه نسبت به احیاء، بهسازی، نوسازی و مقاوم سازی و بازآفرینی سالانه حداقل دویست و هفتاد محله در قالب مطالعات مصوب ستاد ملی بازآفرینی شهری پایدار بر حسب گونه های مختلف (شامل ناکارآمد - تاریخی - سکونتگاه های غیررسمی و حاشیه ای) و ارتقای دسترسی به خدمات و بهبود زیرساخت ها با رویکرد محله محور در چهارچوب قوانین و مقررات ذی ربط اقدام نمایند. تسهیلات و اعتبارات مورد نیاز سهم دولت همه ساله با پیشنهاد وزارت راه و شهرسازی و هماهنگی شهرداری ها به تصویب ستاد ملی بازآفرینی شهری پایدار می رسد و در قالب بودجه سنواتی پیش بینی می شود و در اختیار دستگاه های اجرائی ذی ربط و شهرداری ها قرار می گیرد. برنامه عملیاتی در دو بخش نوسازی مسکن و تأمین خدمات و زیرساخت، در سه ماهه اول اجرای قانون برنامه توسط وزارتخانه های راه و شهرسازی و کشور، سازمان، شورای عالی استان ها و کلیه دستگاه های عضو ستاد ملی بازآفرینی شهری پایدار در سطح مدیریت ملی، استانی و شهری تهیه و تعهد و التزام به اجرای برنامه های بازآفرینی شهری خواهند داشت.
 - (ماده ۵۹): دولت موظف است به منظور کاهش آسیب پذیری سکونتگاه های روستایی (با هدف بهسازی و نوسازی مسکن روستایی) و همچنین تأمین مسکن برای اقشار کم درآمد شهری (در شهرهای کوچک) منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین مورد نیاز را در قالب بودجه سنواتی در طول اجرای قانون برنامه تأمین و اقدامات ذیل را از طریق بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به عمل آورد
 - (ماده ۵۹): وزارت راه و شهرسازی با رعایت وظایف و اختیارات سایر دستگاهها بدون ایجاد تشکیلات جدید و استفاده از امکانات سایر دستگاهها مکلف است در راستای تحقق پذیری طرح های توسعه و عمران شهری و روستایی، آمایش و کنترل تخلفات، انضباط شهری و حفظ حقوق شهروندان نسبت

- به استقرار سامانه (سیستم) یکپارچه اطلاعات مکانی، تأمین زیرساخت‌های مورد نیاز آن و ایجاد ساختار مناسب برای اشتراک‌گذاری داده‌های مکانی توسط کلیه دستگاه‌های مرتبط اقدام نماید. این حکم ناقض و ناسخ هیچ‌یک از قوانین نیست.
- (ماده ۶۱): شورای عالی شهرسازی و معماری ایران مکلف است نسبت به احصاء مناطق ویژه نیازمند بهسازی و نوسازی در بافتهای فرسوده و دسته‌بندی طرحهای واقع در این مناطق، با اولویتهای زیر اقدام نماید.
 - (ماده ۶۱): وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و کشور و شهرداری‌ها موظفند با اعمال سیاست‌های تشویقی و در چهارچوب قانون حمایت از احیای بافتهای فرسوده از اقدامات بخش غیردولتی برای احیاء و بازسازی بافتهای فرسوده در قالب بودجه مصوب حمایت نمایند.
 - (ماده ۶۲): برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع متناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور و ممانعت از توسعه حاشیه‌نشینی با رویکرد تقویت مبادی مهاجرت، با ساماندهی مناطق حاشیه‌نشین و کاهش جمعیت آن به میزان سالانه ده درصد (۱۰٪).
 - (ماده ۶۲): سامان بخشی مناطق حاشیه‌نشین تعیین شده توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از طریق تدوین و اجرای سازوکارهای حقوقی، مالی و فرهنگی و توانمندسازی ساکنان بافتهای واقع در داخل محدوده‌های شهری با مشارکت آنها، در چهارچوب «سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیرمجاز» و ایجاد شهرک‌های اقماری برای اسکان جمعیت مهاجر
 - (ماده ۶۲): تهیه و اجرای طرح هادی برای روستاهای واقع در حریم شهرها با رویکرد کنترل محدوده روستاهای مذکور در حد رشد طبیعی آنها
- در ادامه به منظور استفاده مطلوب از اسناد فرادست در نظام سکونتگاهی شهری و روستایی، اسناد به صورت طبقه بندی و براساس محورهای کلیدی در هر بخش آورده شده است.
- نگاه آمیشی به اسناد فرادست و انطباق آن با وضعیت استان حاوی نکاتی به شرح جدول زیر است.
- (۱) گزاره‌های تأثیرگذار محور آمیشی تعادل و توازن منطقه ای در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۱. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور تعادل و توازن منطقه ای در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی آمیشی سرزمین؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار متعادل آن در پهنه سرزمین
جهت گیری های ملی آمیشی سرزمین	توزیع مناسب جمعیت و فعالیت های اقتصادی در قلمرو سرزمین
	تقویت زیرساخت ها و شبکه های زیربنایی با اولویت نواحی شرقی
	طبقه بندی شبکه سکونتگاهی شهری

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
	رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت های آن
سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	بازتوزیع فضایی و جغرافیایی جمعیت، متناسب با ظرفیت زیستی با تأکید بر تأمین آب با هدف توزیع متعادل و کاهش فشار جمعیتی
گزاره های کلیدی نظریه توسعه ملی	توزیع جمعیت و استقرار فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم ها

۲) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی استفاده از مزیت های نسبی مناطق در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۲. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور استفاده از مزیت های نسبی مناطق در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی آمایش سرزمی؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	خلق مزیت های جدید در مناطق مختلف

۳) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی توسعه مناطق کم تراکم در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۳. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه مناطق کم تراکم در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی آمایش سرزمی؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	افزایش سهم جمعیت و فعالیت در مناطق کم تراکم
سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	حفظ و جذب جمعیت در مناطق کم تراکم و ایجاد مراکز جدید جمعیتی
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	ایجاد زمینه های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد
گزاره های کلیدی نظریه توسعه ملی	فراهم کردن فضای مناسب مراکز زیست و فعالیت در مناطق مرزی و مناطق کم تراکم از طریق توسعه پایدار این مناطق

۴) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی تمرکززدایی در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۴. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور تمرکززدایی در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	اتخاذ ساز و کارها و تمهیدات مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلانشهری
سیاستهای کلی نظام در امور شهرسازی	جلوگیری از افزایش و گسترش بی رویه کلانشهرها

(۵) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی توسعه شهری در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۵. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه شهری در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی نظام در امور شهرسازی	مکانیابی توسعه شهرها در چارچوب طرح آمایش سرزمینی
	تعیین ابعاد کالبدی شهرها در گسترش افقی و عمودی
سیاستهای کلی نظام در امور مسکن	مدیریت زمین برای تأمین مسکن و توسعه شهر
	حمایت از تولید طرح های انبوه و صنعتی مسکن

(۶) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی مهاجرت در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۶. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور مهاجرت در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	ماندگاری جمعیت در شهرهای کوچک و نواحی روستایی و کاهش روند مهاجرت به کلانشهرها و شهرهای پرتراکم
	ساماندهی و هدایت هدفمند جریانهای مهاجرت در راستای استراتژی توزیع جمعیت و فعالیت در سرزمین
سیاستهای کلی آمایش سرزمی؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	پیشگیری از مهاجرت های بی رویه به مراکز استان ها

(۷) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی حاشیه نشینی و بافت فرسوده در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۷. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور حاشیه نشینی و بافت فرسوده در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی نظام در امور شهرسازی	جلوگیری از گسترش حاشیه نشینی در شهرها و ساماندهی بافت های حاشیه ای و نامناسب موجود
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی پیرامون شهرها، به ویژه کلانشهرها
سیاستهای کلی نظام در امور مسکن	احیای بافت های فرسوده شهری و روستایی از طریق روش های کارآمد

۸) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی توسعه مناطق مرزی در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۸. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه مناطق مرزی در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی آمایش سرزمی؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	توسعه هماهنگ مناطق مرزی با تقویت امور زیربنایی و بهره گیری از مزیت های نسبی ارتقای فعالیت های توسعه ای ملی و استانی در مناطق مرزی
سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	حفظ و جذب جمعیت در مناطق مرزی
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	توسعه و آبادانی نواحی مرزی بر اساس مزیت های نسبی و رقابتی با تأکید بر تقویت همگرایی های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی

۹) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی توسعه روستایی در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۹. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور توسعه روستایی در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	حفظ و جذب جمعیت در روستاها
جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	زمینه سازی به منظور تحول در اقتصاد روستاها و بازگرداندن رونق به اقتصاد روستایی در چارچوب مقتضیات و مزیت های محلی
	تقویت و ساماندهی سکونتگاهها و عرصه های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی
	انتظام بخشی به فرایندها و رویه های تبدیل و الحاق سکونتگاههای روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت مولد در روستاها و حفظ و بهره وری از اراضی قابل کشت

۱۰) گزاره های تأثیرگذار محور آمایشی ملاحظات امنیتی و دفاعی در اسناد فرادست عبارتند از:

جدول ۱۰. دسته بندی گزاره های تأثیرگذار محور ملاحظات امنیتی و دفاعی در اسناد فرادست

اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
سیاستهای کلی آمایش سرزمی؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	انتخاب مکان های مناسب
	تقویت همگرایی و یکپارچگی ملی با ایجاد قطب ها و کانون های توسعه
سیاستهای کلی نظام در امور پدافند غیرعامل	رعایت اصول و ضوابط پدافند غیرعامل در طرح های توسعه آتی
	ممانعت از ایجاد تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی

در یک جمع بندی از اسناد فرادستی، موارد مصداقی مرتبط با آمایش استان خراسان رضوی در حوزه سکونتگاهی که مبنای تنظیم این گزارش نیز بوده است، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تبدیل شهر مشهد به عنوان یک قطب فراملی
- نسبت شهرنشینی در افق طرح ۷۵ درصد
- تقویت شهرهای کوچک و متوسط دارای قابلیت توسعه
- توجه خاص به نواحی مرزی و شهرهای واقع در این محدوده
- انواع شهرهای پیشنهادی:
 - در محدوده هایی که شبکه سازمان یافته از شهرها مشاهده نمی شود
 - تبدیل روستاهای مستعد به نقاط شهری
 - در مناطق مستعد گسترش فعالیت و فاقد شهر
 - در مناطقی که شهرهای موجود قابلیت جذب جمعیت را ندارند
- تقویت شهرهای کوچک دارای موقعیت گره گاهی
- تقویت منطقه شهری مشهد
- شهر منطقه مشهد به عنوان سطح دو در مقیاس ملی
- تقویت اقتصاد دانش بنیان در شهر - منطقه مشهد
- تکیه بر الگوی شبکه شهری چند مرکزی
- شهرهای سبزوار، نیشابور، تربت حیدریه و جام، کاشمر، قوچان به عنوان شهرهای مهم استان و نقش مهم آنها در جمعیت پذیری و هدایت سرزمین

- شهرهای تربت جام و قوچان با اولویت جهش تولید مسکن ملی
- توجه ویژه به مناطق مرزی
- جلوگیری از مهاجرت‌های روستا شهری
- توجه به الزامات آمایشی در ارتقای سکونتگاه‌های روستایی به شهر

۵-۲- بررسی و تحلیل آموزه های مطالعات پیشین آمایش سرزمین، آموزه های تجارب بین المللی و سایر مطالعات مرتبط بخشی (ملی، استانی، ناحیه ای و ...) به منظور سازماندهی فضایی بخش

نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان

سازمان فضایی سکونتگاه های کشور ما نظیر بسیاری از کشورهای در حال توسعه، به دلایل مختلف و از جمله انقلاب صنعتی، وابستگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اندیشه نوگرایانه، الگوگیری غیراصولی از مدل های غربی و... دستخوش دگرگونی های پیچیده و شگرفی شده است تا جایی که در طول چند دهه از حالتی سنتی با قانون مندی های خاص به فضایی قطبی، چندگانه، نامتعادل، غیر کارا و ناهمگون تبدیل شده است. این وضعیت که ساختارهای سنتی طی هزاران سال شکل گرفته و تکامل یافته بود را در هم ریخت و نتوانست ساختار متناسبی جایگزین آن نماید. بازتاب این آشفتگی ساختاری در افزایش سطح فقر، کاهش فزاینده عدالت اجتماعی، فزونی جرم و جنایت و بزهکاری و ناهنجاری های فرهنگی و اجتماعی و حجم بالای مهاجرت ها و افزایش فزاینده اختلافات طبقاتی، حاشیه نشینی، جدایی گزینی گروه ها و طبقات اجتماعی، اقتصاد وابسته، معضلات رو به ازدیاد بافت قدیم و سنتی، نارسایی های نظام حمل و نقل و گردش انرژی و بالاخره فشار روزافزون نظام های شهری بر کالبد تحریف و خسته شهرها به همراه ده ها پیامد منفی دیگر از جمله مشکلات و نارسایی های عملکردی در نظام شهری و منطقه ای کشور تبلور یافت. نبود یک شبکه یا زنجیره ای از کانون های زیست که پیونددهنده نظام سکونتی منطقه به یکدیگر باشند، سبب شد تا آثار ناشی از سرمایه گذاری های نقطه ای نه تنها عواید و منافی را به سایر مناطق منتقل نسازد و از آنها تغذیه نکند، بلکه سبب عدم تعادل های بیشتر فضایی و بروز پدیده قطبی شدن در نقاط ویژه شد.

تحولات سازمان فضایی نشان می دهد که این فعالیت ها در حال ترک بسترهای طبیعی خود هستند. به تناسب توزیع فعالیت، جریان های جمعیتی نیز در مراکز جدید فعالیت استقرار می یابند و متمرکز می شوند. این پیکربندی جدید فضایی در مقیاس مناطق شهری، تفسیری از تغییر شکل ساختار فضایی سکونتگاه ها از یک مرکز رشد محدود، به گستره ای هم پیوند از شهرها، حومه های شهری، مناطق کلانشهری و تشکیل انبوهه های شهری است. با به هم پیوستن انبوهه های شهری، منطقه هایی شکل می گیرند که با مراکزی مستقل اما دارای عملکردهای هم پیوند و مکمل هستند. این شهر منطقه ها می توانند در اقصی نقاط سرزمین عامل مهمی در ایجاد توسعه متعادل منطقه ای باشند و منجر به تحول ساختار و سازمان فضایی سرزمین از تک مرکزی به چندمرکزی شوند. از آثار فضایی استقرار شهرمنطقه های متعدد در یک سرزمین میتوان به شکل گیری سازمان فضایی چندمرکزی- چندسطحی- چندعملکردی اشاره داشت که می تواند منجر به استقرار شبکه سکونت و فعالیت غیرمتمرکز پویا شود.

رویکردهای جدید در نظام آمایشی به جای تقسیم فضا به سرزمینهای بسته و در انحصار یک ساختار خاص تک مرکزی، اکنون به سمت توسعه فضایی چندمرکزی در حال حرکت است که گزینه های متفاوتی را برای جریانهای جمعیتی در قالب شبکه های از مراکز ارائه میکند توسعه فضایی چندمرکزی میتواند در مقیاسهای فضایی مختلف از مقیاس فراملی (بین المللی) ملی، منطقه ای و منطقه کلانشهری تعریف شود. گرایش به سوی مفهوم توسعه فضایی چندمرکزی اخیراً در حال افزایش است. ادبیات برنامه ریزی فضایی اروپا و مستندات سیاستی آن که بر روی آثار مثبت ساختار چندمرکزی تأکید دارد، یکی از دلایل افزایش محبوبیت این مفهوم است. بر اساس چشم انداز توسعه فضایی اروپا به منظور ایجاد هم افزایی و همکاری میان شهرها، ساختار چند مرکزی به عنوان یک مفهوم کلیدی در سیاستهای برنامه ریزی فضایی مورد استفاده قرار گرفت. شبکه رصد توسعه فضایی اروپا نیز بر موضوع توسعه فضایی چندمرکزی به عنوان یک مفهوم کلیدی تأکید میکنند. در گزارش نهایی شبکه رصد توسعه فضایی اروپا در سال ۲۰۰۴ توسعه فضایی چندمرکزی، یک سیاست برنامه ریزی فضایی بسیار حیاتی است که باید برای غلبه بر توسعه نابرابر منطقه ای و ایجاد رقابتهای اقتصادی و برقراری پایداری از آن بهره مند شد. توسعه فضایی چندمرکزی یکی از آثار فضایی نظام شهری غیرمتمرکز، پیچیده و پویای امروز است. این پیکربندی جدید فضایی، تفسیری از تغییر شکل ساختار توسعه فضایی از تک مرکزی به چندمرکزی است. مفاهیم مختلفی از توسعه فضایی چندمرکزی مطرح شده است، اما هنوز محققان در این حوزه به مفهومی مشترک دست پیدا نکرده اند. توسعه فضایی چندمرکزی غالباً به عنوان یک توزیع یکنواخت از فعالیتهای انسانی در بیش از یک مرکز در یک منطقه توصیف می شود.

توسعه فضایی چندمرکزی - چندسطحی - چندعملکردی مبتنی بر شبکه، الگویی پویاست که در مقابل توسعه فضایی تک مرکزی قرار میگیرد. با هدایت و ساماندهی تعامل های اجتماعی، اقتصادی و عملکردی می توان روابط پویا، منظم و اقتصادی و در عین حال کارا برای فضاهای منطقه تصویر نمود. در رویکرد شبکه ای به فرآیند برنامه ریزی شهری و منطقه ای، ریشه مشکلات و نارسایی های نظام های شهری نه تنها در شهر، بلکه در منطقه عملکردی و ناحیه پیرامونی آن زیر ذره بین قرار می گیرد. این رویکرد، شهر و منطقه پیرامون آن را به مثابه یک کل یکپارچه و مرتبط به حساب می آورد که شکل دهنده و هدایت کننده کنش و واکنش هایی است که بین نقاط مختلف آن وجود دارد. از این منظر، انتظار می رود که اثرات مخرب ارتباط نامتعادل بین مرکز و پیرامون و مضرات قطبی شدن برطرف شود و هر یک از فضاها با توجه به ظرفیت ها، پتانسیل ها و به بیان ساده تر توانمندی های خود و همچنین شناخت محدودیت ها و تنگناهای موجود به ایفای نقش و عملکردهای تعریف شده خود بپردازند تا در سایه آن، مجموعه منطقه عملکردی، وظایف خود را در سطح ملی به انجام رساند. این رویکرد فضایی به برنامه ریزی توسعه فضایی، با عنوان الگوی فضایی شبکه ای چندسطحی - چندمرکزی - چندعملکردی در سند ملی آمایش سرزمین ایران در افق ۱۴۲۴ به عنوان مبنای فکری توسعه متعادل و متوازن سرزمین پیشنهاد شده است.

در این بخش سعی شده است با بررسی و مقایسه تجارب سایر کشورها در حوزه برنامه ریزی فضایی و آمایش سرزمین در بخش نظام سکونتگاهی که هر کدام دارای چارچوب مشترک و منحصر به فردی هستند، آموزه هایی برای انجام مطالعات آمایش سرزمین و تحقق پذیری آن در استان را فراهم آورد.

جدول ۱۱. تجربیات کشورهای منتخب در حوزه آمایش سرزمین (نظام سکونتگاهی)

مؤلفه	چین	فرانسه	روسیه	آلمان	کره جنوبی	مالزی	مراکش
نام برنامه	برنامه ملی جدید شهرگرایی	برنامه آمایش سرزمین	برنامه ریزی فضایی با تأکید بر توسعه شهری	مفهوم و استراتژی توسعه فضایی	برنامه جامع توسعه منطقه ای ملی	برنامه ملی کالبدی (فیزیکی)	شمای برنامه ریزی فضایی ملی
بازه زمانی	۲۰۱۴-۲۰۲۰	از سال ۱۹۴۰ تاکنون	-	بدون بازه	۲۰۱۱-۲۰۲۰	۲۰۰۶-۲۰۲۰	۲۰۰۰-۲۰۲۵
نوع سند	سند راهنما با ۵ هدف که برخی از آنها کمی هستند.	قانون آمایش سرزمین و توسعه پایدار	سند الزام آور	سند راهنما با ۳ هدف و چند پیشنهاد عمومی برای هر هدف.	سند الزام آور پیشنهاددهنده ساختار منطقه ای سه لایه	سند الزام آور با ۴۱ سیاست و ۲۵۴ اقدام اجرایی	سند راهنما با ۵۱ محور
پیشمقدمه و اهداف	- شهری شدن از طریق یک مسیر انسان-مرکز و دوستدار محیط زیست - افزایش جمعیت شهری از ۵۳ به ۶۰ درصد تا سال ۲۰۲۰ - جابجایی توسعه از نواحی ساحلی و شهری به سمت جزایر و روستاها	- قانون تمرکزگرایی - توسعه پایدار	- توسعه شهری و قلمروی در سطوح مختلف فضایی	- حفاظت از منابع	- قلمرو ملی دوستدار محیط زیست و پایدار	- بهبود کیفیت محیطی و فضایی، تنوع و امنیت برای یک زندگی باکیفیت بالا و قابل زیست - بهینه سازی منابع طبیعی و کاربری اراضی - منظور توسعه پایدار	- بهبود شرایط زندگی شهروندان - از هر قلمرو با توجه به پتانسیل اقتصادی آن، برای هر قلمرو با توجه به نیاز اجتماعی آن

سکونتگاه‌ها در برنامه ریزی آمایش سرزمین

در طول بیش از نیم قرن سابقه آمایش سرزمین در فرانسه اقدام‌های بسیار متنوعی در چارچوب این شیوه برنامه ریزی انجام گرفته است. اما تنها برخی از این برنامه‌ها برای فعالیت‌هایی است که به طور متعارف موضوع برنامه ریزی‌های کالبدی/فضایی است (توفیق، ۱۳۸۴: ۱۳۶).

در دهه ۱۹۶۰ به مناسبت تهیه برنامه پنجم فرانسه سیاستی در این کشور با عنوان شبکه یا استخوان بندی شهری (Armature Urbaine) به منظور تعیین مادرشهرهای تعدیل‌کننده پاریس (Metropoles d'équilibre) مطرح شد. هدف از ایجاد مادرشهرهای تعادل رقابت میان این مادرشهرها و پاریس از سویی و ایجاد شبکه شهری سطح منطقه‌ای از سوی دیگر بود.

در سطح بالای شبکه شهری

در اجرای این سیاست نخستین گام تشخیص شهرهایی بود که می‌توانستند نقش مادرشهرهای تعادل را بر عهده گیرند. در نهایت این سیاست منجر به انتخاب هشت مجموعه شهری (agglomeration urbaine) شد.

در سطح منطقه‌ای

در این سطح که هدف تشخیص شهرهای با رسالت منطقه‌ای و کمتر بود، سرانجام سلسله مراتب شهر با شبکه روستا-شهرها (یا مراکز روستایی) که فضای روستایی را یزر نفوذ خود داشتند، تکمیل شد.

سیاست شهرهای جدید

رشد سریع شهرها موجب شده بود که در دوران برنامه چهارم (۱۹۶۲-۱۹۶۵) سیاست مادرشهرهای تعادل و در دوران برنامه پنجم (۱۹۶۶-۱۹۷۰) سیاست شهرهای جدید مطرح شود.

طبق سیاست شهرهای جدید قرار بر این شد که از سال ۱۹۷۰، به مدت ۲۵ سال، اقدام به احداث نه شهر جدید شود (Merlin, 1972).

سیاست شهرهای میانه

این سیاست که از سال ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۹ با امضای ۷۳ قرارداد میان دولت مرکزی و منتخبین (یا مقامات) محلی به موقع اجرا گذاشته شد، حاکی از تغییر مهمی در رویکرد داتار نسبت به مسأله شهرهاست. شهرهای مورد نظر با جمعیت ۲۰ تا ۱۰۰ هزار نفر هستند.

هدف این بود که شهرهای متوسط مرحله‌ای از مسیر مهاجرت روستائیان به شهرها نباشد بلکه مهاجران برای همیشه در همین شهرها متوطن شوند. در سال ۱۹۷۶ سیاست شهرهای میانه با تمهیداتی به منظور جذب فعالیت به شهرهای کوچک و متوسط (تسهیلات بیشتر برای اعطای «پاداش آمایش سرزمین») تکمیل شد (Laborie et al, 1985: 35).

سیاست شهرهای کوچک و بلوک ها

این سیاست از سال ۱۹۷۵ به بعد در شهرهای کوچک ۵ تا ۲۰ هزار نفری و محیط روستایی پیرامون آنها به موقع اجرا گذاشته شد. دشواری اجرای سیاست شهرهای کوچک این بود که بیشتر شهرهای از این دست وابسته به صنعتی هستند که میراث قرن نوزده است (Laborie et al, 1985: 35).

سیاست نواحی حساس و بازپویا سازی شهری

برنامه نواحی حساس شهری از اواسط دهه ۱۹۸۰ آغاز شده و ویژه شهرهایی است که با دشواری هایی نظیر بیکاری زیاد، ناایمنی و اوج گیری خشونت رودررو هستند. این سیاست مشابه برنامه موسوم به «برنامه آمایش هماهنگ سرزمین (PACT)» است که در آندسته از نواحی شهری که بر اثر از بین رفتن فعالیت های صنعتی (معدن، نساجی و فولاد) آسیب فراوان دیده اند به موقع اجرا گذاشته شده است (Madiot, 1996: 178).

پیراشهرنشینی

پیراشهرنشینی (Periurbanisation) توسعه روستاهای پیرامون شهرها به علت نزدیکی به شهرهاست. این پدیده بیشتر، اما نه منحصرأ، ناشی از توسعه خانه های انفرادی، از جمله خانه های ییلاقی شهرنشینان در روستاهاست که به تغییر طبیعت و پیدایش اشکال شهری در مجموعه های روستایی می انجامد. در فاصله سال های ۱۹۷۵ و ۱۹۸۲ رشد کمون های روستایی «نواحی اسکان صنعتی و شهری یا ZPIU» واقع در فاصله ۳۰ تا ۴۰ کیلومتری شهرها به ۲ درصد در سال می رسید. این پدیده بیشتر در کشورهای ایالات متحده، انگلستان و آلمان دیده شده بود.

گسترش خانه های دوم یا ییلاقی حاکی از دو نوع شهرنشینی است، یکی برای زمان کار و دیگری برای زمان فراغت.

شبکه شهری ملی

شکل کلی شبکه شهری فرانسه در بلند مدت تغییر زیادی نکرده است. ویژگی های پایدار این شبکه بدین قرار است:

- شمار زیادی شهرهای کم جمعیت (در فرانسه تعریف شهر بزرگ آستانه ۲۰۰ هزار نفر است)؛
- فقدان شهر میلیونی به جز پاریس؛
- نسبت بالای شهر اول (پاریس) به دوم (لیون)، ۷ به ۱.

شبکه شهری منطقه ای یا میان منطقه ای

تنوع ساختار استقرار جمعیت و گونه گونی فعالیت های منطقه ای و میان منطقه به ایجاد تمایز میان شبکه های شهری منطقه ای و میان منطقه ای انجامیده است. این شبکه ها به صورت خوشه ای، در سطح محلی کاملاً یکپارچه، از کلانشهرها، شهرهای میانه و خرد به چشم می خورد.

ارتباط های میان شهری- مانند رفت و آمد روزمره، مهاجرت برای اقامت و ارتباط اقتصادی- بیشتر در درون هر یک از سیستم هاست تا بیرون از آنها. در مناطقی که شبکه شهری فشرده است و متشکل از شهرهای خرد، میانه و بزرگ گاهی سلسله مراتب برجسته و پرتنگ است. از نظر خدمت رسانی به سراسر سرزمین

شهرهای میانه نقش مهمی دارند. آینده این شهرها نیز به یکپارچگی در سیستم های شهری منطقه ای و میان منطقه ای بستگی دارد.

اقدامات، ظرفیت ها و پروژه های استان های همجوار در بخش سکونتگاهی

استان خراسان شمالی

- شناسایی نوع زیرساخت های توسعه ای مورد نیاز در هر یک از شهرستان ها با توجه به عرصه های فعالیت غالب و توان بالقوه و بالفعل آنها
- توسعه مراکز آموزشی فنی و حرفه ای و کاربردی مرتبط با توان های تولیدی خدمات بومی در سکونتگاه های کوچک استان به منظور نگهداشت جمعیت
- تعادل بخشیدن به نظام استقرار جمعیت و فعالیت در پهنه استان، تراکم زدایی از محور مرکزی تقویت نقش شهرهای کوچک و متوسط مستعد
- سرمایه گذاری در زمینه تامین زیرساخت های توسعه ای متناسب با توان های اقتصادی- انسانی موجود در روستاهای مرکزی و شهرهای کوچک به منظور جلوگیری از مهاجرت به شهرهای بزرگ
- نگهداشت جمعیت در شهرهای کوچک و روستاهای مرزی از طریق توسعه فعالیت در این سکونتگاه ها

استان خراسان جنوبی

- ساماندهی مبلمان شهری و تدوین الگوهای شهرسازی متناسب با ویژگی های فرهنگی و اقلیمی استان
- ایجاد زمینه های لازم برای نگهداشت جمعیت در روستاها، متناسب با توان های محیطی، با بهره گیری از منابع طبیعی و ظرفیت زیست بوم ها
- تقویت و تجهیز کانون های زیست استان (شهرها و روستاها) به عنوان مراکز و پایگاه های مقاومت در برابر بیابان زایی و کویر
- نگهداشت جمعیت در شهرهای کوچک و روستاهای مرزی از طریق توسعه فعالیت در این سکونتگاه ها
- تجهیز مناسب مراکز برتر روستایی برای ایفای نقش محوله در هر سطح از فضاها روستایی

استان سمنان

- بالا بردن کیفیت و کمیت خدمات برتر و زیرساخت های شهری در شهرهای مهم استان با تأکید بر گستره های شهری سمنان و شاهرود، در راستای تمرکززدایی از تهران و ایجاد زیربنای اقتصادی با اولویت گستره های کمتر توسعه یافته، ایجاد اشتغال پایدار با بهکارگیری توانهای بومی و سرزمینی، برای پیشرفت متوازن قلمروهای روستایی و کویری
- پیشرفت پایدار روستاها و گستره های کشاورزی، تقویت زیرساخت های تولید، تنوع بخش ی کارکردها و گسترش صنایع تبدیلی، تکمیلی، روستایی و خدمات نوین
- افزایش ضریب ایمنی ساخت و سازها و سازه های مهم عمومی، مسکونی، شریان های حیاتی، زیرساخت های مهم و بازسازی و بهسازی بافت های فرسوده، متناسب با پهنه بندی خطر زلزله

- سامان بخشی فضای مناسب مراکز زیست، فعالیت، خدمات و استقرار جمعیت با مدیریت منابع آب
 - هدایت رشد کالبدی روستاها در بافت های موجود و حفظ کاربری اراضی کشاورزی
 - تجهیز شبکه شهری سازمان یافته و پوشش کامل خدماتی شهرها
 - توانمندسازی شهرهای میانی و کوچک و روستاهای مرکزی و پرجمعیت
 - احیای بافت های تاریخی و فرسوده و بهسازی یا نوسازی محیط شهری و دیگر بافت های قدیمی
- ۵-۳- بررسی و تحلیل کلی وضعیت موجود نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت استان در منطقه و کشور**

بر اساس سرشماری عمومی و نفوس مسکن در سال ۱۳۹۵، در استان خراسان رضوی تعداد ۷۴۳۳ سکونتگاه وجود دارد که مشتمل بر ۷۳ نقطه شهری و ۷۳۶۰ آبادی است که در آخرین تقسیمات سیاسی کشور در سال ۱۴۰۰، نقاط شهری به ۹۶ شهر افزایش یافته است و سکونتگاههای روستایی استان نیز در حال حاضر بالغ بر ۳۶۰۰ نقطه است. از ۶۴۳۱۴۰۱ نفر جمعیت استان در سرشماری ۱۳۹۵، تعداد ۴۸۲۸۰۶۳ در نقاط شهری (۷۵/۰۷ درصد) و ۱۶۰۳۳۳۸ نفر (۲۴/۹۳ درصد) در نقاط روستایی سکونت دارند و نرخ شهرنشینی استان در این سال ۷۵/۰۷ درصد می باشد که از نرخ شهرنشینی کشور (۷۴/۰۵ درصد) بیشتر است.

با توجه به تغییرات جمعیت شهری و روستایی در استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

- نرخ شهرنشینی استان بیشتر از نرخ شهرنشینی کشور است.
- ۷۵ درصد جمعیت استان در شهرها ساکن هستند.
- درصد جمعیت روستایی استان نسبت به جمعیت روستایی کشور کمتر است.

جدول ۱۲. روند تغییرات جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی و کشور ۹۵-۱۳۵۵

استان خراسان رضوی								سال
نرخ رشد شهرنشینی		درصد			جمعیت			
درصد	دوره	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	
۷,۴۲	۶۵-۱۳۵۵	۱۰۰	۶۱.۸۵۳۳۶	۳۸.۱۴۶۶۴	۳۲۶۴۳۹۸	۲۰۱۹۱۴۰	۱۲۴۵۲۵۸	۱۳۵۵
۲,۹۸	۷۵-۱۳۶۵	۱۰۰	۵۱.۶۶۷۲۷	۴۸.۳۳۲۷۳	۵۲۷۳۸۵۷	۲۷۲۴۸۵۸	۲۵۴۸۹۹۹	۱۳۶۵
۱,۰۸	۸۵-۱۳۷۵	۱۰۰	۴۳.۳۸۳۵۷	۵۶.۶۱۶۴۳	۶۰۴۴۰۷۱	۲۶۲۲۱۳۴	۳۴۲۱۹۳۷	۱۳۷۵
۱,۲۳	۹۰-۱۳۸۵	۱۰۰	۳۱.۸۳۱۵۱	۶۸.۱۶۸۴۹	۵۵۹۱۸۸۰	۱۷۷۹۹۸۰	۳۸۱۱۹۰۰	۱۳۸۵
۰,۸۶	۹۵-۱۳۹۰	۱۰۰	۲۸.۰۶۹۹۵	۷۱.۹۳۰۰۵	۵۹۹۳۶۱۵	۱۶۸۲۴۰۵	۴۳۱۱۲۱۰	۱۳۹۰
۳,۳۷	۹۵-۱۳۵۵	۱۰۰	۲۴.۹۳۶۷۲	۷۵.۰۷۳۲۸	۶۴۳۴۰۴۵	۱۷۳۳۱۲۲	۴۸۲۸۰۶۳	۱۳۹۵
کشور								سال
نرخ رشد شهرنشینی		درصد			جمعیت			
درصد	دوره	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	
۱,۴۵	۶۵-۱۳۵۵	۱۰۰.۰۰	۵۲.۹۷	۴۷.۰۳	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۷۸۵۴۰۶۴	۱۵۸۵۴۶۸۰	۱۳۵۵
۱,۲۲	۷۵-۱۳۶۵	۱۰۰.۰۰	۴۵.۷۱	۵۴.۲۹	۴۹۴۴۵۰۱۰	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۳۶۵
۱,۱۲	۸۵-۱۳۷۵	۱۰۰.۰۰	۳۸.۶۹	۶۱.۳۱	۶۰۰۵۵۴۸۸	۲۳۲۳۷۶۹۹	۳۶۸۱۷۷۸۹	۱۳۷۵
۰,۸۳	۹۰-۱۳۸۵	۱۰۰.۰۰	۳۱.۴۴	۶۸.۵۶	۷۰۳۹۱۰۶۵	۲۲۱۳۱۱۰۱	۴۸۲۵۹۹۶۴	۱۳۸۵
۰,۷۲	۹۵-۱۳۹۰	۱۰۰.۰۰	۲۸.۵۶	۷۱.۴۴	۷۵۰۹۳۴۴۴	۲۱۴۴۶۷۸۳	۵۳۶۴۶۶۶۱	۱۳۹۰
۱,۱۴	۹۵-۱۳۵۵	۱۰۰.۰۰	۲۵.۹۵	۷۴.۰۵	۷۹۸۷۷۴۷۲	۲۰۷۳۰۶۲۵	۵۹۱۴۶۸۴۷	۱۳۹۵

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵

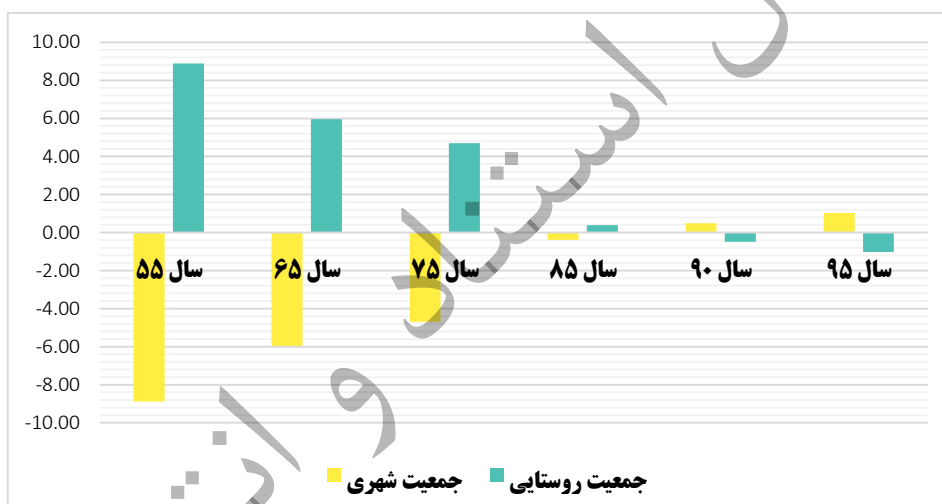
- با توجه به تفاضل جمعیت شهری و روستایی استان نسبت به کشور می توان چنین نتیجه گرفت که:
- از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ جمعیت روستایی استان بیشتر از جمعیت روستایی کشور بوده است.
 - روند تغییرات جمعیت شهری استان تا سال ۸۵ کمتر از درصد جمعیت شهرنشین کشور بوده است.
 - از سال ۱۳۹۰ به بعد جمعیت شهری استان از جمعیت شهری کشور بیشتر شده است.
 - در سرشماری ۱۳۹۰، روند تغییرات جمعیت روستایی استان در حدود ۰,۵ درصد نسبت به کشور کاهش داشته است.
 - درصد جمعیت روستایی استان خراسان رضوی از درصد جمعیت روستایی کشور در تمامی سرشماری ها به جز سال ۱۳۹۰ بیشتر بوده است.
 - روند تغییرات درصد جمعیت شهری و روستایی در استان از سال ۱۳۸۵ به بعد نسبت به درصد جمعیت شهری و روستایی کشور متعادل تر شده و درصد تفاضل آنها به شدت کاهش می یابد.

- از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۵ تفاضل فاحشی را در جمعیت شهری و روستایی در استان و کشور می توان مشاهده کرد.

جدول ۱۳. تفاضل جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی نسبت به کشور

سال	درصد جمعیت شهری			درصد جمعیت روستایی		
	استان	کشور	تفاضل	استان	کشور	تفاضل
۱۳۵۵	۳۸.۱۵	۴۷.۰۳	-۸.۸۸	۶۱.۸۵	۵۲.۹۷	۸.۸۸
۱۳۶۵	۴۸.۳۳	۵۴.۲۹	-۵.۹۶	۵۱.۶۷	۴۵.۷۱	۵.۹۶
۱۳۷۵	۵۶.۶۲	۶۱.۳۱	-۴.۶۹	۴۳.۳۸	۳۸.۶۹	۴.۶۹
۱۳۸۵	۶۸.۱۷	۶۸.۵۶	-۰.۳۹	۳۱.۸۳	۳۱.۴۴	۰.۳۹
۱۳۹۰	۷۱.۹۳	۷۱.۴۴	۰.۴۹	۲۸.۰۷	۲۸.۵۶	-۰.۴۹
۱۳۹۵	۷۵.۰۷	۷۴.۰۵	۱.۰۲	۲۴.۹۳	۲۵.۹۵	-۱.۰۲

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۱. روند تغییرات درصد جمعیت شهری و روستایی استان خراسان رضوی نسبت به کشور

بررسی توزیع جمعیت در شهرهای استان نشان می دهد که طی سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ جمعیت شهرهای استان ۲۱۳ درصد افزایش یافته است. همچنین بیشترین میزان رشد جمعیت طی این سال ها مربوط به شهرهای ۵-۱۰ هزار نفری با رشد ۴۰۰ درصدی و کمترین آن مربوط به شهرهای ۵۰-۱۰۰ هزار نفری (۳۳- درصد کاهش) است. همچنین شهرهای کمتر از ۵ هزار نفر با ۳۳۰ درصد رشد از ۱۰ شهر در سال ۶۵ به ۴۳ شهر در سال ۹۵ رسیده است.

توزیع جمعیت شهری و روستایی استان بر حسب

جدول ۱۴. توزیع جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی بر حسب گروه های جمعیتی سال ۱۳۶۵

۱۳۶۵						طبقات جمعیتی	ردیف
جمعیت			شهر				
تراکمی	درصد	جمعیت	تراکمی	درصد	تعداد		
۶۷.۲۱	۶۷.۲۱	۱۴۶۳۵۰۸	۳.۳۳	۳.۳۳	۱	بیش از یک میلیون نفر	۱
۶۷.۲۱	۰.۰۰	۰	۳.۳۳	۰.۰۰	۰	۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر جمعیت	۲
۷۸.۱۶	۱۰.۹۵	۲۳۸۳۶۱	۱۰.۰۰	۶.۶۷	۲	۱۰۰-۲۵۰ هزار نفر جمعیت	۳
۸۷.۴۶	۹.۳۱	۲۰۲۶۲۱	۲۰.۰۰	۱۰.۰۰	۳	۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت	۴
۹۱.۱۵	۳.۶۸	۸۰۲۳۸	۲۶.۶۷	۶.۶۷	۲	۲۵-۵۰ هزار نفر جمعیت	۵
۹۶.۶۰	۵.۴۵	۱۱۸۷۰۵	۵۰.۰۰	۲۳.۳۳	۷	۱۰-۲۵ هزار نفر جمعیت	۶
۹۸.۳۷	۱.۷۷	۳۸۶۰۶	۶۶.۶۷	۱۶.۶۷	۵	۵-۱۰ هزار نفر	۷
۱۰۰	۱.۶۳	۳۵۴۲۸	۱۰۰	۳۳.۳۳	۱۰	کمتر از ۵ هزار نفر	۸
	۱۰۰	۲۱۷۷۴۶۷		۱۰۰	۳۰	مجموع	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

جدول ۱۵. توزیع جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی بر حسب گروه های جمعیتی سال ۱۳۹۵

۱۳۹۵						فاصله جمعیتی شهرها	ردیف
جمعیت			شهر				
تراکمی	درصد	جمعیت	تراکمی	درصد	تعداد		
۶۳.۳۸	۶۳.۳۸	۳۰۵۹۹۹۱	۱.۰۶	۱.۰۶	۱	بیش از یک میلیون نفر	۱
۶۸.۸۶	۵.۴۸	۲۶۴۳۷۵	۲.۱۳	۱.۰۶	۱	۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر جمعیت	۲
۸۳.۱۱	۱۴.۲۵	۶۸۸۰۸۴	۷.۴۵	۵.۳۲	۵	۱۰۰-۲۵۰ هزار نفر جمعیت	۳
۸۵.۳۹	۲.۲۹	۱۱۰۴۴۱	۹.۵۷	۲.۱۳	۲	۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت	۴
۹۰.۷۳	۵.۳۳	۲۵۷۵۲۸	۱۷.۰۲	۷.۴۵	۷	۲۵-۵۰ هزار نفر جمعیت	۵
۹۳.۷۲	۲.۹۹	۱۴۴۳۴۹	۲۷.۶۶	۱۰.۶۴	۱۰	۱۰-۲۵ هزار نفر جمعیت	۶
۹۷.۴۸	۳.۷۶	۱۸۱۶۴۹	۵۴.۲۶	۲۶.۶۰	۲۵	۵-۱۰ هزار نفر	۷
۱۰۰	۲.۶۰	۱۲۵۶۶۰	۱۰۰	۴۶.۸۷	۴۵	کمتر از ۵ هزار نفر	۸
	۱۰۰	۴۸۳۲۰۷۷		۱۰۰	۹۶	مجموع	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

جمعیت شهرهای ۵۰-۱۰۰ هزار نفری طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ همانطور که تعداد این شهرها کاهش یافته، از ۲۰۲۶۲۱ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۱۱۰۴۴۱ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده که شاهد کاهش ۴۵ درصدی جمعیت این شهرها هستیم. همچنین شهرهای ۵-۱۰ هزار نفری با ۳۷۰ درصد رشد از ۳۵۴۲۸ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۱۷۲۸۸۰ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. جمعیت کل شهرها نیز طی سال های مذکور ۱۲۱ درصد رشد داشته است.

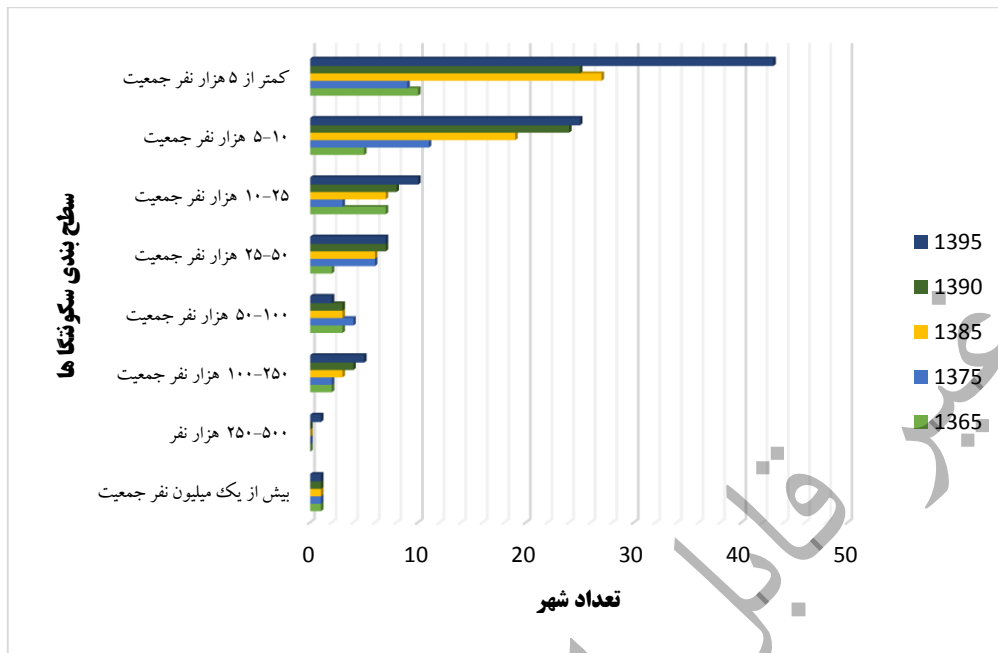
با توجه به جمعیت شهرهای استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

- تعداد شهرهای کمتر از ۵ هزار نفر طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ در حدود ۳۵۰ درصد رشد یافته اند.
- تعداد شهرهای ۵۰-۱۰۰ هزار نفری طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ حدود ۳۳ درصد کاهش یافته اند.
- تعداد شهرهای استان طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ حدود ۲۲۰ درصد افزایش یافته اند.
- جمعیت شهری استان طی سال های ۱۳۶۵-۱۳۹۵ حدود ۱۲۱ درصد (۲۶۵۰۵۹۶ نفر) افزایش یافته است.
- جمعیت کلانشهر مشهد طی بازه ۳۰ ساله تقریباً ۲ برابر شده است.

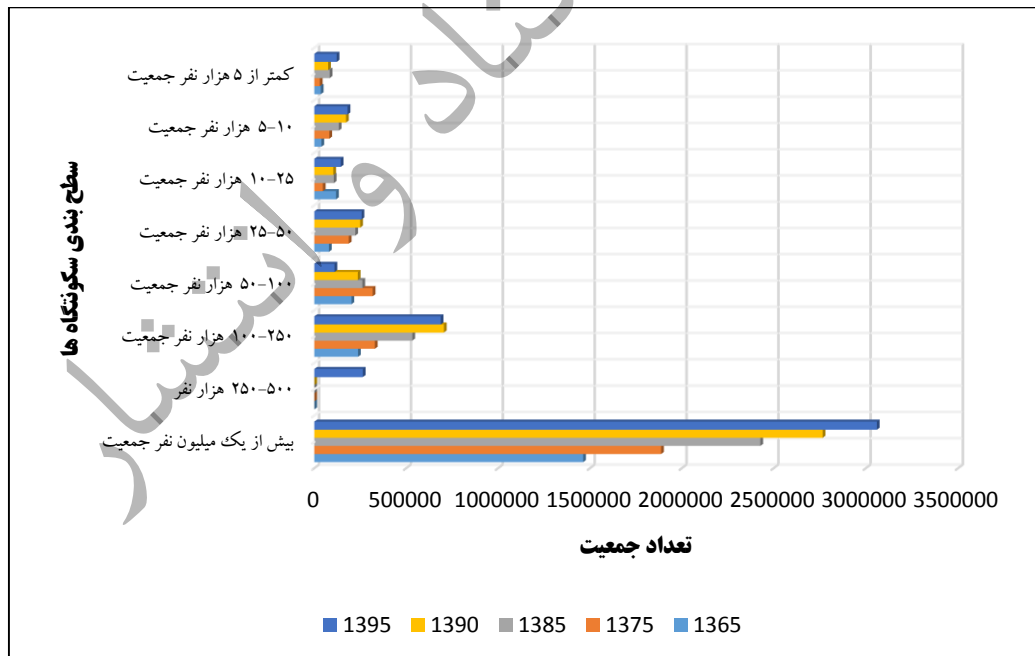
جدول ۱۶. جمعیت و فراوانی شهرهای استان در سطوح مختلف جمعیتی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

۱۳۹۵		۱۳۹۰		۱۳۸۵		۱۳۷۵		۱۳۶۵		سکونتگاه های استان
جمعیت	شهر	جمعیت	شهر	جمعیت	شهر	جمعیت	شهر	جمعیت	شهر	
۳۰۵۹۹۹۱	۱	۲۷۶۶۲۸۵	۱	۲۴۲۷۳۱۶	۱	۱۸۸۷۴۰۵	۱	۱۴۶۳۵۰۸	۱	بیش از یک میلیون
۲۶۴۳۷۵	۱	۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر
۶۸۸۰۸۴	۵	۷۰۵۶۵۲	۴	۵۳۳۵۰۴	۳	۳۲۹۵۸۵	۲	۲۳۸۳۶۱	۲	۱۰۰-۲۵۰ هزار نفر
۱۱۰۴۴۱	۲	۲۳۷۲۳۸	۳	۲۶۲۰۳۸	۳	۳۱۸۰۵۷	۴	۲۰۲۶۲۱	۳	۵۰-۱۰۰ هزار نفر
۲۵۷۵۲۸	۷	۲۵۰۲۵۱	۷	۲۲۳۰۱۲	۶	۱۸۸۱۹۰	۶	۸۰۲۳۸	۲	۲۵-۵۰ هزار نفر
۱۴۴۳۴۹	۱۰	۱۰۳۷۴۶	۸	۱۰۶۳۳۹	۷	۴۶۷۰۰	۳	۱۱۸۷۰۵	۷	۱۰-۲۵ هزار نفر
۱۸۱۶۴۹	۲۵	۱۷۲۸۸۰	۲۴	۱۳۳۵۸۶	۱۹	۸۲۳۱۷	۱۱	۳۸۶۰۶	۵	۵-۱۰ هزار نفر
۱۲۵۶۶۰	۴۵	۷۵۱۸۵	۲۵	۸۴۲۳۳	۲۷	۳۰۱۴۱	۹	۳۵۴۲۸	۱۰	کمتر از ۵ هزار نفر
۴۸۲۸۰۶۳	۹۶	۴۳۱۱۲۳۷	۷۲	۳۷۷۰۰۲۸	۶۶	۲۸۸۲۳۹۵	۳۶	۲۱۷۷۴۶۷	۳۰	مجموع

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

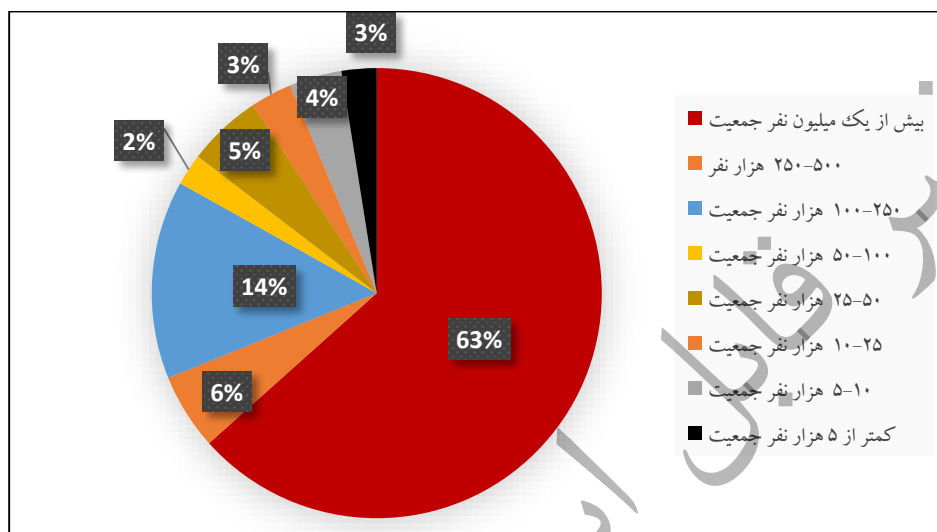

شکل ۲. فراوانی شهرها در سطوح مختلف سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

شکل ۳. جمعیت سطوح مختلف سکونتگاه های استان طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

بررسی توزیع جمعیت در استان خراسان رضوی نشان می دهد که ۸۳,۴ درصد جمعیت شهرنشین تنها در ۷ شهر (مشهد، نیشابور، سبزوار، تربت حیدریه، کاشمر، قوچان و تربت جام) ساکن هستند از این میزان ۷۶,۳ درصد (معادل ۶۳ درصد کل جمعیت شهری) این جمعیت تنها در شهر مشهد سکنی گزیده اند. بررسی ها نشان می دهد که در ۸۹ شهر استان تنها ۱۶,۹۶ درصد جمعیت شهرنشینی زندگی می نمایند.

شکل ۴. نسبت توزیع جمعیت شهرنشین استان در دسته های مختلف جمعیتی شهرها در سال ۱۳۹۵

با توجه به توزیع جمعیت سکونتگاه های شهری استان در بازه زمانی ۸۵-۱۳۹۵ می توان نتیجه گرفت که:

- میزان نرخ رشد جمعیت شهرهای ۵-۱۰ هزار نفری و ۱۰۰-۲۵۰ هزار نفری طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰ (بازه ۵ ساله) در حدود ۵ درصد بوده است.
- نرخ رشد جمعیت شهرهای کمتر از ۵ هزار نفر، ۱۰-۲۵ هزار نفر و ۵۰-۱۰۰ هزار نفری طی دوره ۱۳۸۵-۹۰ منفی بوده است.
- طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰ نرخ رشد جمعیت شهرهای ۱۰۰-۲۵۰ هزار نفر که در دوره ۵ ساله قبل ۵,۷ درصد رشد داشته در این دوره منفی بوده است.
- جمعیت شهرهای ۵۰-۱۰۰ هزار نفری علیرغم ادامه نرخ رشد منفی در دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰، با شدت بسیار زیادی (۱۴ درصدی) در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ کاهش یافته است.
- در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ جمعیت شهرهای کمتر از ۵ هزار نفری و ۱۰-۲۵ هزار نفری نسبت به دوره ۵ ساله قبل رشد یافته اند که وضعیت مثبتی را در تعادل جمعیتی در شهرهای کوچک نشان می دهد. (درخصوص شهرهای با جمعیت کمتر از ۵ هزار نفر، این افزایش در نتیجه ارتقای نقاط روستایی به شهر بوده است).

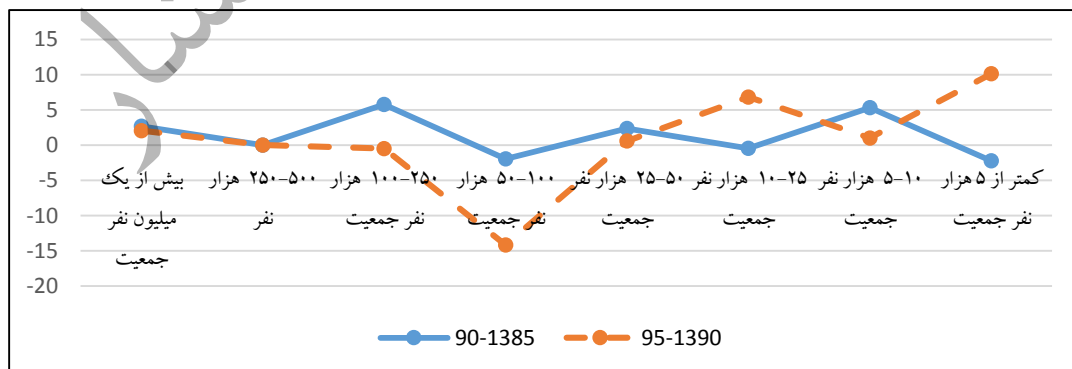
- جمعیت کلانشهر مشهد کماکان با نرخ رشد ۲ درصدی در حال افزایش است که یک نکته منفی در جمعیت سکونتگاه های شهری استان تلقی می شود. در واقع افزایش نرخ رشد جمعیت در شهر مشهد نشان دهنده شدت تمرکز جمعیت و عدم رعایت تعادل در توزیع جمعیت در سایر سکونتگاه های شهری استان به لحاظ رویکرد آمایشی می باشد.

جدول ۱۷. نرخ رشد جمعیت سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۵

نرخ رشد جمعیت (درصد)	جمعیت			سکونتگاه های استان
	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۰	
۲,۰۳	۲,۶۴	۳۰۵۹۹۹۱	۲۷۶۶۲۸۵	بیش از یک میلیون
-	-	۲۶۴۳۷۵	۰	۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر
-۰,۵	۵,۷۵	۶۸۸۰۸۴	۷۰۵۶۵۲	۱۰۰-۲۵۰ هزار نفر
-۱۴,۱۸	-۱,۹۶	۱۱۰۴۴۱	۲۳۷۲۳۸	۵۰-۱۰۰ هزار نفر
۰,۵۷	۲,۳۳	۲۵۷۵۲۸	۲۵۰۲۵۱	۲۵-۵۰ هزار نفر
۶,۸۲	-۰,۴۹	۱۴۴۳۴۹	۱۰۳۷۴۶	۱۰-۲۵ هزار نفر
۰,۹۹	۵,۲۹	۱۸۱۶۴۹	۱۷۲۸۸۰	۵-۱۰ هزار نفر
۱۰,۱	-۲,۲۴	۱۲۱۶۴۶	۷۵۱۸۵	کمتر از ۵ هزار نفر
۲,۲۹	۲,۷۱	۴۸۲۸۰۶۳	۴۳۱۱۲۳۷	مجموع

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

همانطور که در شکل زیر مشاهده می شود، در دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰ شهرهای ۱۰۰-۲۵۰ هزار نفری بیشترین نرخ رشد (۵,۷ درصد) و شهرهای کمتر از ۵ هزار نفری کمترین نرخ رشد جمعیتی (۲,۲- درصد) را به خود اختصاص داده اند. همچنین در دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۵ شهرهای کمتر از ۵ هزار نفری بیشترین نرخ رشد (۱۰,۱ درصد) و کمترین نرخ رشد جمعیتی مربوط به شهرهای ۵۰-۱۰۰ هزار نفری (۱۴,۱- درصد) بوده است.

شکل ۵. نرخ رشد جمعیت سکونتگاه های شهری استان طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۵

۵-۳-۱- تحلیل و ارزیابی

با توجه به مطالب و داده های ارائه شده در فوق می توان نکات استنباطی از وضعیت شهری و روستایی استان را به شرح زیر بیان کرد:

۱- افزایش نقاط شهری استان:

- در حیات سکونتگاهی استان دو نقطه زمانی حایز اهمیت است: این دو نقطه زمانی است که تعداد سکونتگاههای شهری به ناگاه افزایش شدیدی پیدا می کند و از نرم طبیعی خود دور می شود:

- ✓ مقطع زمانی ۱۳۷۵-۱۳۸۵ که نقاط شهری درصد رشد ۸۳ درصدی را نشان می دهند
- ✓ مقطع زمانی ۱۳۹۵-۱۴۰۰ که در این دوره رشد ۲۸,۷ درصدی در تعداد نقاط شهری مشاهده می شود.

- علت این افزایش در هر دوره متفاوت است و ناشی از یکسری عوامل بیرونی و داخلی است:

- ✓ در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵: عامل اصلی تغییر قانون تقسیمات کشور و تعریف مجدد شهر و معیار اصلی آن از ۱۰ هزار نفر به ۵ هزار نفر (تصمیمات کلان). در این دوره ساختار فضایی استان به شدت از تصمیمات کلان متاثر شده است.

- ✓ دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰: متورم شدن جمعیت در روستاهای با بیش از ۱۰۰۰ نفر و تبدیل آنها به نقطه شهری (اثرپذیری از شرایط محلی حاکم بر استان). در این دوره تحولات درونی استان بر تغییرات سکونتگاهها مهمترین نقش را داشته است.

- ✓ از اینرو در طول زمان تغییر در ماهیت سکونتگاههای استان متاثر از دو عامل مهم شرایط دورنی و بیرونی بوده است و به نظر می رسد در ادامه نیز همین دو عامل بیشترین نقش را در تغییر ماهیت سکونتگاههای استان داشته باشند: (۱) تصمیمات سیاسی در کلان روندها و حتی در سطوح میانی و استانی و (۲) تحولات درونی سکونتگاهها و تغییر جایگاه جمعیتی آنها

- نکته مهم در افزایش نقاط شهری و فرایند تبدیل به شهر (چه در نتیجه تصمیمات سیاسی و چه در نتیجه تحولات درونی سکونتگاهها) آن است که توجه به این فرایند نباید مانع از توجه به موقعیت فضایی این نقاط شود.

- بنابراین از این بررسی سه نکته مهم در ارتباط با جهت گیریهای آینده می باید مورد توجه قرار گیرد:

- ✓ توجه به چگونگی این فرایند؟ (در چه سازو کاری روستاها باید به نقطه شهری ارتقا یابند؟)

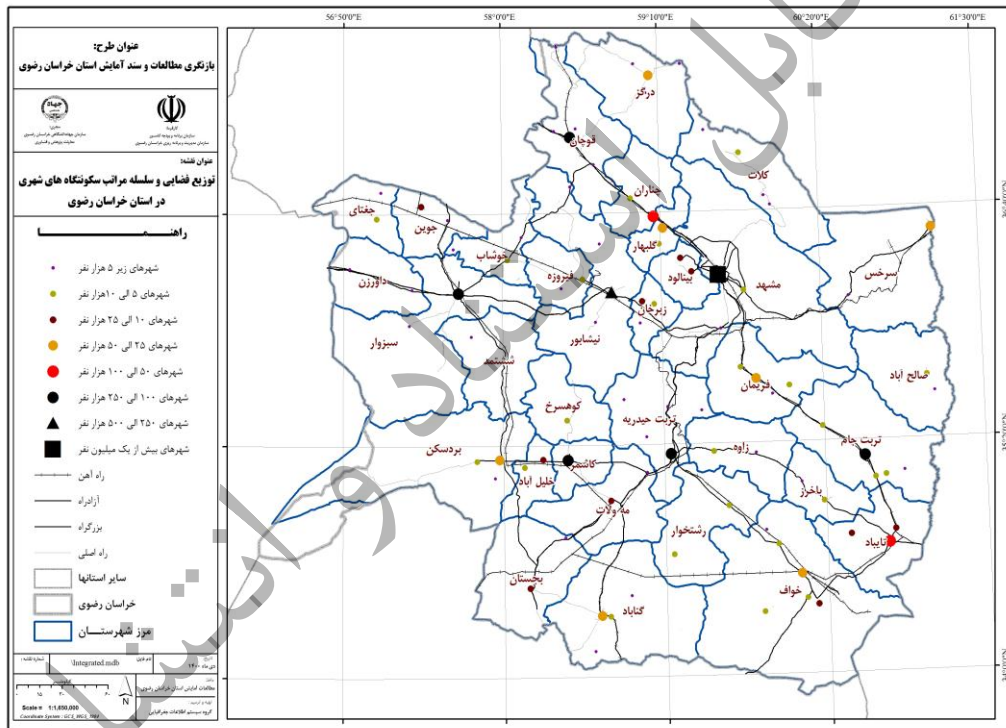
- ✓ توجه به موقعیت های فضایی شهرهای پیشنهادی و شهرهای آینده (در چه موقعیتهایی؟)

✓ سؤال سوم: آیا همچنان می بایست ارتقا نقاط روستایی به شهر از این دو فرایند رخ دهد؟

۴-۵- بررسی و تحلیل وضع موجود و استخراج ساختار و سازمان فضایی بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان

۴-۵-۱- توزیع فضایی شهرهای استان

بر اساس آخرین تغییرات سیاسی کشور در سال ۱۴۰۰، استان خراسان رضوی دارای ۹۶ شهر و یک شهر جدید (طرقه شاندیز) می باشد که نسبت به سال ۱۳۹۰، ۳۳٫۳ درصد رشد داشته است. بر این اساس تعداد ۲۴ روستا در بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۹۰ به نقطه شهری ارتقاء یافته اند. ۳۱ شهر استان (۳۲٫۳ درصد) دارای موقعیت مرزی می باشند.

نقشه ۱. توزیع فضایی و سلسله مراتب سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی

جدول ۱۸. تعداد و جمعیت شهرهای استان خراسان رضوی به تفکیک سطح بندی- ۱۳۹۵

دسته بندی شهرهای استان	تعداد شهر	جمعیت	درصد از جمعیت شهرنشین استان	درصد از جمعیت استان
کلانشهرهای بیش از یک میلیون نفر	۱	۳۰۵۹۹۹۱	۶۳٫۳۸	۴۷٫۵۶
شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر)	۱	۲۶۴۳۷۵	۵٫۴۸	۴٫۱۱

درصد از جمعیت استان	درصد از جمعیت شهرستانین استان	جمعیت	تعداد شهر	دسته بندی شهرهای استان
۱۸,۶۶	۲۴,۸۶	۱۲۰۰۴۰۲	۲۴	شهرهای میانی (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)
۷۵,۱۳	۱۰۰	۴۸۳۲۰۷۷	۹۶	کل شهرهای استان
۶۲,۳۸	۸۳,۱۱	۴۰۱۲۴۵۰	۷	شهرهای بالای صد هزار نفر
۱۴,۸	۱۹,۷۱	۹۵۲۴۵۹	۶	شهرهای بالای صد هزار نفر (بدون مشهد)
۱۲,۷۴	۱۶,۹۶	۸۱۹۶۲۷	۸۹	شهرهای کمتر از صد هزار نفر

دقت در جدول فوق نکات استنباطی زیر را برجسته می کند:

- شهرهای بیش از ۱۰۰ هزار نفر و کمتر از ۱ میلیون در سال ۱۳۸۵ جمعیتی معادل ۵۳۳۵۰۴ نفر داشته اند که این میزان برای سال ۱۳۹۵ به ۹۵۲۴۵۹ نفر افزایش یافته است که بیانگر افزایش جایگاه این شهرها در ساختار سکونتگاهی استان است.
- شهرهای زیر ۱۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۵ جمعیتی معادل ۸۰۹۲۰۸ نفر داشته اند که این میزان برای سال ۱۳۹۵ به ۸۱۵۶۱۳ نفر افزایش یافته است.
- همچنین ۷۳,۵ درصد از سکونتگاههای شهری استان جمعیتی کمتر از ۱۰ هزار نفر دارند که در صورت تقویت، می توانند بستر مناسبی جهت ارتقای سکونتگاهی استان به شمار آیند. همچنین از نظر توزیع جمعیت در ۵ نقطه شهری اول استان وضعیت به صورت جدول زیر است:

جدول ۱۹. نسبت جمعیت ۵ شهر اول استان از کل جمعیت شهری استان طی سالهای ۹۵-۱۳۵۵

۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	
۷۸,۹	۸۰,۵	۸۱,۱	۸۳,۲	۸۴,۵	۸۲,۶	جمعیت ۵ شهر اول استان از کل جمعیت شهری استان (درصد)
۲۱,۱	۱۹,۵	۱۸,۹	۱۶,۸	۱۵,۵	۱۷,۴	سایر شهرها

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

باتوجه به جدول فوق می توان چنین عنوان کرد که از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۹۵:

✓ نقش پنج شهر اصلی استان در ساختار فضایی آن کم شده است.

✓ در مقابل نقش سایر شهرها در این مدت با افزایش همراه بوده است.

از دیگر سو در این مدت جایگاه ۵ شهر اول استان تغییراتی را نیز نشان می دهد (جدول زیر)

جدول ۲۰. نحوه توزیع نسبی جمعیت در ۵ شهر اول استان از کل جمعیت شهری استان، ۹۰-۱۳۵۵ (درصد)

ردیف	شهر	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
۱	مشهد	۶۲.۷	۶۷.۲	۶۵.۵	۶۴.۳۸	۶۴.۲
۲	سبزوار	۶.۵	۵.۹	۵.۹	۵.۵۲	۵.۴
۳	نیشابور	۵.۶	۵.۰	۵.۵	۵.۴۶	۵.۵
۴	تربت حیدریه	۴	۳.۳	۳.۳	۳.۱۷	۳
۵	قوچان	۳.۸	۳.۱	۳.۰	۲.۵۷	۲.۴

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

جدول ۲۱. نحوه توزیع نسبی جمعیت در ۵ شهر اول استان، ۱۳۹۵

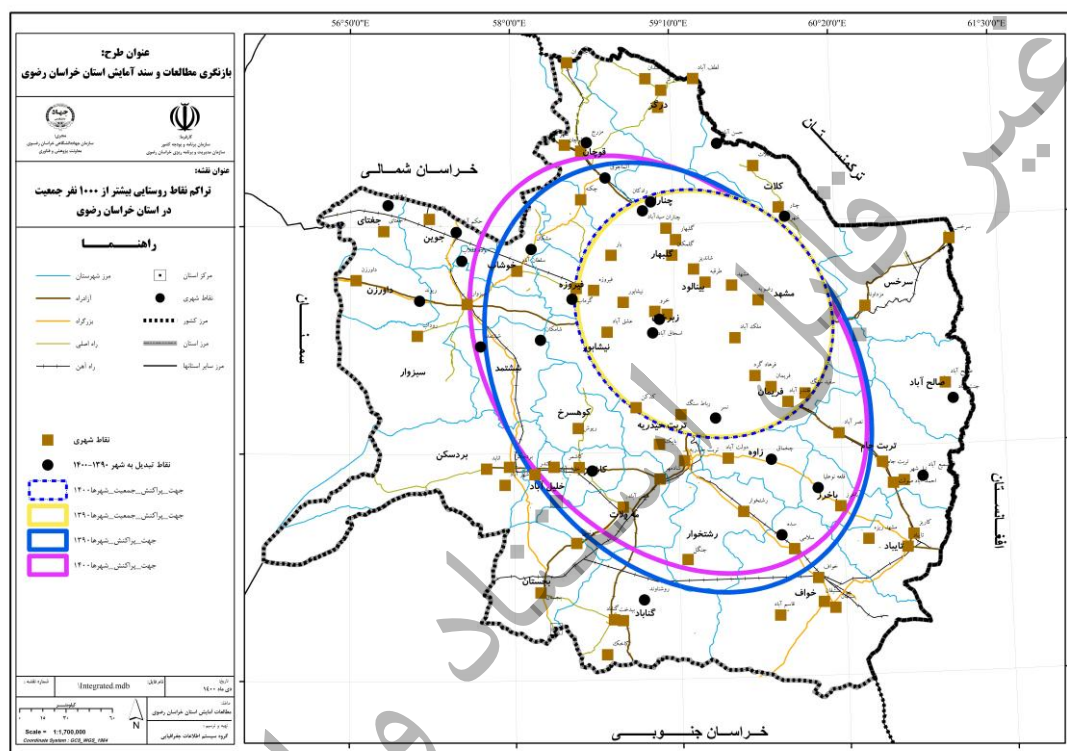
ردیف	شهر	۱۳۹۵
۱	مشهد	۶۳.۳۸
۲	نیشابور	۵.۴۸
۳	سبزوار	۵.۰۵
۴	تربت حیدریه	۲.۹
۵	کاشمر	۲.۱۲

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

با توجه به جدولهای فوق نکات زیر قابل احصاء است:

- ✓ تا سال ۱۳۸۵ تغییری در ترتیب ۵ شهر اول استان مشاهده نمی شود و همچنان پس از شهر مشهد شهرهای سبزوار، نیشابور، تربت حیدریه و قوچان قرار داشته اند.
 - ✓ اولین تغییر در این زمینه در سال ۱۳۹۰ رخ می دهد و آن جابجایی شهر نیشابور و سبزوار است. در این دوره شهر نیشابور به عنوان دومین شهر استان مطرح می شود
 - ✓ در سال ۱۳۹۵ دومین تغییر مهم در این ساختار رخ می دهد و آن ارتقای شهر کاشمر به جایگاه پنجم استان بجای شهر قوچان است.
- دلایلی را می توان برای این تغییر جایگاه برای شهر کاشمر ذکر کرد این دلایل عبارتند از:
- تقویت شبکه شهری محدوده از طریق ارتقای نقاط روستایی به نقاط شهری، تقسیمات جدید سیاسی و ایجاد شهرستانهای جدید در این محدوده.
 - در حال تبدیل شدن به شهر منطقه: تراکم بالای نقاط شهری و روستایی در پیرامون این شهر که آن را در حال تبدیل شدن به یک شهر-منطقه کرده است.
 - پسرکانه های روستایی پرجمعیت که عمدتاً در حاشیه این شهر قرار دارند و طی سالهای اخیر وارد محدوده شهری آن شده اند.

بهره گیری از مدل‌های جهت پراکنش به منظور ارزیابی توزیع فضایی نقاط شهری استان نشان می‌دهد که طی بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ نقاط شهری استان به سمت غرب و شمال غرب استان کشیده شده‌اند. همچنین در خصوص جمعیت نیز، با وجود تسلط جمعیت شهر مشهد بر فضای جغرافیایی استان، اما در این مدت پهنه فضایی آن به میزان ۱٫۹۶٪ افزایش یافته است که حاکی از کاهش نقش جمعیت شهر مشهد در نظام شبکه شهری استان دارد.

نقشه ۲. جهت پراکنش فضایی و جمعیتی نقاط شهری استان ۱۳۹۰ و ۱۴۰۰

۵-۴-۲- شبکه سلسله مراتبی ارتباطات شهری

تعیین سلسله مراتب نظم سکونتگاهی استان نقش مهمی در تغییرات روند شاخص‌های حوزه سکونتگاهی دارد. وبه عنوان موضوعی که قادر است بخش مهمی از روند‌های حوزه سکونتگاهی را تبیین کنداز جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لذا ضروری است این موضوع مورد توجه واقع شود. بنابراین در این بخش از مطالعه ضمن تعیین سلسله مراتب سکونتگاهی استان موضوعات تاثیر گذار دیگر در حوزه سکونتگاهی در ارتباط آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

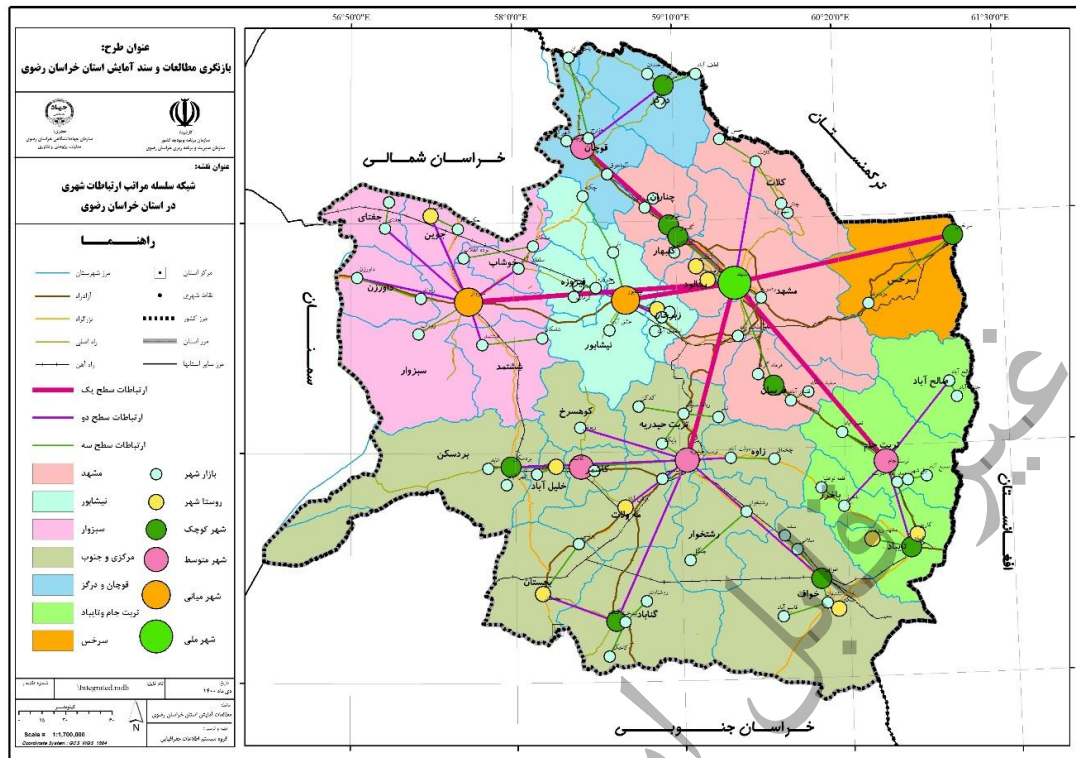
در داخل هر حوزه ضمن شناسایی نقاط شهری و روستایی، اقدام به رتبه بندی و جایگاه شهرها گردیده است. معیارهای مختلفی برای سطح بندی سکونتگاهها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این میان رایجترین

معیار، تعداد جمعیت هر سکونتگاه است. البته تعداد جمعیت خود تصویری از سایر معیارهای دیگر را نیز در بردارد. بنابراین می توان چنین فرض کرد، با افزایش جمعیت در یک سکونتگاه، سهم برخورداری آن از خدمات نیز افزایش می یابد. البته سهم و نسبت این بهره مندی نیز مهم است. براین اساس نقاط شهری قابل طبقه بندی به ۹ طبقه به شرح زیر می باشند:

- بازار شهر؛ ۱۰-۵ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: دهستانی)
- روستا-شهر؛ ۲۵-۱۰ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: بخشی)
- شهر کوچک؛ ۵۰-۲۵ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: شهرستانی)
- شهر متوسط کوچک؛ ۱۰۰-۵۰ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: شهرستانی)
- شهر متوسط؛ ۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: ناحیه ای)
- شهر بزرگ میانی؛ ۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: استانی)
- شهر بزرگ؛ ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر جمعیت. (عملکرد: منطقه ای)
- کلان شهر (متروپل)؛ ۲,۵-۱ میلیون نفر جمعیت. (عملکرد: کلان منطقه ای)
- کلان شهر (متروپل ملی)؛ ۲,۵ میلیون نفر جمعیت و بیشتر. (عملکرد: ملی)

بخش مهمی از تغییر روند شاخص های تاثیر گذار در ارتباط با سطوح برتر خدماتی قابل تبیین هستند. مسائلی نظیر روند خالی از سکنه شدن روستاهای استان، روند جمعیت پذیری روستاهای بزرگ استان، مهاجرپذیری در سطح استان، تغییرات جمعیت و... از جمله موضوعات مهم در این خصوص هستند که به فراخور به آنها اشاره خواهد شد.

نتیجه این فرآیند در نقشه زیر مشخص شده است.

نقشه ۳. شبکه سلسله مراتب ارتباطات شهری در استان خراسان رضوی

شبکه سلسله مراتب ارتباطات شهری در استان خراسان رضوی به شرح زیر می باشد:

- کلانشهر با عملکرد ملی و فراملی: کلانشهر مشهد
- شهر متوسط با عملکرد ناحیه ای: نیشابور، سبزوار، تربت حیدریه، کاشمر، قوچان و تربت جام
- شهر متوسط کوچک با عملکرد شهرستانی: چناران و تایباد
- شهر کوچک با عملکرد شهرستانی: سرخس، گناباد، فریمان، گلپهار، درگز، خواف، طرقله، شاندیز، بجستان و بردسکن
- روستا-شهر با عملکرد بخشی: فیض آباد، نقاب، خرو، خلیل آباد، سنگان، کاریز و مشهد ریزه
- بازار-شهر با عملکرد دهستانی^۱: دولت آباد، جغتای، نشتیفان، باخرز، رضویه، صالح آباد، فرهاد گرد، گلمکان، احمد آباد صولت، کلات، سلامی، رشتخوار، نصر آباد، نیل شهر، جنگل، کندر، انابد، سفید سنگ، سلطان آباد، فیروزه، درود، ریوش، بیدخت، سیدآباد، قاسم آباد، قلندر آباد، کاخک، گرماب، اسحاق آباد، سده، روداب، مزرع، شادمهر، حکم آباد، باره، شهر زو، کدکن، نسر، چنار، بایک، مشکان، نوده انقلاب، یونسی، شهر کهنه، روشناوند، ششتمد، قدمگاه، حسن آباد، داورزن، نوخندان، رادکان،

۱- در این دسته برخی شهرها مرکز شهرستان می باشند که نیازمند تقویت جایگاه هستند نظیر شهر داورزن

ریواده، چاپشلو، شهر آباد، ملک آباد، عشق آباد، لطف آباد، چخماق، قلعه نوعلیا، سمیع آباد، آلماجوق، رباط سنگ، چکنه، همت آباد، جنت آباد، مزداوند، ریوند، باجگیران، فرگ و شامکان.

جدول ۲۲. سلسله مراتب ارتباطات شهری در نواحی آمایشی استان خراسان رضوی

مناطق آمایشی	مشهد	نیشابور	سبزوار	مرکز و جنوب	قوچان و درگز	تربت جام و تایباد	سرخس	مجموع
تعداد شهر	۱۸	۱۱	۱۳	۳۱	۹	۱۲	۲	۹۶
جمعیت شهری	۳۲۹۴۶۰۹	۳۰۹۵۳۸	۲۹۹۷۶۰	۵۰۶۶۳۳	۱۵۴۵۷۵	۲۲۳۵۴۲	۴۳۴۲۰	۴۸۳۲۰۷۷
تعداد روستا	۹۰۷	۵۷۲	۴۴۴	۸۶۸	۳۳۷	۳۸۸	۸۹	۳۶۰۶
جمعیت روستایی	۵۰۶۸۳۸	۱۸۹۷۳۰	۱۸۰۸۰۳	۴۵۵۸۴۳	۹۸۹۸۴	۲۱۸۶۸۸	۵۳۳۷۴	۱۷۰۴۲۶۰
بازار شهر؛ ۵-۱۰ هزار نفر (عملکرد: دهستانی)	۱۴	۹	۱۱	۲۲	۷	۸	۱	۷۰
روستا-شهر؛ ۱۰-۲۵ هزار نفر (عملکرد: بخشی)	۲	۱	۱	۴	۰	۲	۰	۱۰
شهر کوچک؛ ۲۵-۵۰ هزار نفر (عملکرد: شهرستانی)	۲	۰	۰	۳	۱	۰	۱	۷
شهر متوسط کوچک؛ ۵۰-۱۰۰ هزار نفر (عملکرد: شهرستانی)	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۲
شهر متوسط؛ ۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر (عملکرد: ناحیه ای)	۰	۰	۱	۲	۱	۱	۰	۵
شهر بزرگ میانی؛ ۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر (عملکرد: استانی)	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱
شهر بزرگ؛ ۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر (عملکرد: منطقه ای)	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
کلان شهر (متروپل)؛ ۲.۵-۱ میلیون نفر (عملکرد: کلان منطقه ای)	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
کلان شهر (متروپل ملی)؛ ۲.۵ میلیون نفر (عملکرد: ملی)	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

در یک دسته بندی ديگر براساس معيارهاي مربوط به كار كرد و فعاليت غالب، اقدام به دسته بندي سکونتگاههاي استان شده است. بر اين اساس مکانهای مرکزی استان قابل دسته بندی به ۵ سطح به شرح زیر می باشند که تا اندازه ای با دسته بندی قبلی همخوانی دارد.

جدول ۲۳. مکانهای مرکزی در استان خراسان برحسب سکونتگاههای شهری

سطح	شهر	فعالیت غالب	مقیاس
یک	مشهد	چندنقشی	فراملی
دو	نیشابور، سبزوار و تربت حیدریه	خدمات	منطقه ای
سه	درگز	چندنقشی	شهرستانی
	قوچان، سرخس، تربت جام، تایباد، گناباد، کاشمر، گلپهار،	خدمات	شهرستانی
چهار	طرقبه، شانديز	فعالیت غالب گرشگری	شهرستانی
	نقاب، جغتای، سلطان اباد، فیروزه، صالح آباد، دولت آباد، باخرز، رشتخوار، بجستان، داورزن،	فعالیت غالب کشاورزی	شهرستانی
	لطف آباد، چناران، بردسکن، خواف	خدمات	شهرستانی
	کلات، فریمان، خلیل آباد، فیض آباد	چندنقشی	شهرستانی
پنج	باجگیران،	خدمات	بخش
	سنگان	صنعتی	بخش
	نوخندان، چاپشلو، چکنه، شهر زو، رضویه، مزداوند، خرو، عشق آباد، ملک اباد، ششتمد، فرهاد گرد، قلندر آباد، کدکن، رباط سنگ، ریوش، نصر آباد، بایک، انابد، کندر، نیل شهر، کاریز، مشهد ریزه، یونسی، سلامی، جنگل، نشتیفان، قاسم آباد، بیدخت، گاخک، سفیدسنگ، بار، گلکان، شادمهر، احمدآباد، همت آباد، شهر آباد، روداب، سمیع آباد، سمیع آباد، حکم آباد، مشکان، چخماق، نوخندان، چاپشلو	کشاورزی	بخش

ماخذ: محاسبات مرتبط با کارکرد اقتصادی شهرها و یافته های تحقیق

۵-۴-۳ - ساختار شهرهای استان (تجمع های شهری، منطقه شهری عملکردی، شبکه شهری مکمل و همکار)

استان خراسان رضوی دارای یک مجموعه شهری (مشهد) مصوب است که تعداد ۱۱ شهر با جمعیتی بالغ بر ۳۲۶۳۰۹۰ نفر و تعداد ۶۶۲ روستا با جمعیتی در حدود ۴۳۴۲۳۶ نفر به مرکزیت کلانشهر مشهد در آن قرار دارند.

بر اساس تعریف سازمان ملل متحد، تجمع شهری شامل طیف مکان هایی است از شهرهای بزرگ تا روستاهای کوچک با تراکم پایین و حتی روستایی که درون آنها پخش شده است به طوریکه:

- یک تجمع شهری دارای تراکم جمعیتی است که از سطح روستایی فراتر بوده به طوریکه می تواند به عنوان تراکم های شهری دسته بندی شود.
- تجمع شهری شامل یک یا چند شهر بزرگ و تعدادی شهرها و شهرهای کوچک تر است.
- مکان های مختلف درون تجمع شهری به گونه ای به همدیگر پیوند خورده اند که تجمع شهری به عنوان یک کل، نوعی منطقه شهری عملکردی را شکل می دهد (Hutchison, 2009: 838).
- با توجه به چارچوب نظری بیان شده به نظر می رسد، در ساختار سکونتگاهی استان می توان علاوه بر منطقه شهری مشهد، تجمعهای شهری دیگری را نیز شناسایی کرد و از این نظر پتانسیل شکل گیری منطقه-شهر در استان وجود دارد.

منطقه شهری عملکردی: در نیم قرن گذشته، یک رشته از تحقیقات در پی آن بوده اند تا شهر را با بازارهای کار فضایی گسترده اش در ارتباط با هم ببینند. در بریتانیا این امر مستلزم مطالعه سفرهای آونگی و بسیار اخیرتر در تلاش برای تعریف نواحی سفر-به-کار^۱ بنمود پیدا کرده است که اولین بار در سال ۱۹۵۳ مطرح شد. در آمریکا این رویکرد تقریباً متفاوت بوده است و این تفاوت احتمالاً بازتاب گستره وسیع تر کشور و سطح بالای جریان های سفر روزانه بوده است. برای برخورد با پیچیدگی موضوع سفرهای آونگی در تعریف مناطق شهری (Parr, 2007: 383) و همزمان با نارضایتی از مفهوم ناحیه عملکردی موجود یعنی ناحیه آماری کلانشهری استاندارد به عنوان واحد تحلیل (Parr, 2005: 563) برایان بری و همکارانش^۲ در سال ۱۹۶۸ مفهوم جدیدی را با عنوان ناحیه اقتصادی عملکردی^۳ مطرح کردند. از دید بری برای یک بازار کار ویژه (مجموعه شهرستان هایی که نیروی کار را به طور روزمره به شهرستان مرکزی می فرستند) ناحیه اقتصادی عملکردی عبارتند از: "همه آن شهرستان های درون بازار کار که برای آنها نسبت کارگران ساکن که به شهرستان های مرکزی سفر می کنند فراتر یا بیشتر از نسبت افرادی است که به دیگر شهرستان های مرکزی سفر می کنند." (اسدی و زبردست، ۱۳۸۹: ۲۲).

با توجه به ویژگی و مفهوم منطقه شهری عملکردی، در حال حاضر برنامه مدونی جهت این موضوع وجود ندارد و محدوده های شهری و روستایی به شکل سنتی خود و با ضعفهای رایج به فعالیت خود ادامه می دهند. به عنوان مثال می توان به منطقه عملکردی، مشهد، نیشابور، سبزوار و تربت حیدریه اشاره کرد که با چالشهای اساسی به شرح زیر مواجه هستند:

- تغییر نقش روستاهای پیرامونی به سمت فعالیتهای خدماتی و غیرتولیدی
- نقش خوابگاهی روستاها برای شهرهای اصلی

1- Travel To Work Area (TTWA)

2- Berry et al, 1968

3- Functional Economic Area

- شدت وابستگی کم وابستگی شهر اصلی به حوزه پیرامونی خود
 - عدم رعایت شبکه سلسله مراتبی بین روستاها و شهرهای پیرامونی آنها و ارتباط مستقیم آنها با شهرهای درجه یک و دو
 - عدم وجود زیرساختهای لازم در شبکه شهری عملکردی به منظور ساماندهی، هدایت و نگهداری محصولات و ارتباط موثر آنها با شبکه توزیع
 - توزان منفی مهاجرت از روستا به شهر اصلی
 - عدم توان ساماندهی محصولات و تولیدات روستایی در شهر اصلی
- باتوجه به مطالب یاد شده شبکه های فعلی عملکردی استان به شرح زیر است.

جدول ۲۴. شبکه های شهری در استان خراسان رضوی

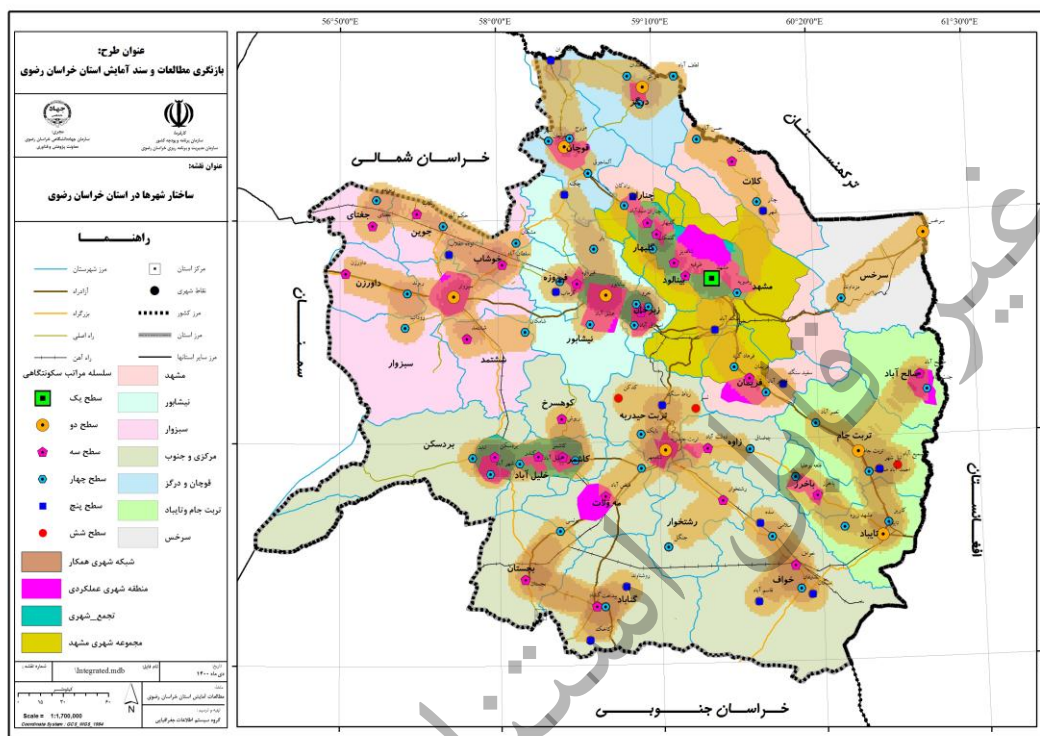
شبکه شهری
سبزوار و روستاهای پیرامونی
نیشابور و روستاهای پیرامونی
قوچان و روستاهای پیرامونی
مشهد-چناران-کلات و روستاهای پیرامونی
ترت حیدریه و روستاهای پیرامونی
گناباد و بجستان و روستاهای پیرامونی
کاشمر-خلیل آباد-بردسکن و روستاهای پیرامونی
ترت جام و روستاهای پیرامونی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شبکه شهری همکار: مجموعه ای از شهرهای با فعالیت هم پیوند و مشخص است که در مجاورت یکدیگر قرار دارند. در حال حاضر همچون شبکه شهری عملکردی، برنامه مدونی برای شبکه شهری همکار نیز تدوین نشده است. در حالیکه پتانسیل خوبی در این خصوص در پهنه فضایی استان قابل مشاهده است. برخی از شهرهای دارای این قابلیت در استان به شرح زیرند:

- سبزوار-داورزن
- نیشابور-فیروزه-قدمگاه
- کاشمر-خلیل آباد-بردسکن
- مشهد-چناران-کلات-فریمان
- ترت حیدریه-دولت آباد-بایک-کدکن-رشتخوار-جنگل
- گناباد-کاخک-بجستان-یونسی
- خواف-سلامی-سنگان-قاسم آباد

- سرخس - مزداوند
- تربت جام - تایباد - نصرآباد - صالح آباد - باخرز

نقشه ۴. ساختار شهرها در استان خراسان رضوی

۵-۴-۴- تحلیل و ارزیابی پدیده تمرکز و متروپلیز شدن در استان

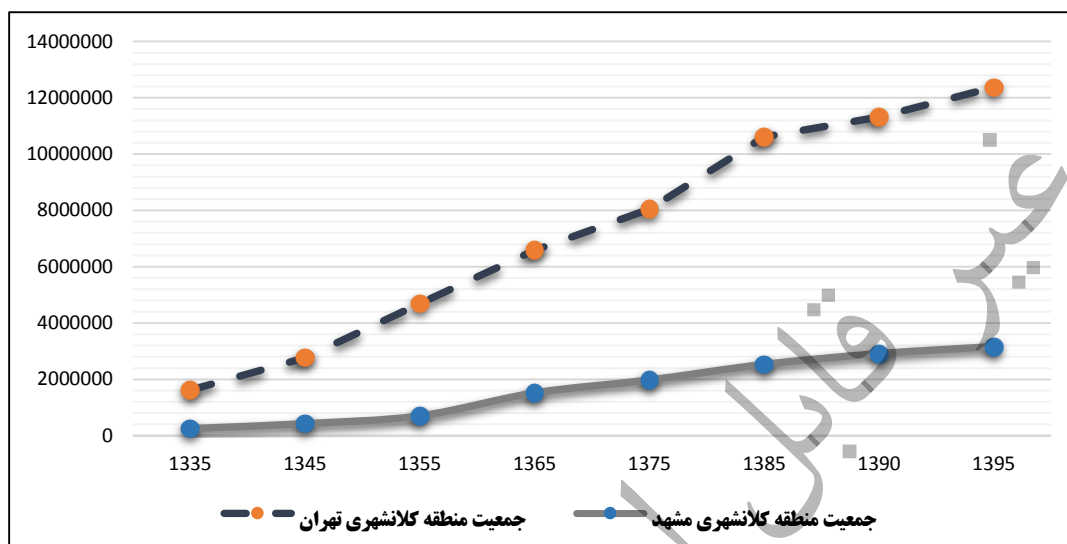
در محدوده کلانشهری مشهد در طول چند دهه گذشته (۱۳۹۵-۱۳۳۵)، فشار مادرشهر بر نواحی پیرامونی بیشتر شده و پراکنده رویی اتفاق افتاده است. بررسی روند تمرکز جمعیت در منطقه کلانشهری مشهد نشان می دهد که از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ جمعیت شهر مادر و جمعیت نواحی پیرامونی در منطقه کلانشهری تحت نفوذ رو به افزایش بوده است؛ اما این افزایش در شهر مادر و نواحی مختلف در منطقه پیرامونی آن با شدت و ضعف هایی همراه بوده است. جمعیت این منطقه کلانشهری از ۲۵۲۱۴۴ در سال ۱۳۳۵ به ۳۱۶۲۲۳۱ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است (حدود ۱۲,۵ برابر).

جدول ۲۵. مقایسه نرخ رشد جمعیت مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵

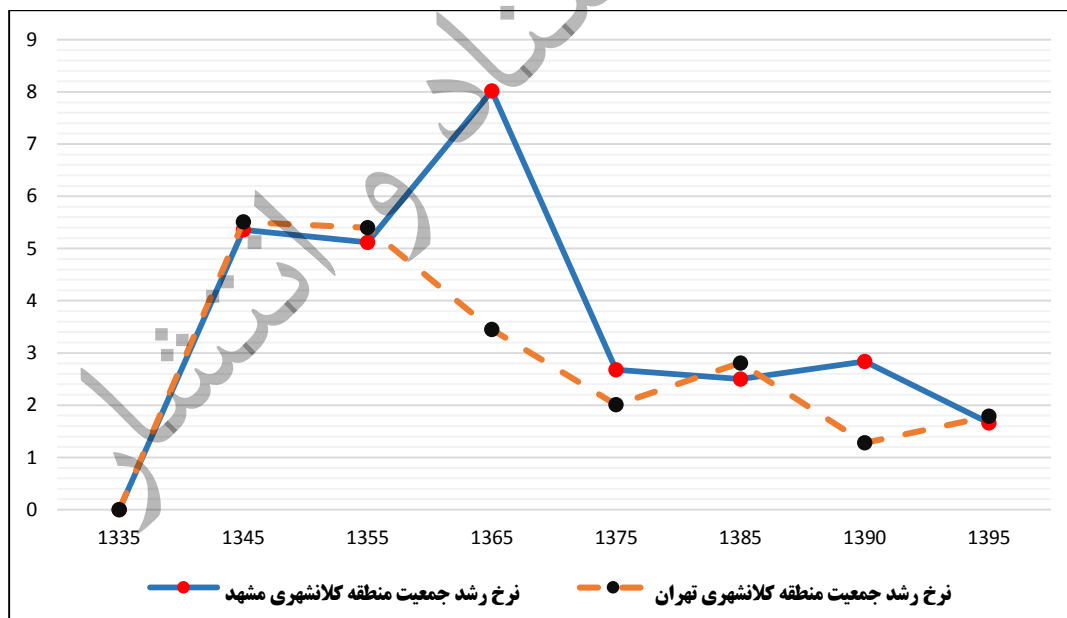
شهر	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	منطقه کلانشهری جمعیت
مشهد	۲۵۲۱۴۴	۴۲۵۳۹۴	۷۰۱۳۷۷	۱۵۱۷۴۱۵	۱۹۷۶۹۴۴	۲۵۳۱۴۵۰	۲۹۱۲۲۰۰	۳۱۶۲۲۳۱	
تهران	۱۶۱۹۳۶۵	۲۷۶۹۸۴۱	۴۶۸۹۷۳۱	۶۵۸۸۴۲۰	۸۰۴۲۳۱۹	۱۰۶۱۵۰۹۷	۱۱۳۱۶۴۷۴	۱۲۳۶۹۳۰۴	

شهر	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
مشهد	-	۵,۳۶	۵,۱۲	۸,۰۲	۲,۶۸	۲,۵۰	۲,۸۴	۱,۶۶
تهران		۵,۵۱	۵,۴	۳,۴۵	۲,۰۱	۲,۸۱	۱,۲۸	۱,۷۹

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵ و یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۶. مقایسه جمعیت در مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵

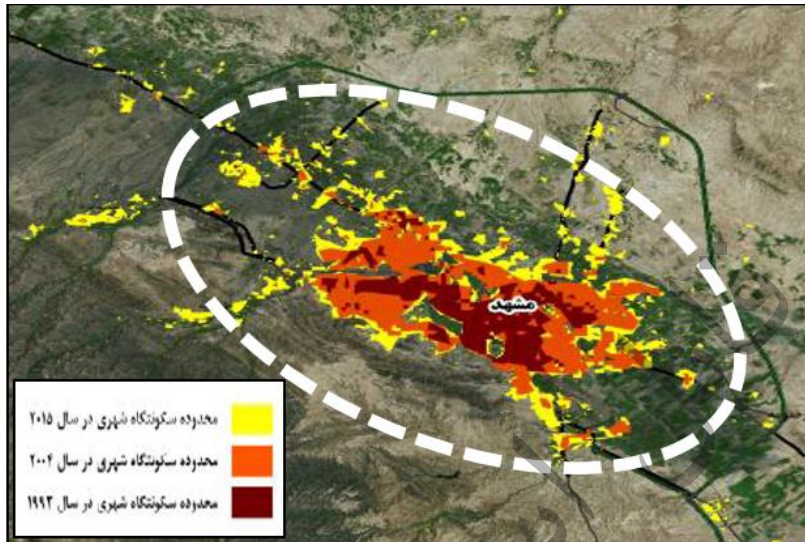
شکل ۷. مقایسه نرخ رشد جمعیت در مناطق کلانشهری تهران و مشهد طی دوره ۱۳۳۵-۱۳۹۵

جدول ۲۶. شهرهای واقع در منطقه کلانشهری مشهد

سال تأسیس شهر	جمعیت شهرهای منطقه کلانشهری در ادوار مختلف								شهرهای موجود در منطقه کلانشهری	شهرستان های منطقه کلانشهری
	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵		
-	۳۱۶۲۳۱	۲۹۱۲۲۰	۲۵۳۱۴۵	۱۹۷۶۹۴	۱۵۱۷۴۱۵	۷۰۱۳۷۷	۴۲۵۳۹۴	۲۵۲۱۴۴	منطقه کلانشهری	مشهد
۱۳۹۷	۳۰۰۱۱۸۴	۲۷۶۶۲۵۸	۲۴۱۰۸۰۰	۱۸۸۷۴۰۵	۱۴۶۳۵۰۸	۶۶۷۷۷۰	۴۰۹۶۱۶	۲۴۱۹۸۹	کلانشهر مشهد	
۱۳۷۹	۸۸۵۰	۴۵۴۲	۲۷۸۵	۳۴۷۹	رضویه	
۱۳۷۹	۲۰۵۶	۱۴۸۷	۱۱۶۱	۶۶۶	ملک آباد	
۱۳۳۶	۱۳۹۸۷	۱۰۴۲۸	۶۴۰۲	۴۰۷۷	۴۱۳۲	۲۶۱۸	۲۰۲۴	۲۱۰۲	شاندیز	
۱۳۳۲	۲۰۹۹۸	۱۶۷۱۸	۱۳۱۵۸	۹۹۸۲	۸۹۱۷	۱۰۱۰۱	۴۰۲۴	۲۳۸۳	طرقبه	
۱۳۱۶	۳۹۵۱۵	۳۶۵۵۰	۳۲۶۱۰	۲۶۹۶۶	۲۱۱۳۸	۱۲۳۸۵	۷۸۹۴	۴۸۰۲	فریمان	
۱۳۸۲	۲۳۸۰	۷۶۴۷	۶۶۲۰	۳۷۱۹	فرهادگرد	
۱۳۸۳	۶۱۲۹	۵۵۴۵	۴۸۹۴	۳۸۷۵	سفیدسنگ	
۱۳۷۹	۴۸۸۰	۴۹۲۴	۴۸۷۲	۴۷۱۱	قلندرآباد	
۱۳۴۶	۵۳۸۷۹	۴۸۵۶۷	۴۱۷۳۵	۳۲۰۶۴	۱۹۷۲۰	۸۵۰۳	۱۸۳۶	۸۶۸	چناران	
۱۳۸۶	۸۳۷۳	۹۵۳۴	۶۴۱۳	گلمکان	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵

محدوده شهر مشهد از یک نقطه شهری مشخص در طول زمان تبدیل به پهنه فضایی شده است که در این پهنه ۱۷۰ نقطه روستایی و ۶ نقطه شهری قرار دارد. در سطحی فراتر منطقه کلانشهری مشهد شامل ۱۰ نقطه شهری است. بخشی از این محدوده اختصاص به پهنه شهر مشهد دارد که در نتیجه گسترش افقی آن به وقوع پیوسته است. گسترش افقی شهر مشهد معلول یکسری نیروهای درون و برون شهری است.

نقشه ۵. تحلیل فضایی رشد متاستاز و پراکنده رویی گسترده سکونتگاه‌ها در محدوده شهر مشهد

منبع: مطالعات پشتیبان تلفیق سند ملی آمایش سرزمین، ۱۳۹۹

گسترش افقی محدوده کلانشهری مشهد برآیند همزمان دو فرایند: (۱) تمرکزگرایی و (۲) تمرکززدایی است. در واقع در این فرایند گرایش همزمان پیوستگی و گسیختگی به شکل کامل قابل مشاهده است.

- در فرایند تمرکزگرایی، تمرکز عملکردها و خدمات سطح برتر در این شهر در مقایسه با سایر مناطق استان شدت بیشتری دارد.

- در فرایند تمرکز زدایی: افزایش هزینه‌های ناشی از انبوهی و تجمع، سبب شکل‌گیری مراکز از اسکان و اشتغال در پیرامون آن شده است که بخشی از جمعیت را به سمت خود جذب کرده است.

در نتیجه شهر مشهد از یک شهر تک مرکزی به یک محدوده کلان شهری با مراکز متعدد در پیرامون آن بدل شده است.

پراکنده رویی خارج از برنامه در محدوده کلان شهری مشهد در نتیجه فعالیت دو قشر متفاوت در پیرامون است:

- ۱- فعالیت فقرا (اسکان غیر رسمی)
- ۲- فعالیت ثروتمندان (خانه‌های دوم)

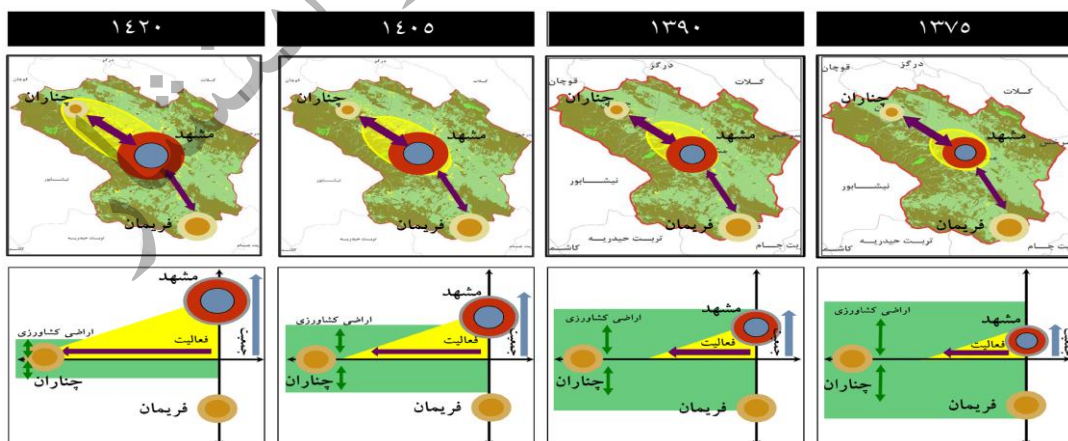
بنابراین علاوه بر وجود روندهای مخالف همچون تمرکز گرایی و تمرکز زدایی در گسترش افقی شهر، فعالیت‌های گروهی اجتماعی و اقتصادی فقرا و ثروتمندان نیز، ابعاد پیچیده تری از وجود تضادهای دیالکتیک در بستر فضایی این شهر قابل مشاهده است.

در مجموع روند تحولات جمعیت در شهر مشهد بیانگر کاهش تمرکز جمعیت در محدوده این شهر و افزایش آن در محدوده پیراشهری آن است. یافته‌های آماری نشان از آن دارد که نرخ رشد جمعیت شهر مشهد در دوره زمانی ۱۳۸۵-۱۳۹۰ معادل ۲,۵۲ درصد بوده است که این میزان برای دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵ به ۱,۷۷ درصد کاهش یافته است. از اینرو می‌توان چنین عنوان کرد که اولویت و مشکل اصلی شهر مشهد در حال حاضر محدوده پیراشهری آن است.

شکل ۸. تغییر وضعیت شهر مشهد از یک شهر تک مرکزی به یک شهر چند مرکزی

با توجه به این که در دوره ۱۵ ساله (۱۳۷۵-۱۳۹۰) تعداد شهرهای منطقه کلانشهری مشهد افزایش یافته است، به نظر می رسد که این شهرها از جذب جمعیت و کنترل جریان های مهاجرت ناکام مانده اند. تغییرات کاربری اراضی در سال های آتی منجر به تبدیل شدن هر چه بیشتر اراضی کشاورزی، مراتع و سکونتگاه های روستایی به نقطه شهری خواهد شد. تحلیل های مبتنی بر شاخص های پیش بینی شده جمعیت و اشتغال حاکی از قطبیت هر چه بیشتر منطقه به ویژه در محور مشهد- چناران هستند. با توجه به دارایی های زیست محیطی و طبیعی منطقه، ظرفیت چندانی برای توسعه در منطقه کلانشهری وجود ندارد. همچنین ادامه روند فعلی توسعه فضایی می تواند نتایج زیست محیطی و به تبع آن اقتصادی- اجتماعی جبران ناپذیری بر جای بگذارد. چنانچه این روند تغییر ادامه یابد، نسبت شهرنشینی در منطقه رو به افزایش می رود و بدین ترتیب نرخ مهاجرت روستاییان به شهر و خالی شدن روستاها از سکنه نیز افزایش خواهد یافت. روند خالی شدن روستاها در بازه ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ معادل ۲۳۰ روستا بوده است که اگر آهنگ مهاجرت روستاییان به شهرها به همین منوال ادامه پیدا کند، این تعداد در سال ۱۴۰۵ به ۳۶۰ روستای خالی از سکنه خواهد رسید؛ که این موضوع به معنی افزایش عدم تعادل فضایی در منطقه خواهد بود. آثار و پیامدهای این رشد، افزایش قطبیت و جذب همه سرمایه های ناحیه ای توسط شهر مشهد خواهد بود. در واقع، هر چه مرکز منطقه بیشتر بزرگ می شود، کریدور مشهد- چناران نیز بیش از پیش نیرومند خواهد شد. این در حالیست که این تغییر با محوریت به زیر توسعه رفتن اراضی کشاورزی و مراتع همراه است. به طوری که فعالیت های صنعتی در این سناریو به واسطه خصلت افسار گسیخته و کنترل نشده شان آثار گسترده ای بر شرایط زیست محیطی بر جای خواهند گذارد. از جمله پیامدهای این رشد فضایی، نابودی اراضی کشاورزی و مراتع، آلودگی منابع آب، خاک و هوا و مشکلات انسانی ناشی از این آلودگی ها خواهد بود. با ادامه این روند بر قطبیت مشهد افزوده می شود، در صورتی که آهنگ رشد چناران و فریمان با آن متناسب نیستند. از دیگر پیامدهای تحقق این سناریو، تراکم شدید جمعیت در کریدور مشهد- چناران، به واسطه شکل گیری فعالیت های صنعتی و فعالیت های مرتبط خواهد بود. نتیجه منطقی این امر فشار بر شبکه های زیرساختی مانند آب، گاز، برق و... است.

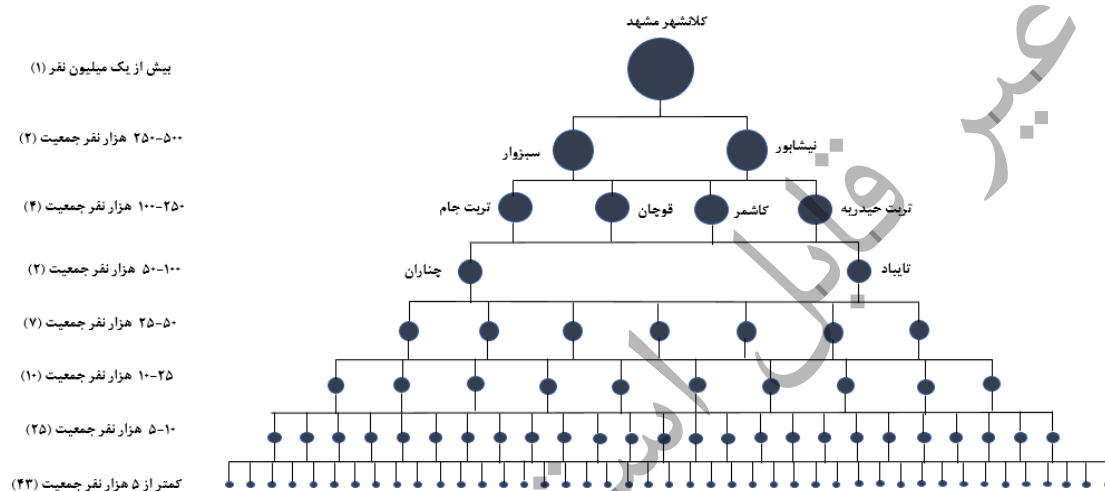

نقشه ۶. تحول ساختار فضایی منطقه کلانشهری مشهد طی دوره ۱۳۷۵-۱۴۲۰

مأخذ: داداش پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۱

شاخص های بررسی میزان نخست شهری

یکی از مهمترین ویژگی های نظام شهری، رشد جمعیتی شدید در کلانشهرها و تراکم بیش از حد جمعیت در آنهاست. اگر توزیع شهرها را برحسب طبقات جمعیتی و گروه های مختلف شهری (کلانشهر، شهرهای بزرگ، شهرهای متوسط و شهرهای کوچک) بررسی کنیم می توان آن را به هرمی تشبیه کرد که در قاعده هرم تعداد زیادی شهرهای کوچک قرار می گیرند که به تدریج از تعداد آنها در طبقات بالایی کاسته می شود تا اینکه در رأس هرم تنها یک شهر باقی می ماند که همان نخست شهر است.

شکل ۹. الگوی سلسله مراتب کنونی سکونتگاه های شهری استان خراسان رضوی^۱

شاخص چهار شهر مهتا

این شاخص به ارزیابی تحولات شهری می پردازد و می خواهد نشان دهد که سلطه شهر نخست بر شهرهای شبکه در طول زمان در حال کاهش است یا افزایش. «شاخص چهار شهر»، سطوح بالایی ساختار نظام شهری را بر اساس قاعده رتبه-اندازه مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد. این شاخص نسبت اندازه شهر نخست در یک نظام شهری را نسبت به چهار شهر اول ارزیابی می کند. نخستین کسی که این شاخص را مطرح کرد «مهتا» بود، اما ریچاردسون شاخص چهار شهر را با معیارهای قاعده رتبه-اندازه تطبیق داد. بدین ترتیب که بر اساس قاعده رتبه-اندازه شهری، اگر اندازه مطلوب شهرها در نظام شهری این گونه باشد که جمعیت شهر اول دو برابر شهر دوم، سه برابر شهر سوم و چهار برابر شهر چهارم باشد، بنابراین نسبت جمعیت شهر اول به مجموع جمعیت چهار شهر نخست نظام شهری برابر ۰,۴۸ خواهد بود که در قاعده رتبه-اندازه چنین توزیع اندازه شهرها در شبکه شهری، بهترین و مطلوب ترین شکل برتری شهری محسوب می شود. بر پایه چنین معیاری، درجه تسلط و برتری شهر اول بر نظام شهری بر اساس جدول زیر قابل بررسی است که در آن دامنه

۱- لازم به ذکر است که جمعیت شهر سبزوار از ۲۵۰ هزار نفر کمتر است اما با توجه به اینکه جایگاه شهر سبزوار و نیشابور تقریباً شبیه به یکدیگر است، لذا هر دو شهر در یک سطح لحاظ شده اند.

تسلط و برتری مطلوب شهر نخست بین شاخص ۰,۴۱ تا ۰,۵۴ فرض شده است و برای فوق برتری، شاخص بین ۰,۶۵ تا ۱ پیشنهاد شده است. از طریق این شاخص ها می توان تشخیص داد که الگوی یک شبکه شهری در چارچوب شاخص چهار شهر، واجد چه خصوصیتی از نظر رتبه-اندازه شهری است.

جدول ۲۷. درجه نخست شهری در شبکه شهری بر پایه شاخص چهار شهر

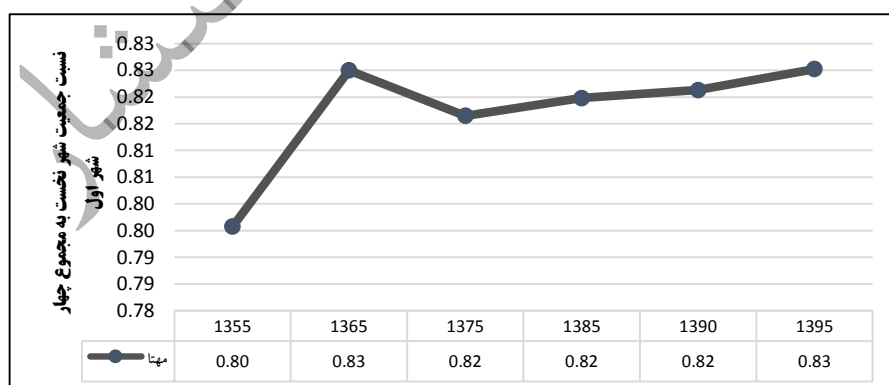
نوع برتری شهر نخست بر شبکه شهری	شاخص چهار شهر
فوق برتری	۰,۶۵ تا ۱
برتری	۰,۵۴ تا ۰,۶۵
برتری مطلوب	۰,۴۱ تا ۰,۵۴
حداقل برتری	کمتر از ۰,۴۱

منبع: حکمت نیا و موسوی، ۱۳۹۰

جدول ۲۸. مقادیر به دست آمده از محاسبه شاخص های نخست شهری استان و کشور سال های ۹۵-۱۳۵۵

مقادیر مطلوب (رتبه-اندازه)	کشور						استان خراسان رضوی						شاخص سال
	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	
نخست شهری	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۶	۰.۱۸	۰.۲۲	-	۰.۶۳	۰.۶۴	۰.۶۴	۰.۶۵	۰.۶۷	۰.۶۳	
دو شهر	۲.۹۰	۲.۹۶	۳.۱۹	۳.۵۸	۴.۱۳	-	۱۱.۵۷	۱۱.۵۷	۱۱.۶۶	۱۱.۰۵	۱۱.۳۴	۹.۶۰	
کینزبرگ	۱.۳۳	۱.۳۳	۱.۴۳	۱.۵۵	۱.۷۶	-	۴.۷۲	۴.۶۰	۴.۵۵	۴.۴۵	۴.۷۱	۳.۹۰	
مهتا	۰.۵۷	۰.۵۷	۰.۵۸	۰.۶	۰.۶۳	-	۰.۸۳	۰.۸۲	۰.۸۲	۰.۸۲	۰.۸۳	۰.۸۰	
موما و الوصایی	۳.۲۹	۳.۲۳	۳.۴۱	۳.۲۵	۳.۳۸	-	۸.۶۶	۸.۲۹	۸.۱۰	۸.۱۲	۸.۷۸	۷.۲	

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

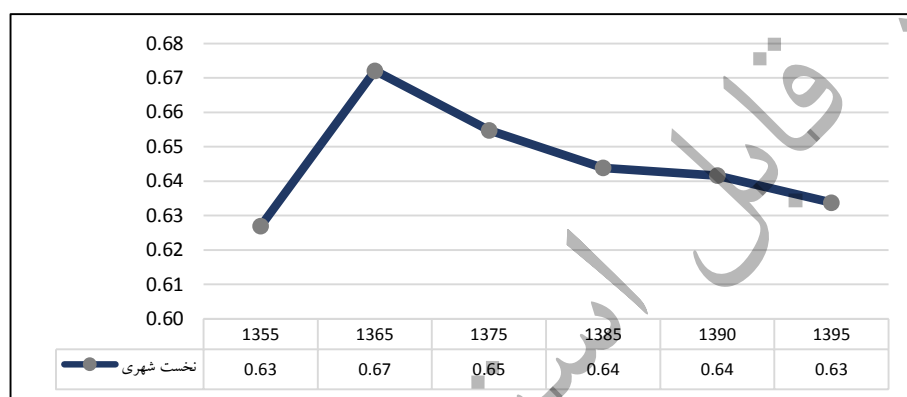
شکل ۱۰. شاخص چهار شهر مهتا در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شاخص نخست شهری

این شاخص از تقسیم کردن جمعیت بزرگترین شهر به کل جمعیت شهری نظام شهری کشور یا منطقه به دست می آید. هر چقدر مقدار عددی این شاخص بیشتر باشد، شهر نخست دارای تسلط بیشتری است (Krugman, 1996: 70).

براساس شاخص نخست شهری، در سال ۱۳۶۵ میزان این شاخص به بالاترین حد در استان خراسان رضوی رسیده و از این سال به بعد این شاخص سیر نزولی به خود گرفته است. همچنین در سال ۱۳۵۵ و ۱۳۹۵ میزان شاخص نخست شهری ۰,۶۳ بوده است که نشان می دهد بر اساس این شاخص فاصله نخست شهری در این دو سال تغییری نکرده است.

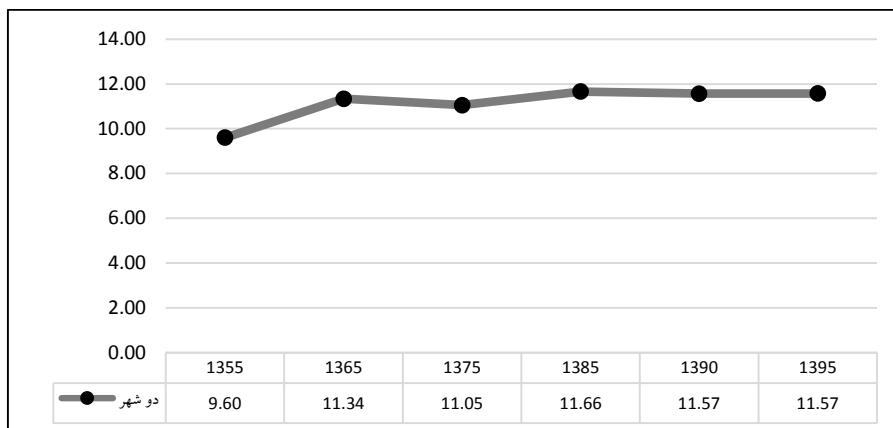
شکل ۱۱. شاخص نخست شهری در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شاخص دو شهر

یکی از متداول ترین روش های تعیین نخست شهری، شاخص دو شهر است که به دلیل سادگی در سطحی وسیع تر توسط برنامه ریزان شهری و منطقه ای به کار رفته است. این شاخص مرتبط با قانون زیپف (رتبه-اندازه) است و دارای مبنای مشخصی است. که از طریق محاسبه نسبت جمعیت شهر نخست به دومین شهر به دست می آید. در این شاخص مقدار عددی به دست آمده اگر به ۲ ختم شود، دارای تعادل بوده و نخست شهری حاکمیت ندارد ولی اگر بالاتر از ۲ باشد شاخص نخست شهری تسلط دارد (Henderson, 2003: 67).

همانطور که نتایج حاصل از شاخص دو شهر در استان خراسان رضوی نشان می دهد شاخص نخست شهری تسلط زیادی دارد و میان شهر اول و دوم فاصله بسیار زیادی وجود دارد. همچنین شاخص دو شهر از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ سیر صعودی را نشان می دهد.

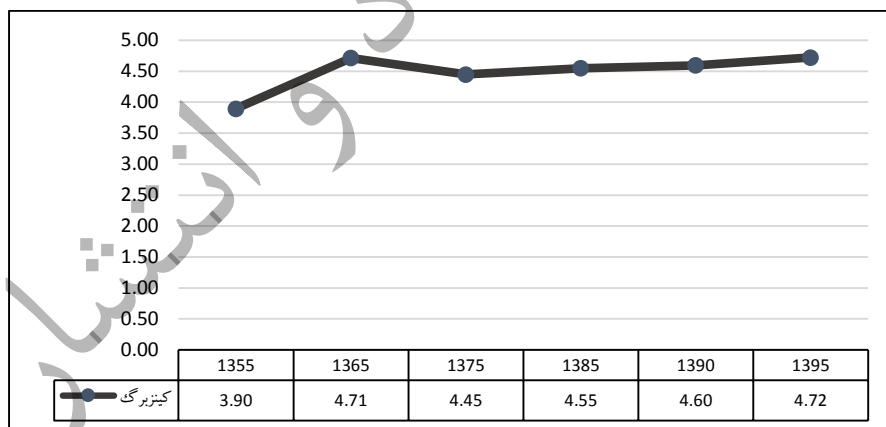
شکل ۱۲. شاخص دو شهر در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شاخص کینزبرگ

شاخص چهار شهر، همانند شاخص دو شهر مبتنی بر توزیع رتبه-اندازه شهری است و نسبت جمعیت شهر نخست به مجموع جمعیت شهرهای رتبه دوم، سوم و چهارم را شامل می شود. این شاخص به شاخص کینزبرگ نیز معروف است (زبردست، ۱۳۸۶: ۳۴). مبنای عددی این شاخص ۰/۹۲۳ است که بیشتر از آن نشان دهنده تسلط نخست شهری است (تقوایی و موسوی، ۱۳۸۸: ۲۸).

بر اساس شاخص کینزبرگ، نخست شهری از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ روند صعودی دارد و از ۳,۹ به ۴,۷ رسیده که نشان دهنده وجود نخست شهری در استان خراسان رضوی است.

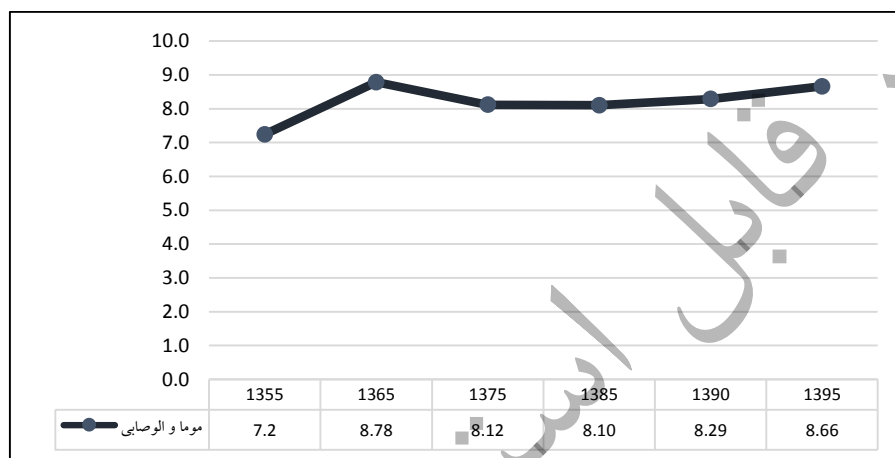
شکل ۱۳. شاخص کینزبرگ در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شاخص موما و الوصابی

این شاخص از تقسیم جمعیت های دو شهر اول و دوم به مجموع جمعیت های دو شهر سوم و چهارم بدست می آید. هر چقدر مقدار عددی این شاخص بزرگتر باشد، نظام شهری مورد نظر دارای نخست شهری بیشتری است (زبردست، ۱۳۸۶: ۳۵).

شاخص موما و الوصابی برای دوره ۴۰ ساله (۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵) نشان دهنده وجود نخست شهری در استان خراسان رضوی است. همانطور که در نمودار زیر مشاهده می شود، این شاخص از ۷,۲ در سال ۱۳۵۵ به ۸,۶ در سال ۱۳۹۵ رسیده که بیانگر نخست شهری بیشتر مشهد در استان می باشد.

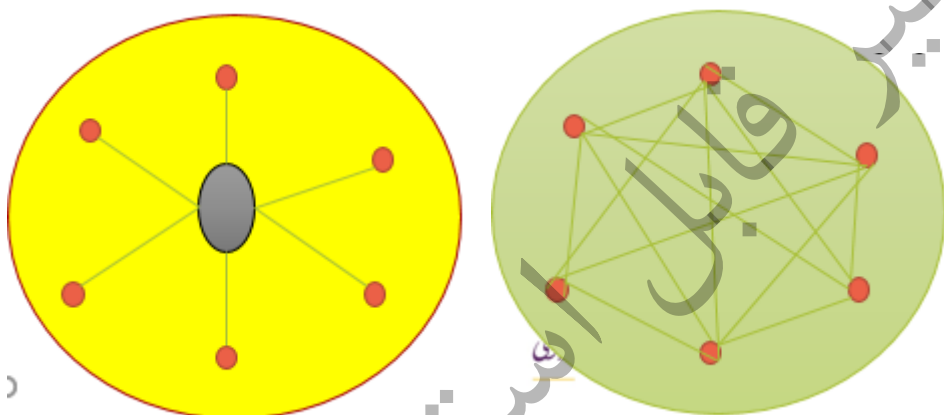
شکل ۱۴. شاخص موما و الوصابی در دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

با توجه به مطالب یاد شده از توزیع جمعیت، مراکز اصلی و سکونتگاه های استان، ساختار و الگوی فعلی استان را به شرح زیر می توان ترسیم کرد:

- نوع الگو: (۱) تک مرکزی (۲) متمرکز و (۳) سلسله مراتبی
 - تک مرکز: شامل مشهد
 - متمرکز: وجود ۴ نقطه مرکزی در سطح استان شامل شهرهای
 - نیشابور در مرکز- شمال
 - سبزوار در غرب
 - تربت حیدریه در مرکز- جنوب
 - قوچان در شمال
- سلسله مراتبی: وابستگی هر سکونتگاه با سطح ماقبل خود که در این سلسله مراتب به ندرت سکونتگاهی قادر است سطح خود را تغییر دهد.

- تمرکز شدید امکانات و خدمات در این نقاط (انحصار و تمرکز خدمات اصلی در اختیار مرکز - مشهد)
- بجای ارتباطات درون شبکه ای، بیشتر ارتباطات نقاط با شهر مشهداست.
- توزیع نامتعادل و نامتوازن جمعیت و فعالیت و زیرساختها
- عدم شکل گیری شبکه های هم پیوند
- نقش پذیری محدود شهرهای کوچک و رو به متوسط در شبکه شهری
- این الگو مقابل الگوی چندمرکزی پراکنده است

شکل ۱۵. الگوی فعلی ساختار سکونتگاهی استان خراسان رضوی (سمت چپ) و الگوی مقابل آن چندمرکزی پراکنده (سمت راست)

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

۵-۴-۵- تحلیل وضعیت استقرار روستاها: کوهپایه ای، کوهستانی، جلگه ای، ساحلی، جنگلی و...

قبل از پرداختن به وضعیت استقرار نقاط روستایی استان، جمعیت روستایی استان و تغییرات آن مورد بررسی قرار می گیرد.

بررسی روند تغییرات جمعیتی روستاهای استان از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ نشان از آن دارد که:

- جمعیت روستایی در طول زمان دائما کاهش داشته است
- در طول زمان از شدت کاهش جمعیت روستایی استان کاسته شده است
- در حال حاضر جمعیت روستایی استان نسبت به پیش بینی مرکز آمار ایران برای جمعیت روستایی استان برای سال ۱۴۰۰، کمتر است (جدول زیر).

جدول ۲۹. تغییرات جمعیت روستایی استان طی بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵

سال	روستایی	نسبت روستانشینی	درصد رشد سالانه
۱۳۶۵	۱۸۹۴۵۹۲	۴۲,۷	-۰,۳
۱۳۷۵	۱۸۳۸۳۶۶	۳۸,۹	-۰,۳۲
۱۳۸۵	۱۷۷۹۹۸۰	۳۱,۸	-۱,۱۲
۱۳۹۰	۱۶۸۲۴۰۵	۲۸,۱	-
۱۳۹۵	۱۶۰۳۳۳۸	۲۴,۹	-

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

به شکل دقیق تر بررسی روند تغییرات جمعیت روستایی در بازه زمانی ۱۳۸۵-۱۳۹۰ و ۱۳۹۰-۱۳۹۵، تفاوت‌هایی را با دوره های ماقبل خود نشان می دهد که می توان به شرح زیر بیان کرد:

در دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۰

- در این مدت ۹۷۵۷۵ نفر از جمعیت روستایی استان کاسته شده است.
- در این دوره ۱۷۴۸۲۱ نفر از جمعیت روستایی به دلیل ارتقای نقاط روستایی به شهر و یا ادغام آنها در محدوده شهری، از مجموع جمعیت روستایی کم شده است.
- در صورتیکه این تعداد جمعیت (۱۷۴۸۲۱) از جمعیت روستایی سال ۱۳۸۵ کم شود، حاصل عدد ۱۶۰۵۱۵۹ خواهد بود که ۷۷۲۴۶ نفر کمتر از جمعیت سال ۱۳۹۰ می باشد.
- به عبارتی می توان چنین استنباط نمود که جمعیت روستایی استان در این دوره افزایش یافته است.
- بیان مثبت نرخ رشد جمعیت روستایی در اثر مهاجر پذیری و رشد طبیعی کاملاً تایید می شود

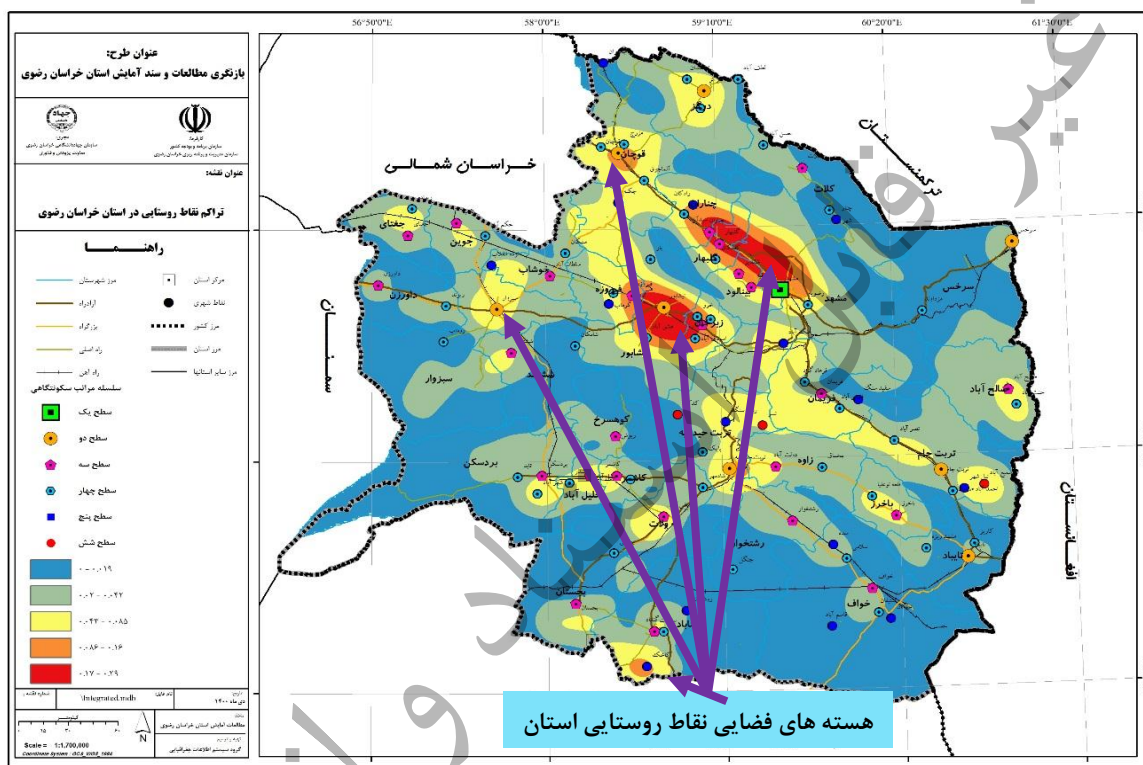
دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵

- ۷۹۰۶۷ نفر کاهش جمعیت روستایی در ۵ سال اخیر
 - از این تعداد، ۷۰ هزار نفر ناشی از ارتقای نقاط روستایی به شهر در ۵ ساله اخیر بوده است.
 - و ۹ هزار نفر ناشی از مهاجرت روستایی به شهری
- در مجموع می توان چنین عنوان کرد که روند مهاجر فرستی از روستا به شهر در استان کاهش پیدا کرده است.

بررسی توزیع جمعیت و سکونتگاههای روستایی استان نشان از آن دارد که:

از نظر موقعیت فضایی پنج هسته متراکم روستایی در پهنه فضایی استان قابل مشاهده است.

- شهر مشهد و محدوده پیرامونی آن تا چناران
- شهر نیشابور و محدوده پیرامونی آن
- شهر تربت حیدریه و محدوده پیرامونی آن
- شهر سبزوار و محدوده پیرامونی آن
- شهر گناباد و محدوده پیرامونی آن

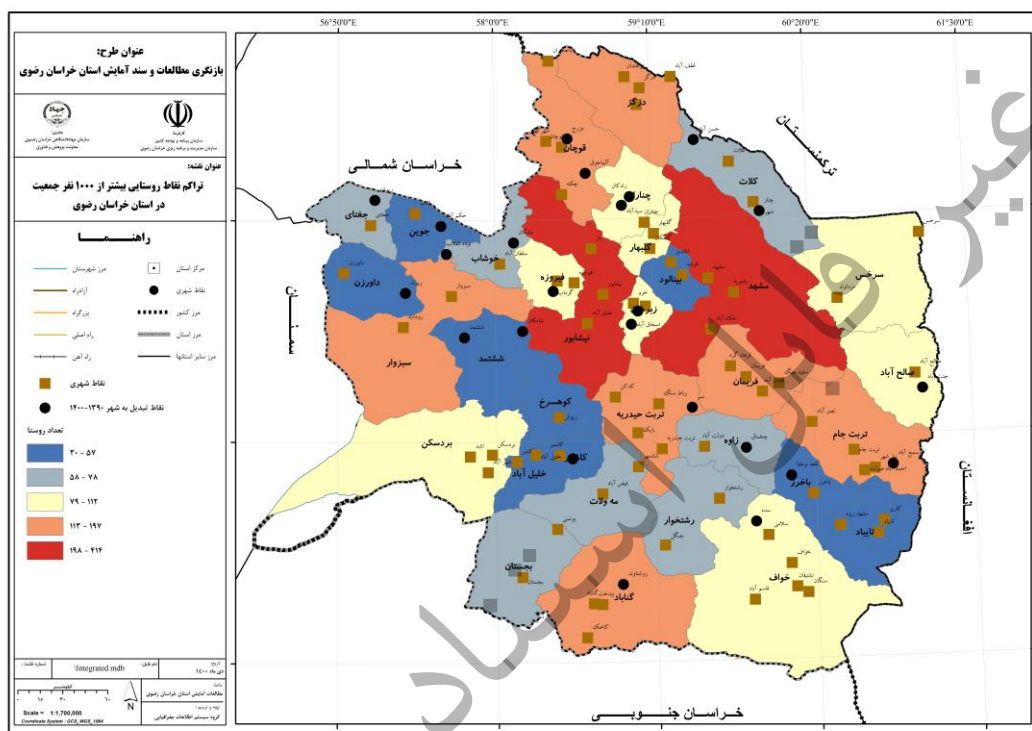

نقشه ۷. هسته های فضایی نقاط روستایی در استان خراسان رضوی

نگاهی به پراکنش نقاط روستایی استان حاوی دو نکته مهم به شرح زیر است:

- توزیع یکنواختی از نقاط روستایی، در سطح استان مشاهده نمی شود و از اینرو تفاوت معناداری در پراکنش آنها در پهنه فضایی استان وجود دارد.
- در تمامی محدوده های پرتراکم روستایی، تسلط شهرهای اصلی استان بر این پهنه ها مشاهده می شود. این تسلط تا کنون نتوانسته است ابعاد مثبتی از رویکرد سازنده در قبال سکونتگاههای روستایی نشان دهد و عمدتاً روستاها در چرخه ای از حیات قرار گرفته اند که نهایتاً حذف روستاها و زندگی روستایی را به همراه داشته است. این الگو همچنین، آینده روستایی را نیز به شدت متاثر از خود خواهد ساخت.

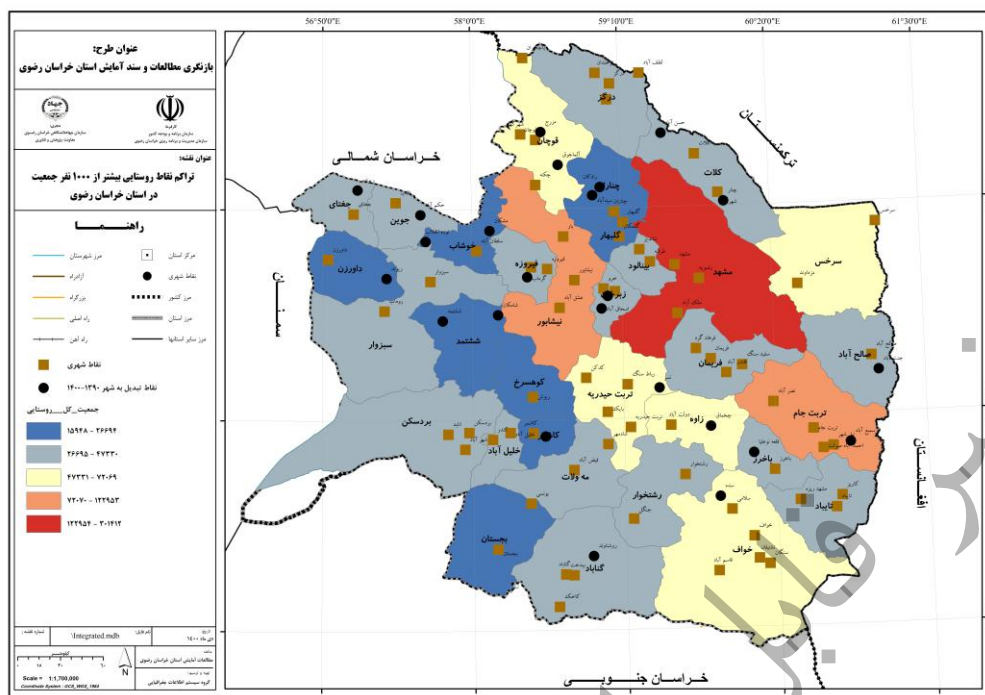
همچنین توزیع فضایی روستاهای استان برحسب شهرستان، نشان از آن دارد که شهرستانهای مشهد، و نیشابور در سرلیست شهرستانهای با تعداد بالای روستا قرار دارند. این دو شهرستان ۲۲ درصد از نقاط روستایی استان را در خود جای داده اند. در سوی دیگر شهرستانهای خلیل آباد، کوهسرخ و کاشمر کمترین تعداد نقاط روستایی را شامل می شوند.

نقشه ۸. توزیع فضایی نقاط روستایی استان برحسب شهرستان

با توجه به نقشه فوق و تقسیم بندی ارایه شده، الگوی فضایی بی نظمی از سهم نقاط روستایی در هر شهرستان، قابل مشاهده است. به گونه ای که در مجاورت یک شهرستان با تعداد روستای زیاد، شهرستان با نقاط روستای کم مشاهده می شود. این الگوی بی نظم در درجه اول حکایت از تغییرات در مرزهای تقسیمات سیاسی شهرستانها و برهم ریختن همگنی فضای جغرافیایی استان در این خصوص است. بدون شک این ناهمگنی فضایی در توزیع فضایی نقاط روستایی، موفقیت برنامه های سطح میانی (بین شهرستانی) را جهت اتخاذ رویکردهای یکپارچه به منظور ساماندهی فضای جغرافیایی کاهش می دهد. بدین شکل که اولویتهای روستایی با توجه به سهم شهرستانها از نقاط روستایی، با یکدیگر متفاوت است که این موضوع در محدوده های یاد شده به اوج خود می رسد.

توزیع فضایی جمعیت روستایی استان نیز وضعیت متفاوتی را نشان می دهد. از این نظر هسته های جمعیتی روستایی استان را می توان شامل چهار هسته به شرح زیر دانست:

نقشه ۱۰. توزیع فضایی جمعیت روستایی استان برحسب مرزهای شهرستان ۱۳۹۵

در مجموع محدوده های با تراکم بالای جمعیت روستایی در استان از نظر شاخصهای مختلف دارای شرایط زیر هستند:

- ۲۹ درصد وسعت این پهنه دارای دسترسی بسیار خوب، و ۴۶ درصد دسترسی ضعیفی به مسیرهای ارتباطی دارند.
- این پهنه تماما در محدوده دشتهای و مخازن ممنوعه آبهای زیر زمینی قرار دارند
- ۴۱ درصد این پهنه در فاصله کمتر از ۱۰ کیلومتری از مسیر راه آهن واقعند
- ۲۳ درصد این پهنه در محدوده خطر بالا و نسبتا بالای زلزله واقعند
- ۳۶ درصد این پهنه ها در خطر بالای سیل قرار دارند.

انطباق توزیع نقاط و جمعیت روستایی در استان با یکدیگر

این بررسی از این نظر حائز اهمیت است که روشن می سازد آیا ارتباطی بین نقاط و جمعیت روستایی وجود دارد؟ به عبارتی با افزایش تعداد نقاط روستایی، آیا تعداد جمعیت نیز افزایش پیدا می کند؟ در سطح شهرستان ارزیابی براساس نمودار اسکاتر و خط ترند، حاکی از آن است که ارتباط مستقیم و معناداری بین تعداد و جمعیت روستایی در سطح شهرستانها وجود دارد. به عبارتی در هر شهرستانی که نقاط روستایی بیشتری وجود دارد، جمعیت آن نیز بیشتر است.

سکونتگاههای روستایی استان از نظر وضعیت طبیعی: سکونتگاههای روستایی استان از نظر وضعیت طبیعی براساس طبقه بندی مرکز آمار ایران در ۵ دسته زیر طبقه بندی می شوند:

۱- دشتی

۲- کوهستانی یا تپه ای

۳- جنگلی واقع در دشت

۴- جنگلی واقع در کوهستان

۵- دره ای

روستاهای دشتی:

• براساس مطالعات صورت گرفته از مجموع روستاهای دارای سکنه استان ۲۱۲۸ روستا در مناطق دشتی استان استقرار یافته اند.

• ۵۹,۱ درصد از سکونتگاههای روستایی استان را شامل می شود.

• جمعیت ساکن در این روستاها در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۱۲۴۲۹۹۲ نفر می باشد که ۷۲,۸ درصد از جمعیت روستایی استان است.

روستاهای کوهستانی یا تپه ای:

• از مجموع روستاهای استان ۱۴۲۰ روستا دارای موقعیت کوهستانی یا تپه ای هستند.

• این تعداد ۳۹,۴ درصد از سکونتگاههای روستایی استان را شامل می شود.

• جمعیت ساکن در این روستاها بالغ بر ۴۴۳۹۰۳ نفر می شود که ۲۶ درصد از جمعیت روستایی استان در سال ۱۳۹۵ است.

روستاهای جنگلی دشتی:

• تعداد ۷ روستا با جمعیتی معادل ۲۰۰۰ نفر دارای موقعیت جنگلی دشتی در سطح استان هستند

• ۰,۱۲ درصد جمعیت روستایی و ۰,۱۹ درصد سکونتگاههای روستایی استان را شامل می شود.

روستاهای جنگلی کوهستانی:

• این روستاها در مجموع شامل ۱۲ روستا با جمعیتی بالغ بر ۴۰۱۹ نفر هستند

• ۰,۲ درصد جمعیت و ۰,۳ درصد سکونتگاههای روستایی استان هستند.

روستاهای دره ای:

• روستاهای دارای موقعیت دره ای استان شامل ۳۳ روستا با جمعیتی معادل ۱۳۲۷۸ نفر هستند

• ۰,۷ درصد جمعیت و ۰,۹ درصد تعداد سکونتگاههای روستایی استان است.

۵-۴-۶- ساختار روستاهای استان و الگوی استقرار آنها (مجتمع یا کانونی، متقارن و پراکنده، خطی، خوشه ای، فضاهای روستایی حاشیه شهرها،...)

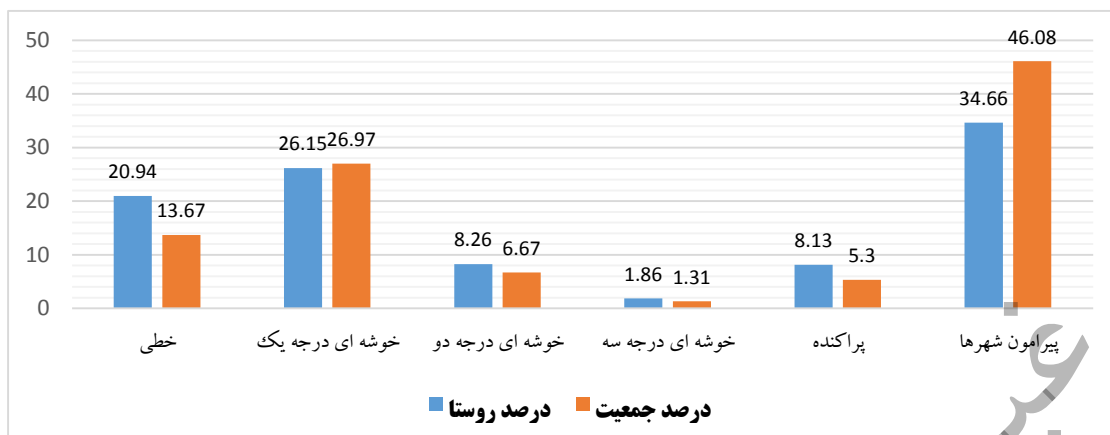
سکونتگاه های روستایی در استان خراسان رضوی بر اساس ساختار الگوی استقرار به روستاهای خطی، خوشه ای، پراکنده و پیرامون شهرها طبقه بندی شده اند. لازم به ذکر است که بر اساس میزان شدت تراکم روستاهای خوشه ای در فضا، روستاهای مذکور در سه سطح درجه یک با شدت تراکم بسیار بالا، سطح دو با شدت تراکم متوسط و سطح سه با شدت تراکم پایین دسته بندی شده اند. با توجه به الگوی استقرار روستاهای استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

- روستاهای پیرامون شهرها با ۴۶,۰۸ درصد جمعیت (۷۸۵۳۴۱ نفر) بیشترین الگوی استقرار را به لحاظ جمعیت به خود اختصاص داده اند. در واقع، روستاهای واقع در حریم شهرها به دلیل قرارگیری در فاصله کم با شهرها دارای جمعیت بسیار زیادی می باشند که اغلب بالای ۱۰۰۰ نفر جمعیت دارند.
- بیشترین درصد الگوی استقرار روستاها از نظر تعداد مربوط به روستاهای پیرامون شهرها با ۳۴,۶ درصد است.
- روستاهای خوشه ای درجه یک (تراکم بالای خوشه ای) در سه منطقه مجموعه شهری مشهد، ناحیه نیشابور و جنوب شهرستان گناباد قرار دارند.
- ۲۶,۱ درصد از روستاهای استان از نوع خوشه ای درجه یک می باشند.
- روستاهای خوشه ای درجه دو در نواحی مرکزی استان (شهرستان های زاوه و تربت حیدریه و مه ولات) و شمال استان (شهرستان های درگز و قوچان) استقرار یافته اند.
- ۶,۶ درصد از جمعیت روستایی استان در روستاهای خوشه ای درجه دو قرار دارند.
- روستاهای خوشه ای درجه سه نیز در شهرستان های تربت جام و فریمان استقرار یافته اند که تنها ۱,۸ درصد روستاها را شامل می شوند.
- ۲۰,۹ درصد از روستاها الگوی خطی و ۸,۱ درصد نیز دارای الگوی پراکنده می باشند.

جدول ۳۱. تعداد جمعیت و روستاها براساس ساختار الگوی استقرار روستاها در استان خراسان رضوی

درصد	جمعیت (نفر)	درصد	تعداد روستا	ساختار روستاها
۱۳,۶۷	۲۳۲۹۸۴	۲۰,۹۴	۷۵۵	خطی
۲۶,۹۷	۴۵۹۶۰۳	۲۶,۱۵	۹۴۳	درجه یک
۶,۶۷	۱۱۳۶۱۶	۸,۲۶	۲۹۸	درجه دو
۱,۳۱	۲۲۳۸۰	۱,۸۶	۶۷	درجه سه
۵,۳۰	۹۰۳۳۶	۸,۱۳	۲۹۳	پراکنده
۴۶,۰۸	۷۸۵۳۴۱	۳۴,۶۶	۱۲۵۰	پیرامون شهرها
۱۰۰	۱۷۰۴۲۶۰	۱۰۰	۳۶۰۶	جمع

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

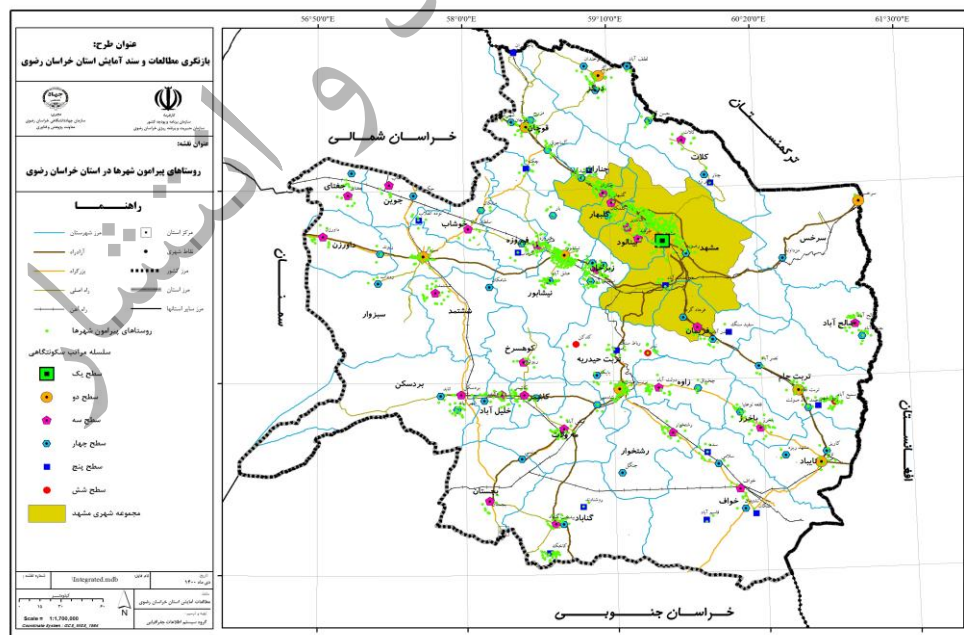
شکل ۱۹. سهم جمعیت و تعداد روستا براساس الگوی استقرار سکونتگاه های روستایی در استان خراسان رضوی
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

باتوجه به الگوی روستاهای استان، نکات آمایشی زیر در خصوص هر یک قابل احصاء است:

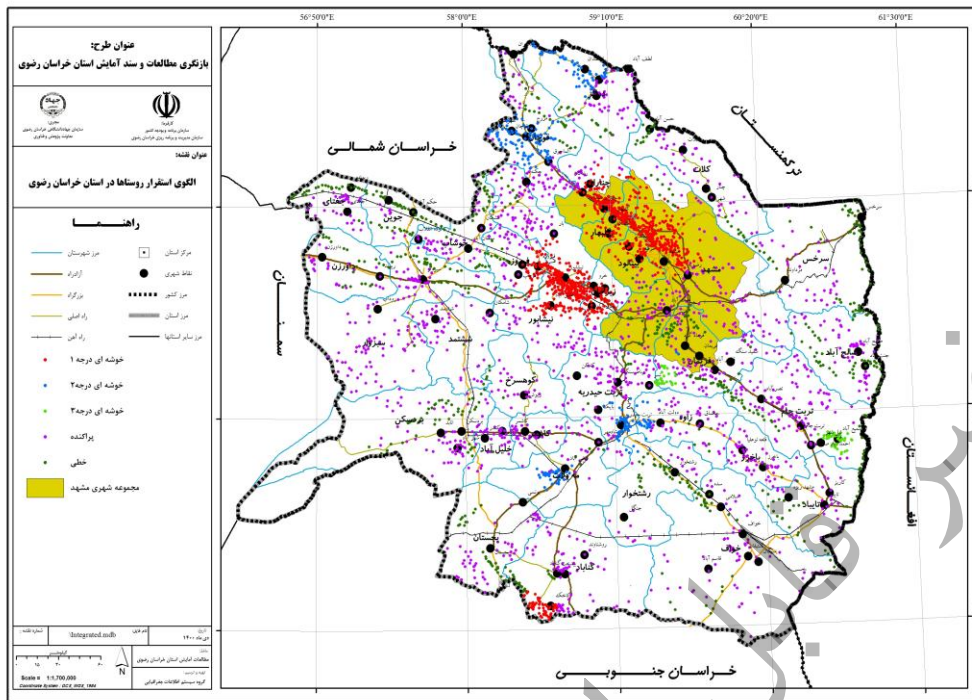
- روستاهای خوشه ای از نظر موقعیت استقرار به گونه ای هستند که در صورت تغییر در وضعیت یک روستا یا تغییرات شرایط پهنه ای از استان، سایر سکونتگاهها نیز متاثر می شوند. به نوعی شرایط پایداری و ناپایداری آنها به شدت به یکدیگر وابسته است. باتوجه به اینکه بخش مهمی از روستاهای استان دارای این الگو هستند، از این رو توجه به این الگو و تبعات آن در پهنه فضایی استان بسیار اهمیت دارد. موضوعاتی همچون خشکسالیها، راه اندازی و تقویت فرصتهای جدید اقتصادی یا از بین رفتن آنها، مجموعه های روستایی به صورت خوشه ای را در مقیاس و شدت وسیعتری متاثر خواهد کرد. موفقیت و آینده روستایی استان به شکل مستقیم با آینده این روستاها گره خورده است. همچنین الگوی خوشه ای سبب شکل گیری تجمع سکونتگاه ها و هسته های جمعیتی در استان خواهد شد و الگوی توزیع جمعیت را از یک الگوی پراکنده به الگوی متمرکز و هسته ای تغییر خواهد داد.
- روستاهای خطی می توانند محورهای توسعه را در پیرامون خود، تقویت یا تضعیف نمایند. و از این منظر در مطالعات آمایشی استان دارای اهمیت هستند. الگوهای خطی که در حال حاضر متاثر از عامل خطی هستند در صورت کاهش نقش عامل شکل دهنده به شدت آسیب پذیر خواهند شد.
- روستاهای پیرامون شهرها با توجه به اینکه ۴۶ درصد جمعیت روستایی را در بردارند و به دلیل فاصله نزدیک به شهرها (قرارگیری در حریم شهرها) مستعد شکل گیری هسته های جمعیتی سکونتگاههای غیررسمی در پیرامون شهرها می باشند.
- روستاهای پراکنده استان، اغلب شامل روستاهایی هستند که حیات آنها وابسته به منابع نقطه ای است. میزان بهره برداری این روستاها از منابع طبیعی به دلیل عدم فشار بر این منابع در نتیجه

عدم تمرکز و تراکم جمعیت)، شرایط پایدارتری را برای آنها در حال حاضر رقم زده است. از سوی دیگر الگوهای پراکنده در صورت عدم پشتیبانی کامل از سوی سکونتگاه های فرادستی، استعداد بالایی جهت تبدیل به سکونتگاه های خالی از سکنه را دارند یا اینکه جمعیت خود را از دست بدهند.

- باتوجه به مطالب یاد شده، محور تصمیمات آتی مطالعات آمایشی و برنامه ریزی فضایی استان می بایست به شکل زیر اولویت بندی شود:
 - ساماندهی روستاهای پیرامون شهری
 - ساماندهی روستاهای خوشه ای
 - ساماندهی روستاهای خطی
 - ساماندهی روستاهای پراکنده
- از منظر فضایی موقعیتهای هر یک از روستاها در پهنه استان به شرح زیر است:
- روستاهای خطی بیشتر در محور خطی راه آهن در منطقه سبزوار و شبکه ارتباطی تربت حیدریه-خواف تمرکز دارند.
- روستاهای خوشه ای درجه یک در محور مشهد- چناران و پیرامون شهر نیشابور قرار دارند.
- بیشترین تمرکز روستاهای خوشه ای درجه دو در پیرامون شهرهای تربت حیدریه، فیض آباد و قوچان قرار دارند.
- شدت تمرکز روستاهای پراکنده در نواحی غربی استان بیشتر است.

نقشه ۱۲. روستاهای پیرامون شهرها در استان خراسان رضوی

نقشه ۱۳. الگوی استقرار روستاها در استان خراسان رضوی

۵-۴-۷- تحلیل روند تخلیه روستاها در مناطق مختلف استان

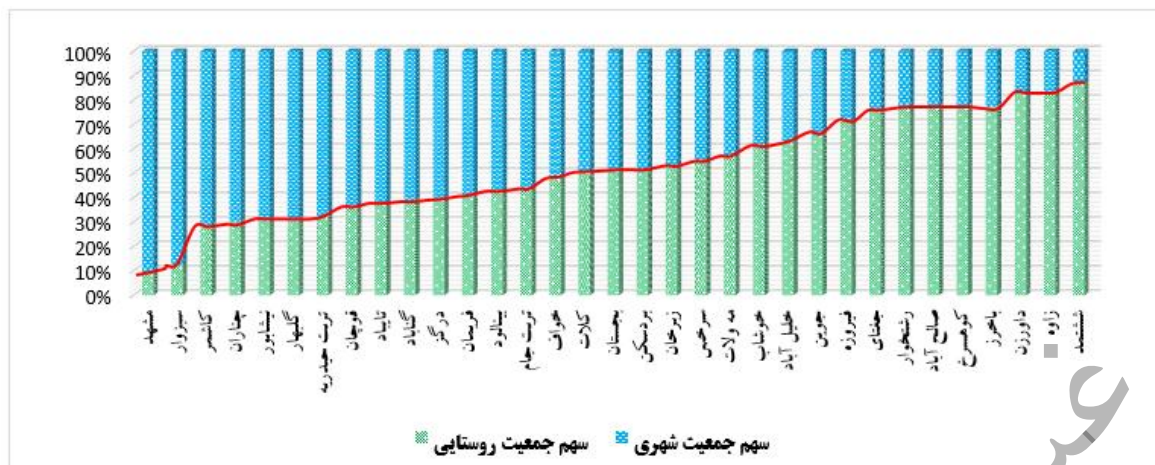
شهرستان مشهد با ۱۸,۸ درصد بیشترین و شهرستان بجستان با ۰,۹ درصد، کمترین درصد جمعیت روستایی را در استان به خود اختصاص داده اند. همچنین در ۱۸ شهرستان سهم جمعیت روستایی بیشتر از جمعیت شهری است و ۹ شهرستان دارای سهم جمعیت روستایی بالای ۷۰ درصد می باشند. بیشترین سهم جمعیت روستایی مربوط به شهرستان ششتمد (۸۷,۱ درصد) و کمترین آن مربوط به شهرستان مشهد با ۸,۹ درصد است.

جدول ۳۲. سهم جمعیت شهری و روستایی در استان خراسان رضوی

شهرستان	جمعیت کل	درصد جمعیت از کل استان	جمعیت کل شهری	درصد جمعیت از کل استان	جمعیت کل روستایی	درصد جمعیت از کل استان	سهم جمعیت روستایی	سهم جمعیت شهری
درگز	۷۲۲۵۸	۱.۱۲	۴۳۶۳۵	۰.۹۰	۲۸۶۲۳	۱.۷۹	۳۹.۶۱	۶۰.۳۹
قوچان	۱۷۴۴۷۸	۲.۷۱	۱۱۰۹۴۰	۲.۳۰	۶۳۵۳۸	۳.۹۶	۳۶.۴۲	۶۳.۵۸
کلات	۳۶۲۱۴	۰.۵۶	۱۷۹۰۱	۰.۳۷	۱۸۳۱۳	۱.۱۴	۵۰.۵۷	۴۹.۴۳
مشهد	۳۳۷۲۳۰۹	۵۲.۴۴	۳۰۷۰۸۹۷	۶۳.۶۱	۳۰۱۴۱۲	۱۸.۸۰	۸.۹۴	۹۱.۰۶
خوشاب	۳۳۸۳۲	۰.۵۳	۱۲۹۴۲	۰.۲۷	۲۰۸۹۰	۱.۳۰	۶۱.۷۵	۳۸.۲۵

شهرستان	جمعیت کل	درصد جمعیت از کل استان	جمعیت کل شهری	درصد جمعیت شهری از استان	جمعیت کل روستایی	درصد جمعیت روستایی از کل استان	سهم جمعیت شهری	سهم جمعیت روستایی
جغتای	۴۹۱۷۲	۰.۷۶	۱۱۷۱۵	۰.۲۴	۳۷۴۵۷	۲.۳۴	۲۳.۸۲	۷۶.۱۸
جوین	۵۴۲۹۰	۰.۸۴	۱۸۶۰۷	۰.۳۹	۳۵۶۸۳	۲.۲۳	۳۴.۲۷	۶۵.۷۳
سرخس	۹۷۳۲۳	۱.۵۱	۴۳۴۲۰	۰.۹۰	۵۳۹۰۳	۳.۳۶	۴۴.۶۱	۵۵.۳۹
فیروزه	۴۰۰۷۰	۰.۶۲	۱۱۴۷۴	۰.۲۴	۲۸۵۹۶	۱.۷۸	۲۸.۶۳	۷۱.۳۷
داورزن	۲۱۸۹۳	۰.۳۴	۳۷۷۸	۰.۰۸	۱۸۱۱۵	۱.۱۳	۱۷.۲۶	۸۲.۷۴
طرقبه شاندیز	۶۹۶۲۱	۱.۰۸	۳۹۷۶۹	۰.۸۲	۲۹۸۵۲	۱.۸۶	۵۷.۱۲	۴۲.۸۸
ترت جام	۲۲۴۲۱۰	۳.۴۹	۱۲۵۲۲۳	۲.۵۹	۹۸۹۸۷	۶.۱۷	۵۵.۸۵	۴۴.۱۵
فریمان	۹۸۹۳۶	۱.۵۴	۵۸۹۶۶	۱.۲۲	۳۹۹۷۰	۲.۴۹	۵۹.۶۰	۴۰.۴۰
ترت حیدریه	۲۲۴۵۶۶	۳.۴۹	۱۵۲۴۹۷	۳.۱۶	۷۲۰۶۹	۴.۴۹	۶۷.۹۱	۳۲.۰۹
بردسکن	۷۵۴۷۰	۱.۱۷	۳۶۵۰۲	۰.۷۶	۳۸۹۶۸	۲.۴۳	۴۸.۳۷	۵۱.۶۳
زاوه	۶۷۶۵۴	۱.۰۵	۱۱۱۰۹	۰.۲۳	۵۶۵۴۵	۳.۵۳	۱۶.۴۲	۸۳.۵۸
خلیل آباد	۵۱۶۷۸	۰.۸۰	۱۹۲۱۱	۰.۴۰	۳۲۴۶۷	۲.۰۲	۳۷.۱۷	۶۲.۸۳
باخرز	۴۶۹۷۸	۰.۷۳	۱۰۶۶۴	۰.۲۲	۳۶۳۱۴	۲.۲۶	۲۲.۷۰	۷۷.۳۰
مه ولات	۵۱۲۹۳	۰.۸۰	۲۱۹۴۵	۰.۴۵	۲۹۳۴۸	۱.۸۳	۴۲.۷۸	۵۷.۲۲
رشتخوار	۶۰۶۸۶	۰.۹۴	۱۴۱۶۴	۰.۲۹	۴۶۵۲۲	۲.۹۰	۲۳.۳۴	۷۶.۶۶
تایباد	۱۲۵۰۹۹	۱.۹۵	۷۷۷۶۹	۱.۶۱	۴۷۳۳۰	۲.۹۵	۶۲.۱۷	۳۷.۸۳
خواف	۱۳۸۸۶۰	۲.۱۶	۷۱۷۶۶	۱.۴۹	۶۷۰۹۴	۴.۱۸	۵۱.۶۸	۴۸.۳۲
بجستان	۳۱۱۱۵	۰.۴۸	۱۵۱۶۷	۰.۳۱	۱۵۹۴۸	۰.۹۹	۴۸.۷۴	۵۱.۲۶
گناباد	۸۸۶۲۵	۱.۳۸	۵۴۱۷۱	۱.۱۲	۳۴۴۵۴	۲.۱۵	۶۱.۱۲	۳۸.۸۸
صالح آباد	۴۳۴۲۶	۰.۶۸	۹۸۸۶	۰.۲۰	۳۳۵۴۰	۲.۰۹	۲۲.۷۷	۷۷.۲۳
کوهسرخ	۲۵۰۱۴	۰.۳۹	۵۶۸۷	۰.۱۲	۱۹۳۲۷	۱.۲۱	۲۲.۷۴	۷۷.۲۶
کاشمر	۱۴۳۶۱۰	۲.۲۳	۱۰۲۲۸۲	۲.۱۲	۴۱۳۲۸	۲.۵۸	۷۱.۲۲	۲۸.۷۸
نیشابور	۳۹۴۴۶۷	۶.۱۳	۲۷۱۵۱۴	۵.۶۲	۱۲۲۹۵۳	۷.۶۷	۶۸.۸۳	۳۱.۱۷
زبرخان	۵۶۵۹۸	۰.۸۸	۲۶۵۵۰	۰.۵۵	۳۰۰۴۸	۱.۸۷	۴۶.۹۱	۵۳.۰۹
ششتمد	۲۴۲۴۹	۰.۳۸	۳۱۰۸	۰.۰۶	۲۱۱۴۱	۱.۳۲	۱۲.۸۲	۸۷.۱۸
سبزوار	۲۸۲۷۰۷	۴.۴۰	۲۴۷۷۲۸	۵.۱۳	۳۴۹۷۹	۲.۱۸	۸۷.۶۳	۱۲.۳۷
گلبهار	۶۶۲۰۶	۱.۰۳	۴۵۲۷۶	۰.۹۴	۲۰۹۳۰	۱.۳۱	۶۸.۳۹	۳۱.۶۱
چناران	۸۸۴۹۴	۱.۳۸	۶۱۸۰۰	۱.۲۸	۲۶۶۹۴	۱.۶۶	۶۹.۸۴	۳۰.۱۶
جمع	۶۴۳۱۴۰۱	۱۰۰.۰۰	۴۸۲۸۰۶۳	۱۰۰.۰۰	۱۶۰۳۳۳۸	۱۰۰.۰۰	۷۵.۰۷	۲۴.۹۳

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۲۰. درصد جمعیت شهری و روستایی در استان خراسان رضوی به تفکیک هر شهرستان

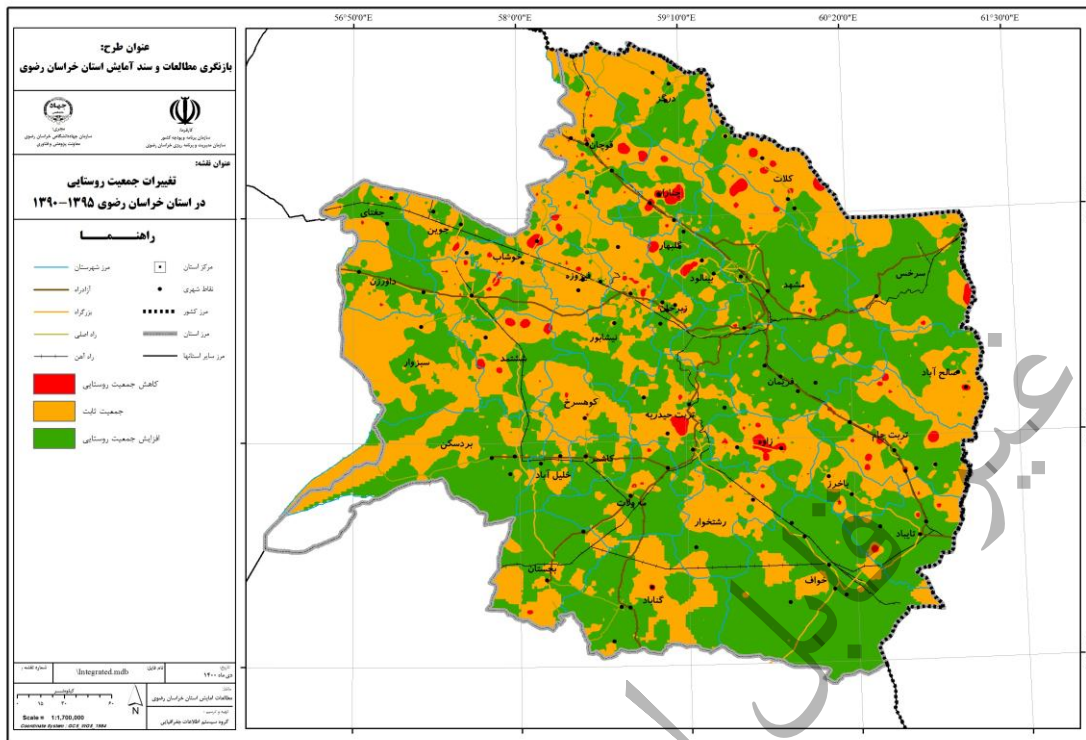
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵

نکته مهم آمایشی از جدول و نمودار فوق آن است که در پهنه فضایی استان، شهرستانهای تازه تاسیس شهرستانهای روستایی استان محسوب می‌شوند که ویژگی اصلی این شهرستانها تسلط شهرهای کوچک و متوسط بر ساختار فضایی آنها است. این درحالیست که در شهرستانهای با تسلط شهرهای بزرگتر، نسبت جمعیت روستایی به شهری بسیار کمتر است.

بررسی تغییرات جمعیتی در روستاهای استان نشان می‌دهد که در بازه ۵ ساله ۱۳۹۵-۱۳۹۰، تعداد ۱۴۶۲ روستا (۴۳٫۸ درصد) با کاهش جمعیت روبرو شده‌اند. در ۷۳ روستا (۲٫۱ درصد) جمعیت ثابت بوده و هیچ‌گونه تغییری صورت نگرفته و در ۱۷۹۶ روستا (۵۳٫۹ درصد) جمعیت افزایش پیدا کرده است.

با توجه به تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۹۵-۹۰ می‌توان گفت که:

- ۳۲٫۴ درصد (۴۷۵ روستا) روستاهایی که طی دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ با کاهش جمعیت روبرو بوده‌اند در پیرامون شهرها قرار دارند.
- شهرستان‌های نیشابور (۱۳٫۴ درصد)، مشهد (۸٫۲ درصد) و قوچان (۷٫۳ درصد) به ترتیب بیشترین تعداد روستاهای با جمعیت کاهشی را دارا می‌باشند.
- بیشترین تغییرات کاهشی در جمعیت روستاها در شهرستان‌های شمالی (نیشابور، قوچان، درگز و چناران) و شهرستان‌های شرقی استان نظیر صالح‌آباد، تربت‌جام، باخرز و خواف صورت گرفته است.

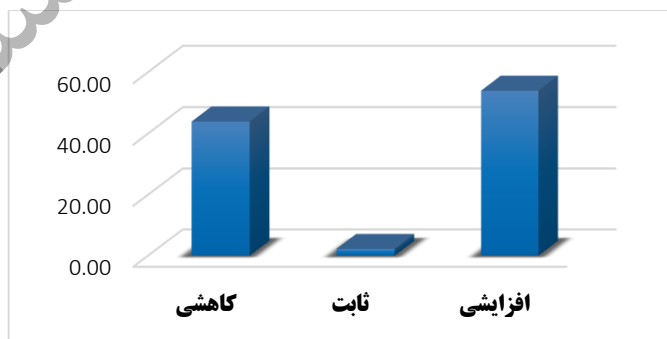

نقشه ۱۴. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ در استان خراسان رضوی

جدول ۳۳. تغییرات جمعیت روستاها در استان خراسان رضوی بر اساس تعداد روستا

تغییرات جمعیتی	تعداد روستا	درصد
کاهشی	۱۴۶۲	۴۳٫۸۹
ثابت	۷۳	۲٫۱۹
افزایشی	۱۷۹۶	۵۳٫۹۲
جمع کل	۳۳۳۱	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

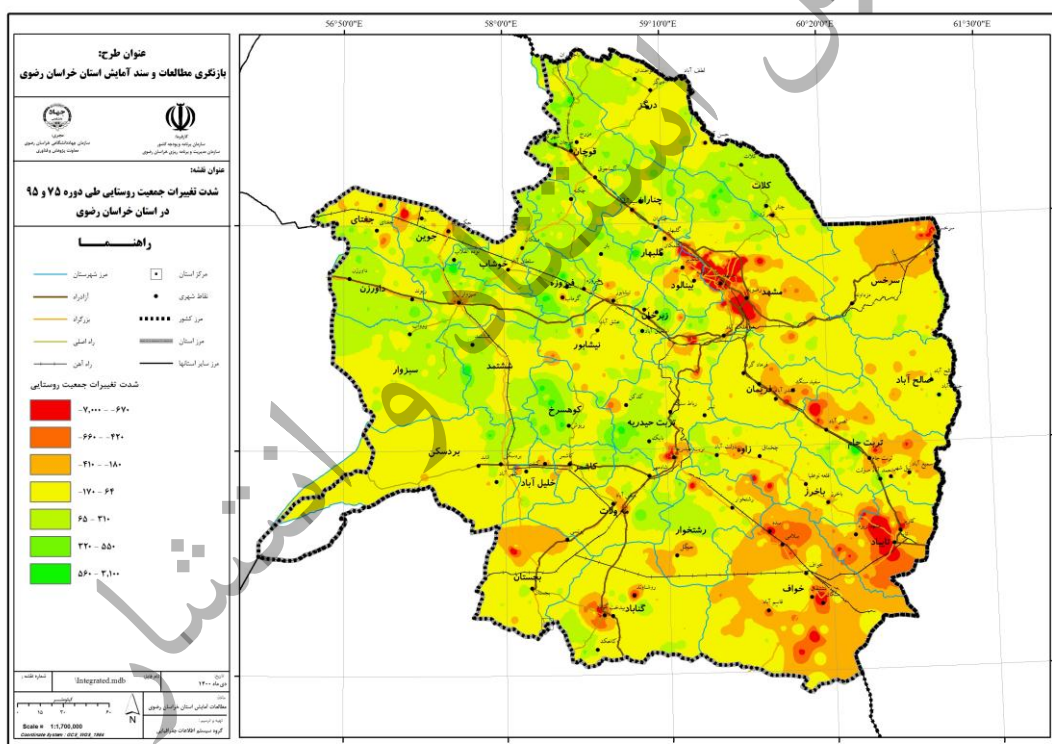

شکل ۲۱. تغییرات جمعیت روستاها در استان خراسان رضوی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

با توجه به تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۹۵-۱۳۷۵ می توان گفت که:

- ۴۱,۴ درصد (۵۴۸ روستا) روستاهایی که طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۹۵ با کاهش جمعیت روبرو بوده اند در پیرامون شهرها قرار دارند.
- شهرستان های مشهد (۲۳۹ روستا)، نیشابور (۱۰۹ روستا) و تربت جام (۹۰ روستا) به ترتیب با ۱۸ درصد، ۸,۲ درصد و ۶,۸ درصد بیشترین تعداد روستاهایی با جمعیت کاهشی را دارا می باشند.
- بالاترین شدت کاهش جمعیت روستایی در پیرامون کلانشهر مشهد اتفاق افتاده است.
- بیشترین شدت کاهش جمعیت روستایی مربوط به شهرستان های مرزی استان همچون تایباد، خواف، تربت جام و سرخس است.
- تنها ۶ درصد (۲۲۱ روستا) روستاهای استان در این دوره جمعیت شان افزایش یافته است.
- شهرستان های مشهد (۱۲,۶ درصد)، نیشابور و گناباد (۱۰,۴ درصد) و فریمان (۸,۱ درصد) به ترتیب بیشترین تعداد روستاهایی با جمعیت افزایشی را دارا می باشند.

با توجه به تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۷۵-۱۳۹۵ در استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

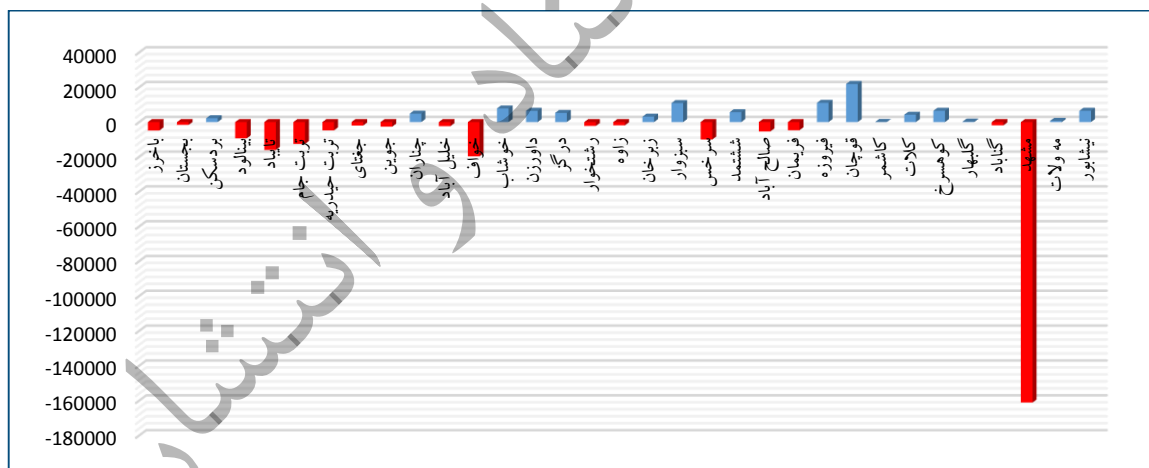
- در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰، بیشترین کاهش جمعیت روستایی مربوط به شهرستان نیشابور با ۵۲۶۲ نفر می باشد.
- بیشترین افزایش جمعیت روستایی در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ مربوط به شهرستان مشهد با ۶۲۷۷۸ نفر است.
- روند تغییرات جمعیت روستایی در دوره بلند مدت ۱۳۹۵-۱۳۷۵، در ۵۱,۵ درصد از شهرستان های استان (۱۷ شهرستان) کاهش یافته است.
- تغییرات جمعیت روستایی در شهرستان های مرزی نظیر صالح آباد، تایباد، خواف، تربت جام و سرخس در دوره ۱۳۹۵-۱۳۷۵ منفی بوده است.
- بیشترین تغییرات مثبت در جمعیت روستایی در شهرستان های شمالی و غرب استان مشاهده می شود.

جدول ۳۴. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۷۵-۱۳۹۵ در استان خراسان رضوی

جمعیت (نفر)		تعداد روستا	شهرستان
دوره ۱۳۹۵-۱۳۷۵	دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰		
-۴۸۰۷	۲۵۰	۵۷	باخرز
-۱۶۱۶	۴۴	۷۸	بجستان
۲۱۸۱	۷۵۷	۱۱۰	بردسکن
-۹۳۴۳	۳۲۱۸	۵۵	طرقبه شاندیز
-۱۶۰۰۱	۳۲۳۱	۵۴	تایباد
-۱۲۵۶۴	-۹۰۲	۱۷۳	تربت جام
-۴۷۶۵	۳۱۹۷	۱۴۴	تربت حیدریه
-۲۰۳۲	۱۴۴	۶۳	جغتای
-۲۶۲۶	-۶۹۹	۵۴	جوین
۴۸۶۶	-۵۰۸۹	۱۰۱	چناران
-۲۳۶۲	۴۷۷	۳۰	خلیل آباد
-۱۹۷۱۵	۵۴۹۷	۹۳	خواف
۷۸۲۰	-۳۷۴۳	۷۲	خوشاب
۶۴۶۱	۵۴۹	۴۷	داورزن
۵۲۶۸	-۱۸۰۷	۱۴۰	درگز
-۲۲۰۵	-۹۰۵	۶۰	رشتخوار
-۱۸۷۲	-۳۸۳۹	۷۷	زاوه
۳۰۹۱	۲۰۲	۸۹	زبرخان
۱۰۹۰۷	-۲۷۳	۱۵۳	سبزوار

شهرستان	تعداد روستا	جمعیت (نفر)	
		دوره ۱۳۹۵-۱۳۷۵	دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰
سرخس	۸۹	۲۴۷۰	-۱۰۰۴۸
ششتمد	۵۵	-۲۸۰۰	۵۶۳۹
صالح آباد	۱۰۴	-۱۲۵۱	-۵۳۶۶
فریمان	۱۵۷	۱۷۴۳	-۴۷۰۹
فیروزه	۹۴	-۲۵۵۰	۱۱۰۸۵
قوچان	۱۹۷	-۳۸۸۱	۲۱۸۷۴
کاشمر	۳۵	۶۶۵	۳۷
کلات	۶۸	-۱۷۷۳	۴۲۴۵
کوهسرخ	۳۰	-۱۱۶۸	۶۴۷۸
گلپهزار	۱۱۲	۲۵۱۷	۲۴۰
گناباد	۱۳۹	۲۹۵۶	-۱۸۸۱
مشهد	۴۱۴	۶۲۷۷۸	-۱۶۱۰۸۸
مه ولات	۷۲	۵۵۵	۶۶۲
نیشابور	۳۸۹	-۵۲۶۲	۶۴۷۱

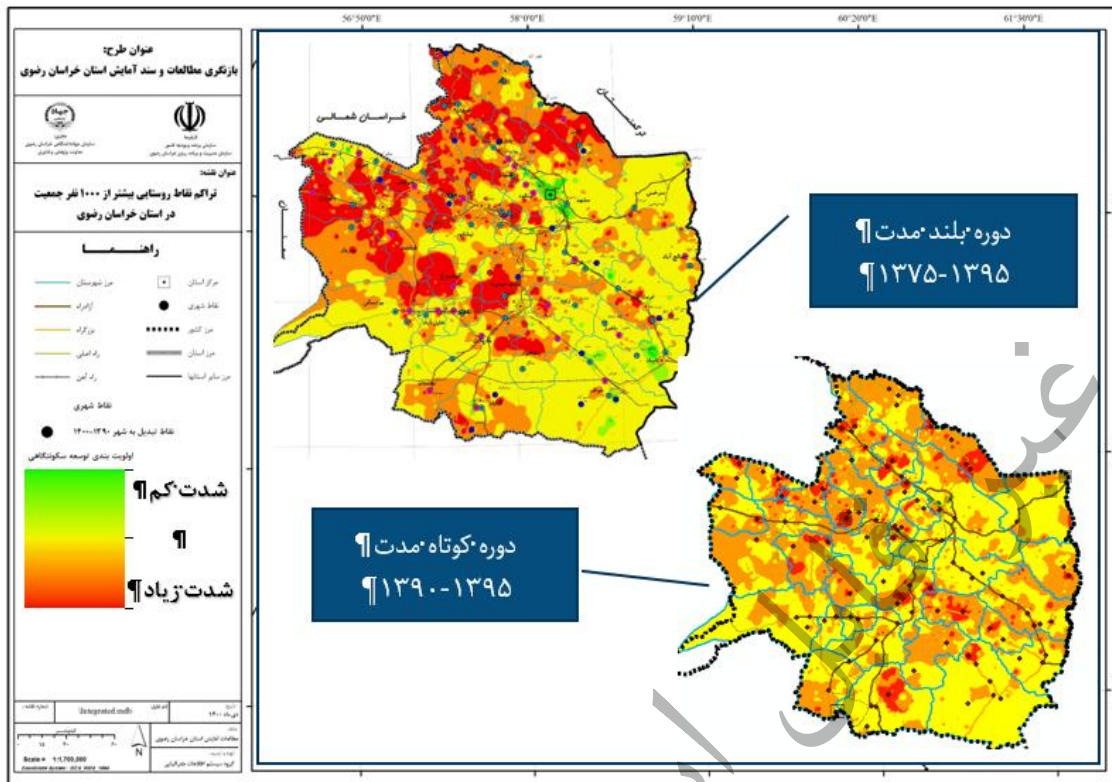
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۲۲. تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۷۵-۹۵ در استان خراسان رضوی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

مقایسه تغییرات فضایی جمعیت روستایی استان در دو بازه زمانی کوتاه و بلند مدت نشان از آن دارد که از شدت کاهش جمعیت روستایی استان در پهنه فضایی استان کاسته شده است

نقشه ۱۶. تغییرات فضایی جمعیت روستایی استان در دو بازه زمانی کوتاه و بلندمدت

سکونتگاه‌های روستایی استان برحسب ساختار اندازه جمعیتی

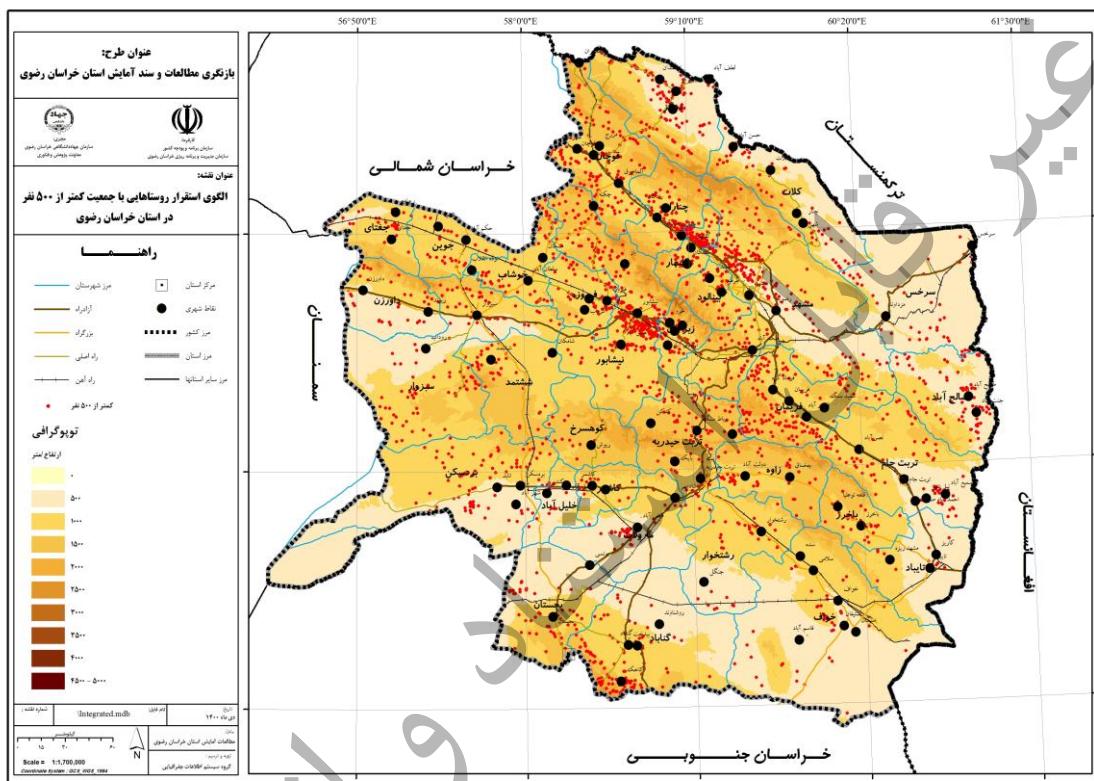
به منظور بررسی طبقات جمعیتی، سکونتگاه‌های روستایی استان بر اساس توزیع جمعیت در سه طبقه کمتر از ۵۰۰ نفر (روستاهای کوچک)، ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر (روستاهای متوسط) و بیش از ۱۰۰۰ نفر (روستاهای بزرگ) تقسیم بندی شدند.

❖ روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر جمعیت:

در استان ۶۹,۱ درصد از روستاها (۲۰۹۹ روستا) کمتر از ۵۰۰ نفر جمعیت دارند که ۲۱,۴ درصد از جمعیت روستایی را در بردارند. با توجه به پراکندگی روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر جمعیت می‌توان گفت که:

- این روستاها عمدتاً در محور مشهد- چناران و پیرامون شهر نیشابور متمرکز هستند.
- ۵۰,۴ درصد روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر از نوع دشتی و ۴۷,۷ درصد نیز کوهستانی و تپه ای می‌باشند.
- چهار شهرستان مشهد، نیشابور، گلپه‌هار و چناران ۳۰,۴ درصد از سکونتگاه‌های روستایی کمتر از ۵۰۰ نفر استان را در دل خود جای داده‌اند. بنابراین تمرکز بالایی از روستاهای استان در این شهرستانها قابل مشاهده است.

- در ۴۹,۵ درصد (۱۰۴۱ روستا) از روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر، کاهش جمعیت نسبت به سال ۱۳۹۰ رخ داده است. در واقع تعداد ۴۴۲۵۲ نفر نسبت به سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.
- این طبقه به عنوان روستاهای کوچک اندام استان شناخته می شود که در مقایسه با سایر روستاها، شاخصهای ناپایداری محیطی، به شکل بیشتری این روستاها را متاثر می کند. درصد این ناپایداری در محدوده های با الگوی خوشه ای روستایی بیشتر خواهد بود.

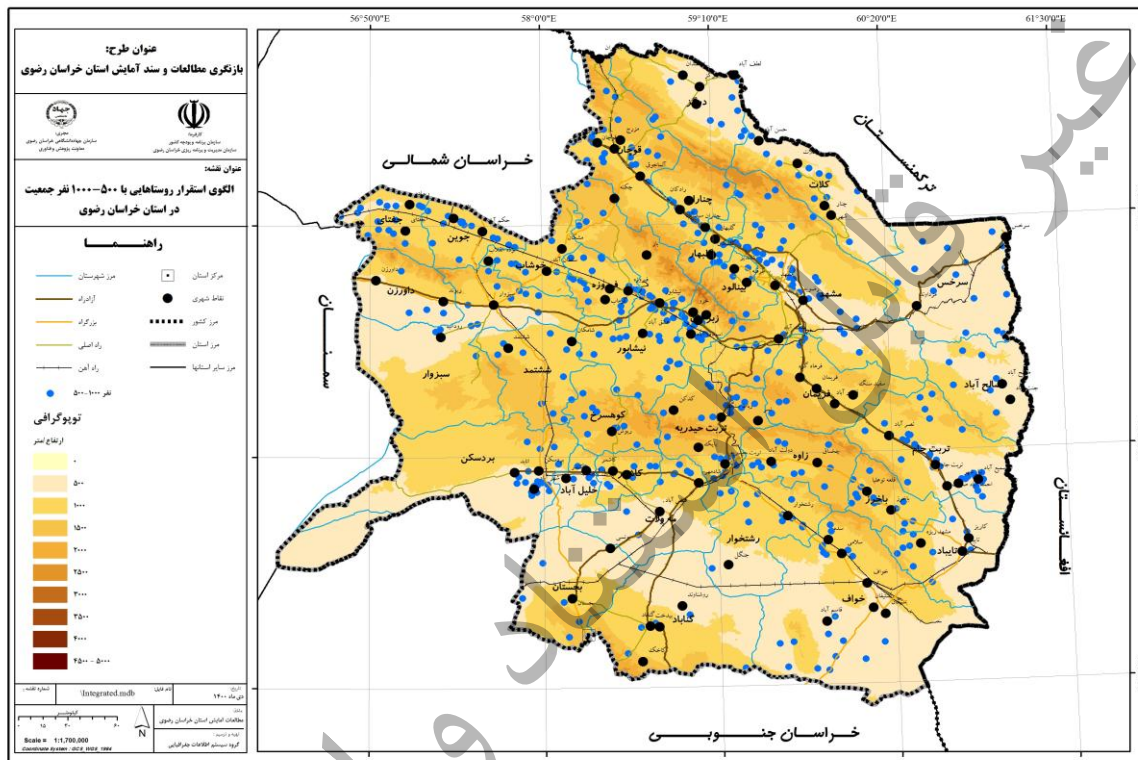

نقشه ۱۷. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت کمتر از ۵۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵

❖ روستاهای ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر جمعیت:

- ۱۵,۲ درصد از روستاهای استان (۴۶۴ روستا) بین ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ نفر جمعیت دارند. همچنین ۱۹,۳ درصد از جمعیت روستایی استان در این روستاها قرار دارند. در مجموع از توزیع سکونتگاههای روستایی با جمعیت ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ نفر جمعیت و پراکنش آنها نکات زیر مشخص می شوند:
- تمرکز بالایی از این روستاها در شهرستان های مشهد، نیشابور، بردسکن، تربت حیدریه و تربت جام مشاهده می شود.
 - ۵۲,۵ درصد از روستاهای بین ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر جمعیت طی بازه ۲۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۹۵) با کاهش جمعیت ۴۴۵۹۹ نفری مواجه بوده اند.

- در بازه سرشماری ۱۳۹۵-۱۳۹۰، تعداد ۲۱۳۰۳ نفر از روستاهای ۵۰۰-۱۰۰۰ نفری کاهش یافته و ۵۰,۴ درصد از این روستاها با کاهش جمعیت روستایی مواجه شده اند.
- این روستاها به عنوان روستاهای میانه اندام استان شناخته می شود. این روستاها نقش مهمی در ساماندهی محیط پیرامونی خود دارند. از این نظر جایگاه این روستاها در مطالعات آمایشی، حایز اهمیت ویژه است.

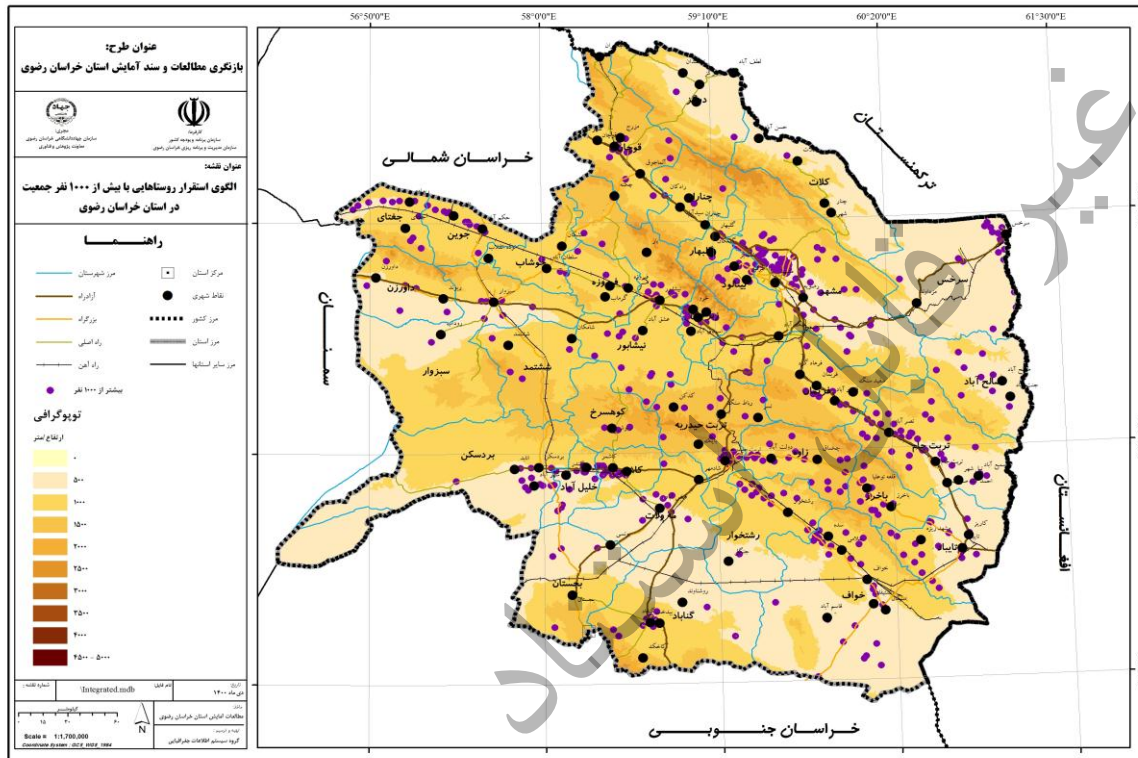

نقشه ۱۸. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت ۵۰۰ - ۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵

❖ روستاهای بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت:

- ۵۹,۱ درصد از جمعیت روستایی استان در ۱۵,۵ درصد از روستاها با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت قرار دارند.
- در مجموع از توزیع سکونتگاههای روستایی با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت و پراکنش آنها نکات می توان گفت که:
 - عمده تمرکز روستاهای بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت در پیرامون کلانشهر مشهد قرار دارند.
 - ۳۲,۴ درصد از این روستاها با کاهش جمعیت و ۶۷,۵ درصد از آنها با افزایش جمعیت نسبت به سال ۱۳۹۰ روبرو بوده اند.

- بیشترین درصد جمعیت روستایی مربوط به روستاهای بزرگ است که نشان دهنده تمرکز جمعیت روستایی، قطبی شدن و افزایش پتانسیل ارتقاء به نقطه شهری است.
- تورمی شدن جمعیت در این روستاها اثر خود را بر ساختار سکونتگاهی استان در سالهای آینده خواهد گذاشت و آن افزایش شدید جمعیت و نقاط شهری استان خواهد بود

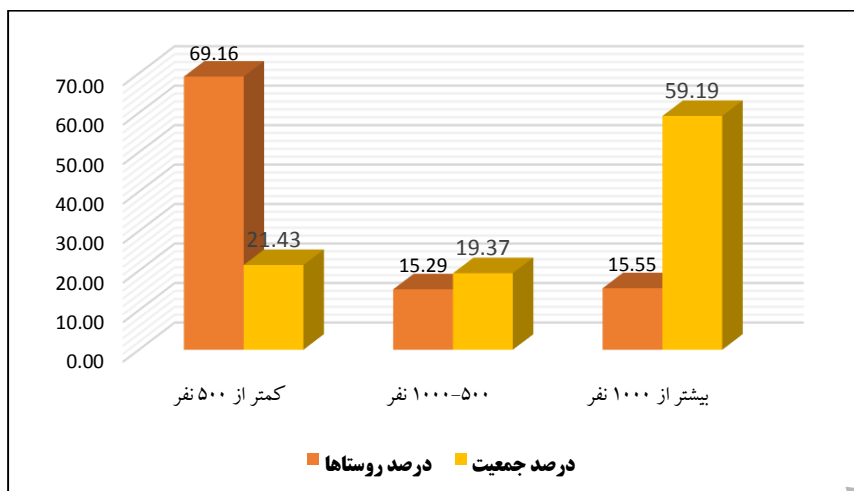

نقشه ۱۹. الگوی استقرار روستاهای با جمعیت بیش از ۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵

جدول ۳۵. تعداد روستا و جمعیت به تفکیک طبقات مختلف در استان خراسان رضوی-۱۳۹۵

درصد	جمعیت (نفر)	درصد	تعداد روستا	طبقه بندی جمعیت روستاها
۲۱.۴۳	۳۶۴۷۵۰	۶۹.۱۶	۲۰۹۹	کمتر از ۵۰۰ نفر
۱۹.۳۷	۳۲۹۶۹۲	۱۵.۲۹	۴۶۴	۵۰۰-۱۰۰۰ نفر
۵۹.۱۹	۱۰۰۷۳۱۸	۱۵.۵۵	۴۷۲	بیشتر از ۱۰۰۰ نفر
۱۰۰	۱۷۰۱۷۶۰	۱۰۰	۳۰۳۵	جمع کل

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۲۳. تعداد روستا و جمعیت به تفکیک طبقات مختلف در استان خراسان رضوی-۱۳۹۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

طبقه بندی جمعیت روستاها نشان می دهد که:

- روستاهای بیشتر از ۱۰۰۰ نفر فاصله کمتری (میانگین ۵ کیلومتر) نسبت به راه های اصلی دارند.
- روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر بیشترین فاصله تا راه های اصلی (میانگین ۸ کیلومتر) را دارا می باشند.
- ۵۰٫۶ درصد از روستاهای پیرامون شهرها بیشتر از ۱۰۰۰ نفر جمعیت دارند.
- ۳۸٫۵ درصد روستاهای پیرامون شهرها بین ۵۰۰-۱۰۰۰ نفر و ۳۱٫۹ درصد نیز کمتر از ۵۰۰ نفر جمعیت دارند.

جدول ۳۶. میانگین فاصله روستاها تا راه های اصلی و شهر

حریم شهرها		میانگین فاصله تا شهر (km)	میانگین فاصله تا راه های اصلی (km)	طبقه بندی جمعیت روستاها
نسب به کل روستاها	نسبت به روستاهای طبقه بندی			
۱۸٫۶	۳۱٫۹	۱۴٫۲	۸	کمتر از ۵۰۰ نفر
۴٫۹	۳۸٫۵	۱۳٫۶	۷	۵۰۰-۱۰۰۰ نفر
۶٫۶	۵۰٫۶	۱۱٫۹	۵	بیشتر از ۱۰۰۰ نفر

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

با توجه به بررسی جمعیت شهری و روستایی در استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

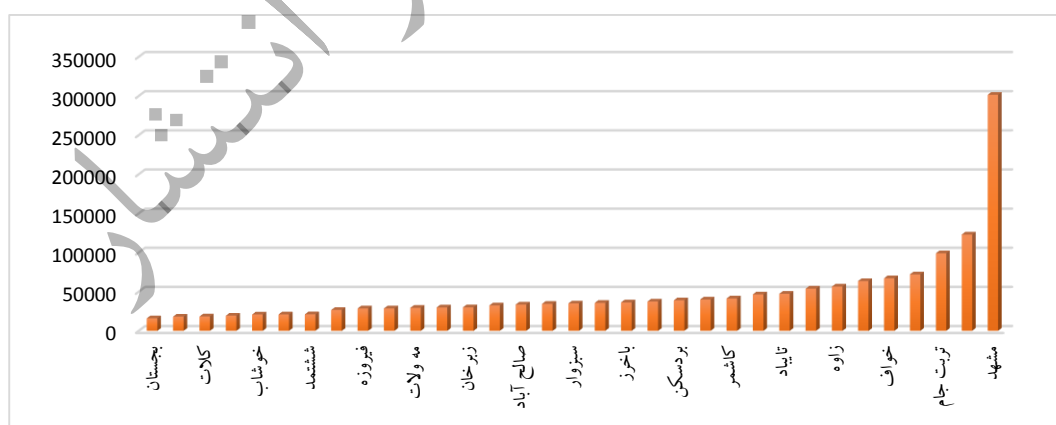
- از جمعیت استان در سال ۱۳۹۵، ۷۵٫۰۷ درصد شهری و ۲۴٫۹۳ درصد روستایی می باشد.
- شهرستان های مشهد، سبزوار و کاشمر به ترتیب با ۹۱٫۰۶ درصد، ۸۷٫۸۳ درصد و ۷۱٫۲۲ درصد بیشترین سهم جمعیت شهری را به خود اختصاص داده اند.

- شهرستان های ششتمد با ۸۷,۱۸ درصد، زاوه با ۸۳,۵۸ درصد و داورزن با ۸۲,۷۴ درصد بالاترین درصد جمعیت روستایی را دارا هستند.
- جمعیت روستایی استان در سال ۹۵، در حدود ۱۶۰۳۳۳۸ نفر (۲۴,۹ درصد جمعیت استان) می باشد.
- شهرستان مشهد با ۱۸,۸ درصد بیشترین سهم جمعیت روستایی استان را دارا می باشد.
- نواحی شرقی استان (مناطق سرخس، تربت جام- تایباد) ۱۶,۸ درصد از جمعیت روستایی، منطقه مشهد ۲۸,۷ درصد و مناطق مرکزی و جنوب ۲۶,۸ درصد از جمعیت روستایی استان را در بر گرفته اند.

جدول ۳۷. توزیع جمعیت روستایی بر اساس نواحی برنامه ریزی آمایش در استان خراسان رضوی - سال ۱۳۹۵

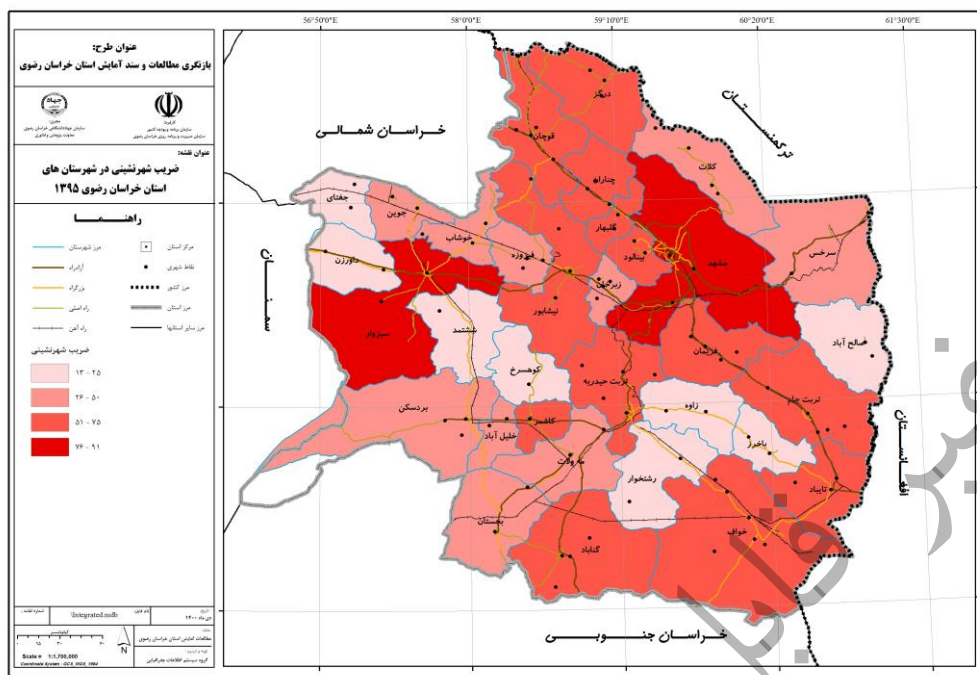
ردیف	نواحی آمایش استان	شهرستان ها	جمعیت روستایی	درصد
۱	قوچان و درگز	قوچان و درگز	۹۲۱۶۱	۵,۷۵
۲	مشهد	مشهد، کلات، طرهبه شانديز، گلپهار، چناران و فریمان	۴۶۰۱۸۶	۲۸,۷۰
۳	سبزوار	سبزوار، داورزن، جغتای، جوبین، خوشاب و ششتمد	۱۶۸۲۶۵	۱۰,۴۹
۴	سرخس	سرخس	۵۳۹۰۳	۳,۳۶
۵	نیشابور	نیشابور، فیروزه و زبرخان	۱۸۱۵۹۷	۱۱,۳۳
۶	تربت جام و تایباد	صالح آباد، تربت جام، باخرز و تایباد	۲۱۶۱۷۱	۱۳,۴۸
۷	مرکزی و جنوب	تربت حیدریه، گناباد، بجستان، مه ولات، کاشمر، خلیل آباد، کوهسرخ، بردسکن، رشتخوار، زاوه، خواف	۴۳۱۰۵۵	۲۶,۸۸
		جمع	۱۶۰۳۳۳۸	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۲۴. مقایسه سهم جمعیت روستایی شهرستان ها از استان خراسان رضوی

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵

نقشه ۲۰. ضریب شهرنشینی در استان خراسان رضوی - سال ۱۳۹۵

روستاهای خالی از سکنه:

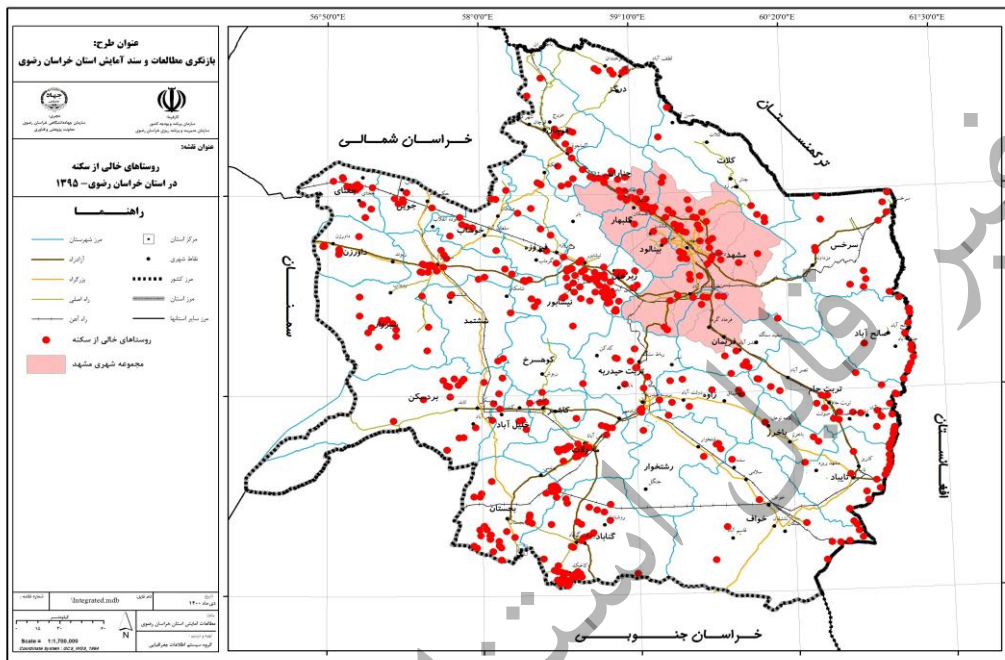
- در استان خراسان رضوی ۱۴,۴ درصد از سکونتگاه‌های روستایی (۵۲۰ روستا) خالی از سکنه می‌باشند.
- این روستاها، پس از روستاهای کوچک اندام استان، الگوی غالب سکونتگاه‌های روستایی در استان به شمار می‌آیند.
- عمده تمرکز سکونتگاه‌های روستایی خالی از سکنه در ناحیه نیشابور، مجموعه شهری مشهد، بخش‌های از جنوب شهرستان گناباد و نوار مرزی در شرق استان قرار دارد.
- روستاهای خالی از سکنه استان در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۷۹۴ نفر در سال ۱۳۸۵ دارای ۳۷۷۱ نفر، در سال ۱۳۷۵ دارای ۴۶۵۸ نفر جمعیت بوده‌اند.
- در بازه زمانی ۴۰ ساله از ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ به میزان ۷۴ هزار نفر در نتیجه تخلیه شدن این روستاها، از جمعیت روستایی استان کاسته شده است.

جدول ۳۸. میزان کاهش جمعیت روستایی و تعداد آبادی‌های خالی از سکنه در استان طی دوره ۵۵ تا ۱۳۹۵

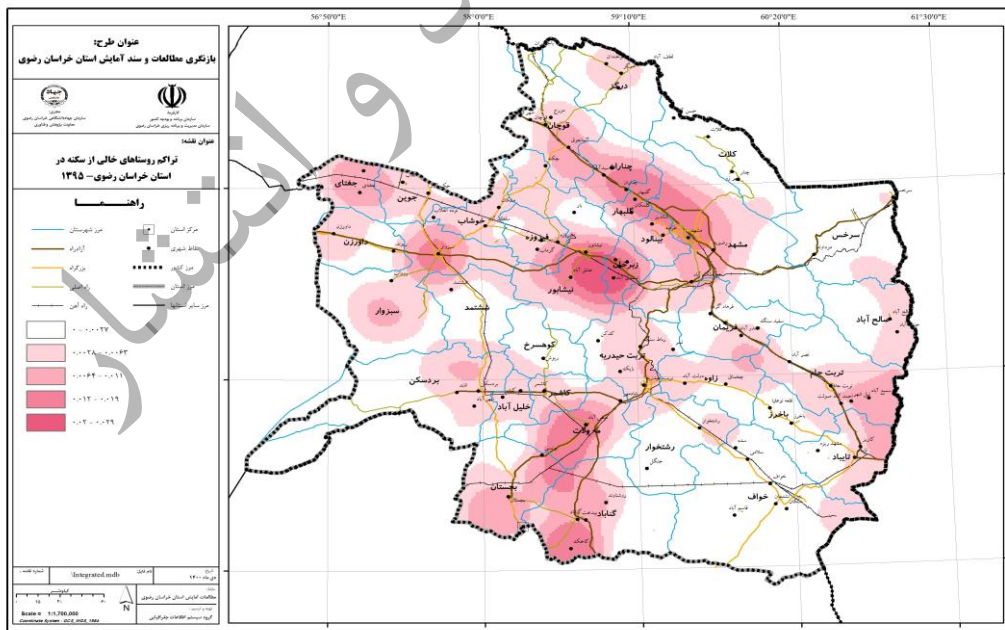
دوره	تعداد آبادی‌های خالی از سکنه	میزان کاهش جمعیت روستایی	نسبت به جمعیت کل روستایی
۶۵-۱۳۵۵	۵۳۴	۱۸۱۸۲	۱,۲۴
۷۵-۱۳۶۵	۸۷۴	۳۶۰۳۶	۲,۳۳
۸۵-۱۳۷۵	۳۲۴	۹۳۷۱	۰,۶۰

دوره	تعداد آبادی های خالی از سکنه	میزان کاهش جمعیت روستایی	نسبت به جمعیت کل روستایی
۹۵-۱۳۸۵	۲۰۴	۱۰۲۸۶	۰,۶۴
جمع	۱۹۳۶	۷۳۸۷۵	

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۲۱. روستاهای خالی از سکنه در استان خراسان رضوی - ۱۳۹۵

نقشه ۲۲. تراکم روستاهای خالی از سکنه در استان خراسان رضوی - ۱۳۹۵

روستاهای پیراشهری استان

روستاهای پیراشهری استان، در حال حاضر بیشترین درصد جمعیت روستایی را در دل خود دارند. با توجه به موقعیت این روستاها، کاهش جمعیت روستایی از یکسو در نتیجه ادغام آنها در نقاط شهری و از سوی دیگر شکل گیری اسکان غیر رسمی در پیرامون نقاط شهری دور از نظر نیست. از این نظر این روستاها از منظر آمایشی، نقش مهمی در ساختار سکونتگاهی استان دارند. این روستاها در سال ۱۳۹۵ به میزان ۴۶ درصد جمعیت روستایی استان را در خود جای داده اند که بالاترین درصد در میان روستاهای استان است. از این میزان ۱۰٫۹ درصد در پیرامون شهر مشهد و ۳۵ درصد در پیرامون سایر شهرها قرار دهند. این در حالیست که در سال ۱۳۸۵ این روستاها ۴۱ درصد جمعیت روستایی استان را داشته اند که حاکی از افزایش جمعیت روستایی در این سکونتگاههاست.

جمعیت روستاهای حاشیه شهرها:	جمعیت روستاهای حاشیه شهر مشهد:
• سال ۱۳۹۵: (۳۵ درصد)	• سال ۱۳۹۵: ۱۸۶۸۶۲ نفر (۱۰٫۹ درصد)
• سال ۱۳۹۰: (۳۴ درصد)	• سال ۱۳۹۰: ۱۴۸۳۵۷ نفر (۸٫۸ درصد)
• سال ۱۳۸۵: (۳۴ درصد)	• سال ۱۳۸۵: ۱۱۰۱۱۴ نفر (۷ درصد)

دلایل این موضوع را می توان در موضوعات زیر جستجو کرد:

- انفجار شهری و افزایش قیمت زمین و مسکن در شهر مشهد و حرکت جمعیت از حاشیه شهر به سوی روستاهای پیرامونی در محدوده پیرامونی شهر مشهد
 - استفاده از ظرفیت های موجود در نقاط شهری و دسترسی مطلوب تر به خدمات
 - سوداگری زمین و مسکن در روستاهای پیرامونی نواحی شهری
 - پایداری در فرصت ها و تنوع شغلی و کاهش وابستگی به ناپایداری محیط طبیعی
- با توجه به تعداد نقاط و جمعیت روستایی پیرامون شهرها، می توان اولویتهای مهم محدوده های پیراشهری در استان را به شرح زیر عنوان کرد.

جدول ۳۹. محدوده هایی با اولویت حاشیه نشینی بعد از کلانشهر مشهد در استان

اولویت	شهر	جمعیت	تعداد سکونتگاه روستایی با بیش از ۱۰۰۰ نفر در پیرامون شهر
۱۱	کاشمر	۳۳۳۴۹	۱۴
۲	نیشابور	۲۲۱۳۱	۱۳
۳	تربت حیدریه	۲۱۹۶۷	۱۳

اولویت	شهر	جمعیت	تعداد سکونتگاه روستایی با بیش از ۱۰۰۰ نفر در پیرامون شهر
۴	گناباد	۱۸۵۰۴	۸
۵	قوچان	۱۲۳۱۵	۹
۶	سبزوار	۷۶۹۸	۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

از نظر ساختار جمعیتی، بطور کلی روستاهای پیراشهری را به دو دسته روستاهای بزرگ اندام و روستاهای خالی از سکنه می توان تقسیم کرد. به عبارتی روستاهای واقع در پیرامون شهرها در طی فرایندی نهایتاً یکی از دو الگوی فوق را خواهند داشت.

- **روستاهای خالی از سکنه** در این محدوده عمدتاً روستاهایی هستند که در مسیر توسعه با برنامه ریزی کالبدی شهر قرار می گیرند. از اینرو در قالب اجرای طرحهای توسعه شهری یا اجرای پروژه های شهری، در ابتدا فرایند خروج ساکنین (اجباری یا توافقی)، از آنها انجام می شود و سپس با اجرای طرح یا پروژه مورد نظر به عنوان بخشی از کاربریهای شهری لحاظ می شود.
- **روستاهای بزرگ اندام** در فرایند دیگری چرخه تکامل خود را ادامه می دهند این روستاها در فاصله مشخصی از شهر واقع شده و عمدتاً در مسیر توسعه برنامه ریزی شده آن قرار ندارند. این محدوده محمل مناسبی جهت استقرار جمعیت رانده شده (از شهر اصلی یا سایر روستاهای استان) به شمار می آیند. در طی زمان با افزایش جمعیت، و با نزدیکی به مرزهای شهر، ابتدا به عنوان یک نقطه حاشیه نشین و بتدریج در محدوده شهری ادغام می شوند.

روستاهای مرزی:

با توجه به موقعیت مرزی استان، بی شک روستاهای مرزی، از جمله موقعیتهای مهم در استان به شمار می آیند. برای این منظور در این بخش از مطالعه به بررسی این سکونتگاهها پرداخته می شود. براساس دستورالعمل تعیین نقاط مرزی^۱، در استان خراسان رضوی کلیه شهرها و روستاهای واقع در شهرستان های مرزی، نقاط مرزی محسوب می شوند. بر این اساس تعداد ۹۱۸ روستا در ۸ شهرستان مرزی (قوچان، درگز، کلات، سرخس، صالح آباد، تربت جام، تایباد و خواف) قرار دارند برای بررسی فاصله روستاها تا مرز از طبقه بندی بر اساس مدل شکست های طبیعی^۲ استفاده شد. در این مدل طبقات فاصله به صورتی تعیین می شوند که بهترین مقادیر مشابه را گروه بندی می کنند و تفاوت بین کلاس ها را به حداکثر می رسانند. ویژگیها به کلاسهایی تقسیم می شوند که مرزهای آنها در جایی که تفاوت های نسبتاً زیادی در مقادیر داده وجود دارد، تعیین می شوند. بر همین اساس، فاصله دورترین روستا با مرز ۹۹ کیلومتر و میانگین

۱- ماده ۳۶ آیین نامه اجرایی قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری، شماره نامه ۱۳۰۹۸۸ ابلاغ در مورخه ۱۳۹۸/۰۷/۰۲

فاصله ۳۶ کیلومتر محاسبه گردید. لذا با توجه به فاصله بسیار زیاد برخی از روستاها با مرز، میانگین ۳۶ کیلومتر فاصله تا مرز به عنوان محدوده مرزی در نظر گرفته شده است.

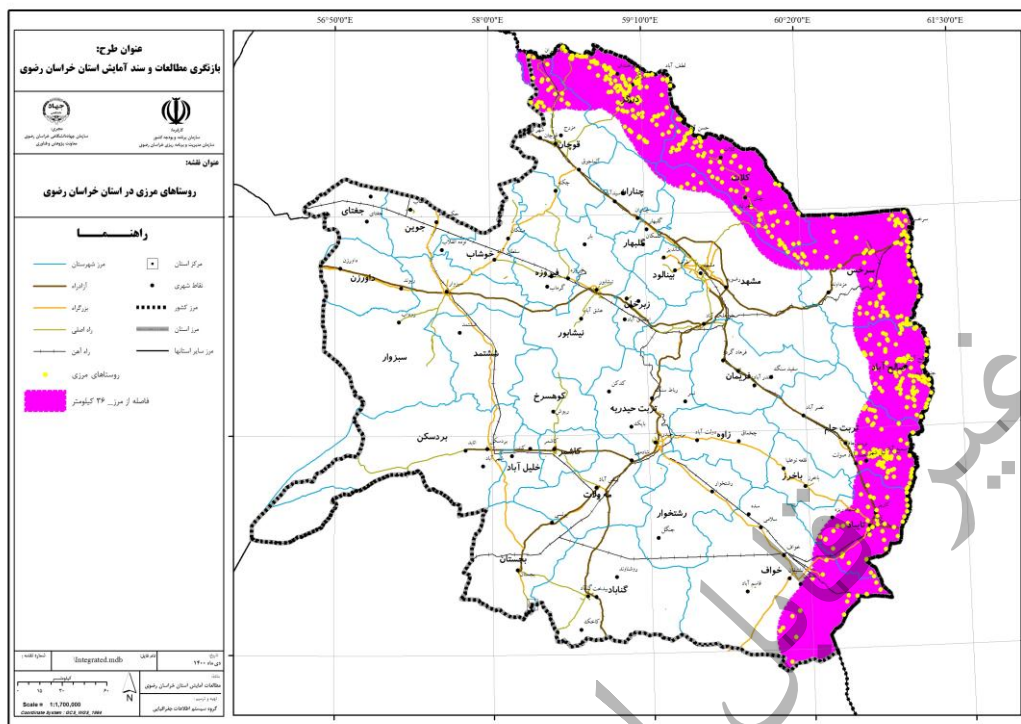
در فاصله ۳۶ کیلومتری از مرز، تعداد ۵۰۶ روستا با جمعیتی بالغ بر ۱۹۳۸۵۳ نفر قرار دارند. با توجه به تغییرات جمعیتی روستاهای مرزی در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ می توان گفت که:

- ۴۳,۸ درصد روستاهای مرزی (۲۲۲ روستا) با کاهش جمعیت روبرو شده اند.
- ۴۰,۲ درصد روستاهای مرزی (۲۰۳ روستا) با افزایش جمعیت روبرو شده اند.
- ۱۶ درصد روستاهای مرزی (۸۱ روستا) نیز دارای جمعیت ثابتی بوده اند.
- بیشترین کاهش جمعیت روستایی مرزی در شهرستان درگز و کمترین آن مربوط به شهرستان خواف است.
- بیشترین افزایش جمعیت روستایی مرزی مربوط به شهرستان سرخس و کمترین آن در شهرستان قوچان بوده است.
- در بازه کوتاه مدت ۱۳۹۵-۱۳۹۰ به میزان ۱۳ هزار نفر از جمعیت این روستاها کاسته شده است که میزان در دوره زمانی بلند مدت معادل ۴۳ هزار نفر بوده است.

جدول ۴۰. تعداد روستاهای مرزی استان با تغییرات جمعیتی به تفکیک شهرستان

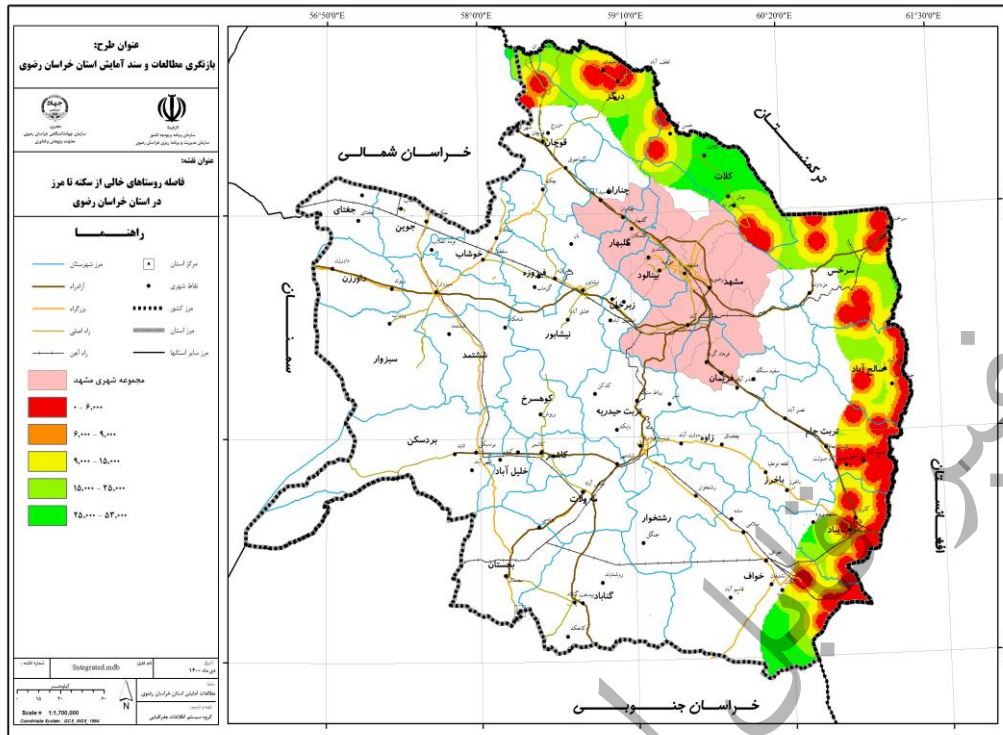
تغییرات جمعیتی روستاهای مرزی			شهرستان های مرزی
ثابت	افزایشی	کاهشی	
۲	۵	۱۴	قوچان
۷	۴۵	۷۵	درگز
۷	۲۲	۳۹	کلات
۱۰	۴۷	۲۱	سرخس
۱۴	۲۱	۵۰	صالح آباد
۱۹	۳۴	۱۶	تربت جام
۱۵	۲۱	۵	تایباد
۷	۸	۲	خواف
۸۱	۲۰۳	۲۲۲	جمع کل

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

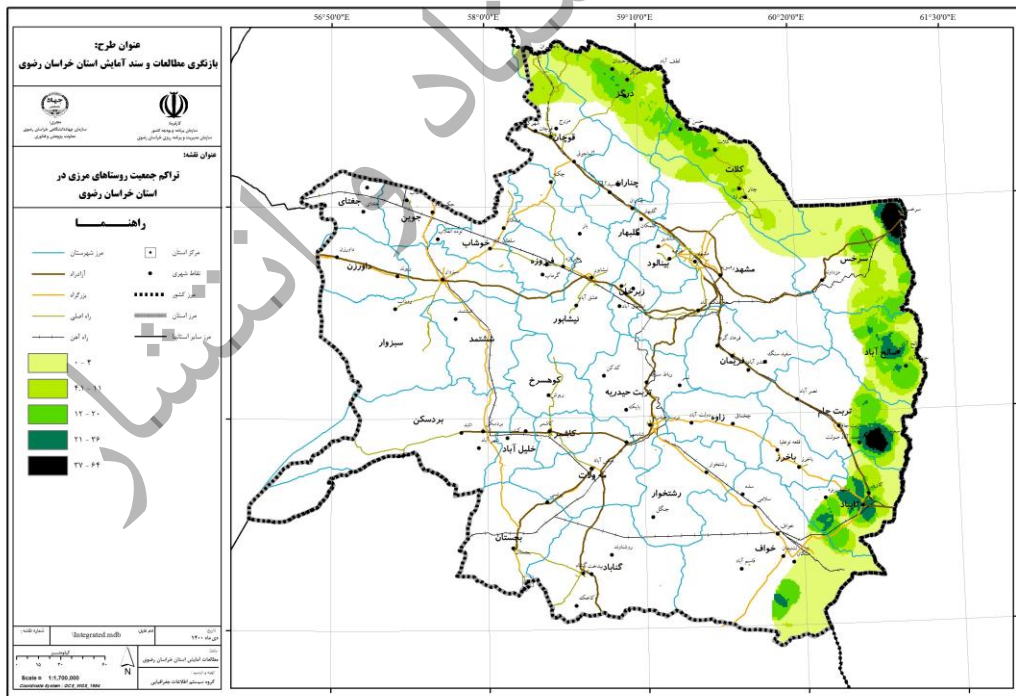

نقشه ۲۳. روستاهای مرزی در استان خراسان رضوی

- با توجه به پراکندگی روستاهای خالی از سکنه در نواحی مرزی استان می توان چنین نتیجه گرفت که:
- در فاصله ۳۶ کیلومتری از مرز مشترک ایران و افغانستان تعداد ۸۱ روستای مرزی خالی از سکنه (۱۵,۵ درصد) قرار دارد
 - روستای مرزی خالی از سکنه عمدتاً در شهرستان های صالح آباد، تربت جام، تایباد و خواف تمرکز دارند.
 - پراکندگی روستاهای مرزی خالی از سکنه در ۴ شهرستان مذکور موجب شده تا در حدود ۳۰۰ کیلومتر از مرز بدون سکونتگاه روستایی در معرض تهدیدات امنیتی قرار گیرد.

نقشه ۲۴. فاصله روستاهای خالی از سکنه تا مرز مشترک ایران و افغانستان

نقشه ۲۵. تراکم جمعیت روستاهای مرزی در استان خراسان رضوی

به منظور شناسایی مهمترین چالشهای نواحی مرزی که تاثیر مستقیمی بر ناپایداری جمعیت روستایی در این بخش داشته است، براساس آزمونهای ضریب همبستگی، تی مستقل و جداول متعامد اقدام به ارزیابی شده است نتایج این بررسی نشان از وجود علیی به شرح زیر دارد:

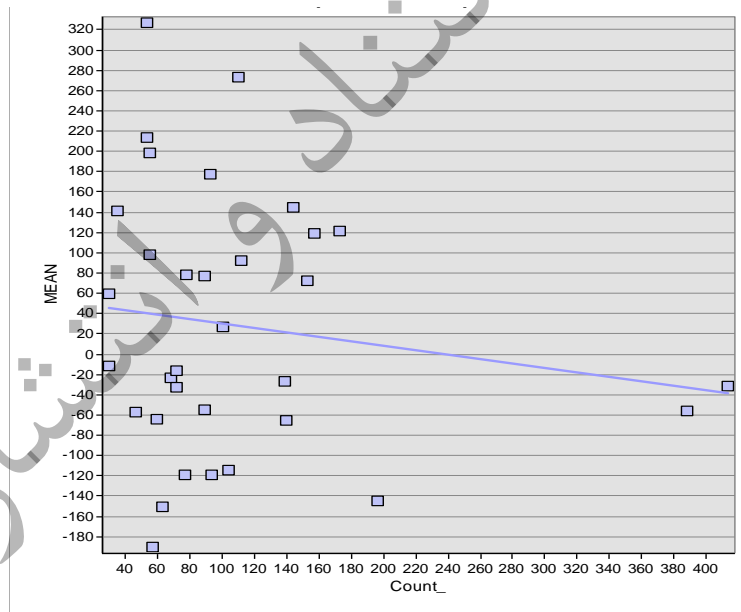
- ساختار جمعیتی متکی به روستاهای کوچک در این محدوده در مقایسه با کل استان
 - میانگین جمعیتی روستاها در این محدوده ۳۶۰ و برای سایر محدوده های استان ۴۸۰ نفر است که تفاوت معناداری از نظر آزمون تی دو نمونه ای مستقل است
- بهره مندی ضعیف محدوده از امکانات زیرساختی در مقایسه با سایر نقاط روستایی استان
 - میانگین این شاخص برای نواحی روستایی استان معادل ۳۸ و برای نواحی مرزی معادل ۲۴ است. با استفاده از ضریب همبستگی، مشخص می شود بین شاخص تراکم زیرساخت و رشد جمعیت رابطه ۱۴,۷ درصدی وجود دارد. و به هر میزان این شاخص کمتر شده است، نرخ رشد جمعیت نیز کمتر شده است.
- ضعف در شبکه سکونتگاهی استان (فقدان شهر مهم، فاصله زیاد نقاط شهری از هم)
 - در این محدوده میانگین فاصله شهرها از هم ۴۳ کیلومتر و در سایر محدوده ها ۳۰ کیلومتر است که براساس آزمون تی دو نمونه این تفاوت معنادار است. همچنین میانگین درجه شهرداریها برای روستایی استان معادل ۵ و برای محدوده مرزی معادل ۳,۵ است.
- از منظر تعداد خدمات موجود در روستا نیز این تفاوت معنادار است. میانگین این شاخص بر اساس معیار کارکردی برای روستاهای مرزی معادل ۲۰ و برای سایر مناطق روستایی استان معادل ۲۵ است که از نظر آزمون تی دو نمونه ای مستقل معنادار است. همچنین ضریب همبستگی، ارتباط بین این ویژگی ربا تغییرات جمعیتی روستاهای مرزی مقدار ۰,۲۵۱ نشان می دهد که در سطح کمتر از ۰,۰۵ معنادار است. این بدان معنی است که هرچه خدمات موجود در این روستاها افزایش پیدا کرده، نرخ رشد جمعیت آنها نیز افزایش یافته است.
- الگوی خطی روستاها و فقدان محور توسعه جهت ساماندهی فعالیتها در طول محور.
- غلبه روستاهای پراکنده در این محدوده در مقایسه با سایر محدوده ها. در این خصوص ضریب همبستگی نشان می دهد که با افزایش تراکم نقاط روستایی در این محدوده، به میزان ۱۵,۴٪ با افزایش نرخ رشد جمعیت روستایی رابطه وجود دارد.
- نارساییهای مربوط به مشکلات امنیتی در نتیجه ناپایداری مرز. در قالب تهدیدات مرزی این عامل بیشترین ارتباط را با تغییرات جمعیتی روستاهای این محدوده دارد. ضریب همبستگی مقدار ۰,۶۱۷- را نشان می دهد که در سطح کمتر از ۰,۰۵ معنادار و بدین معنی است که در محدوده های با شدت تهدیدات مرزی، شدت از دست دادن جمعیت نیز بیشتر می باشد.
- از سوی دیگر روستاهای مرزی در مقایسه با سایر محدوده های روستایی در مواجهه با فرسایش بادی (۱۰٪ روستاها) قرار دارند. از دیگر ویژگیهای محیط طبیعی، می توان به عامل ارتفاع اشاره

کرد. این عامل نیز براساس آماره همبستگی، ارتباط $0,107$ در سطح معنی داری کمتر از $0,05$ است. بدان معنی که شدت ازدست دادن جمعیت در روستاهای با ارتفاع کمتر در این نواحی بیشتر است.

همانطور که یافته های مطالعه نشان داد، ناپایداری روستا و جمعیت روستایی در استان از جمله مهمترین چالشهای ساختار سکونتگاهی آن به شمار می آید. در این بخش از گزارش تلاش خواهد شد با بهره گیری از داده های مختلف به واکاوری علل این موضوع پرداخته شود. برای این ارزیابی اقدام به تنظیم چند فرض شده است و سعی بر آن بوده است، هر یک از این فرضها براساس روشهای آماری مورد سنجش قرار گیرند.

• **فرض اول:** به نظر می رسد، شرایط ناپایداری تغییرات جمعیت روستایی در هر شهرستان در ارتباط با تعداد نقاط روستایی آن باشد. به عبارتی چنین فرض شده است که هر شهرستان ظرفیت مشخصی برای مدیریت نقاط روستایی دارد و هر چه تعداد نقاط روستایی افزایش یابند، شدت ناپایداری جمعیت آن نیز افزایش می یابد.

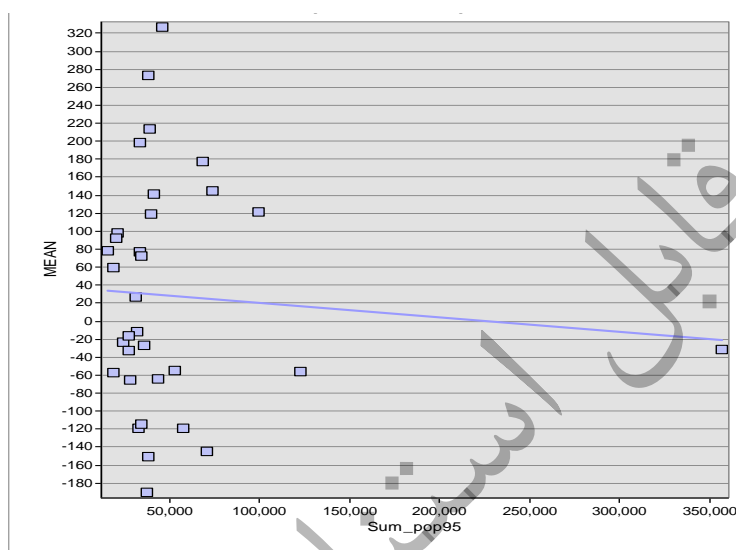
○ برای آزمون این فرضیه از نمودار اسکاتر و خط ترند بهره گرفته شده است. نتیجه حاکی از آن است که در سطح استان این فرضیه قابل تایید است. به عبارتی هرچه تعداد سکونتگاهها در پهنه فضایی افزایش پیدا کرده، شدت تغییرات منفی جمعیت نیز افزایش یافته است.

شکل ۲۵. ارتباط بین تعداد نقاط روستایی و شدت تغییرات جمعیت روستایی در استان

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

- **فرض دوم:** فرض دوم چنین است که ناپایداری جمعیت روستایی، در ارتباط با تعداد تراکم و تمرکز جمعیت در هر شهرستان است. به عبارتی ناپایداری جمعیت روستایی در در محدوده هایی بوده که جمعیت روستایی بیشتری داشته اند.
- برای آزمون این فرضیه از نمودار پراکنش و خط ترند استفاده شده است. نتیجه این ارزیابی نشان از آن دارد که در محدوده های با جمعیت روستایی بالا، بیشترین تغییرات منفی جمعیت رخ داده است.

شکل ۲۶. ارتباط بین جمعیت روستایی شهرستان و شدت تغییرات جمعیت روستایی در استان

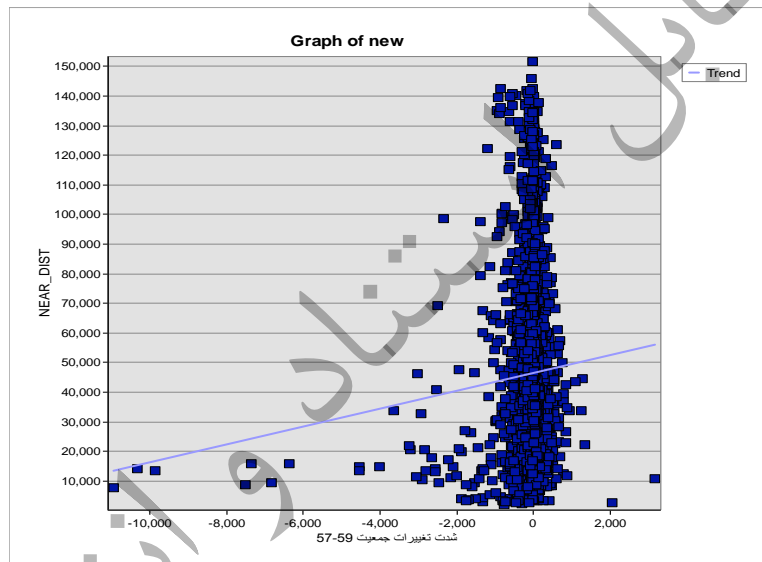
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

برآیند کلی از فرض اول و دوم آن است که تعداد نقاط روستایی و جمعیت روستایی در هر شهرستان تا اندازه ای همراه با تغییرات مثبت جمعیت است و از آن پس این تغییرات، جهت منفی به خود می گیرد. در این خصوص می توان به توان و پشتیبانی سیستم برنامه ریزی هر شهرستان در خصوص ارتقای وضعیت روستایی آن اشاره کرد.

- **فرض سوم:** یافته های مطالعه نشان داد که در پیرامون شهرها، تخلیه جمعیت روستایی مشاهده می شود. براین اساس فرض سوم بدین شکل تنظیم شد که به نظر می رسد با نزدیکی روستاهای استان به شهرهای بزرگ، شدت تخلیه جمعیت روستایی افزایش پیدا می کند.
- برای آزمون این فرضیه تحلیل خط ترند نشان داد که ارتباط مستقیمی بین این دو موضوع وجود دارد. به عبارتی بیشترین شدت تخلیه نقاط روستایی در پیرامون شهرهای بزرگ استان رخ داده است. از اینرو می توان به نقش این شهرها در تخلیه

جمعیت روستایی پی برد. این موضوع باتوجه به اینکه پیرامون این شهرها هسته های جمعیت روستایی وجود دارد، اهمیت بیشتری پیدا می کند.

- از اینرو می توان چنین عنوان کرد که شهرهای بزرگ و محدوده پیرامونی آنها در استان خراسان رضوی از سویی هسته های جمعیتی و نقاط روستایی استان را شکل می دهد و از سوی دیگر بستری جهت تخلیه جمعیت روستایی نیز به شمار می روند.
- علاوه بر همانطور که یافته های مطالعه در خصوص روستاهای پیراشهری نشان داد، این شهرها همچنین از سوی دیگر در خصوص روستاهای بزرگ اندام، سبب افزایش جمعیت پی در پی آنها شده است. از اینرو شهرهای بزرگ دارای دو نقش متفاوت هم در تخلیه جمعیت روستایی و هم در افزایش جمعیت روستایی دارند.
- برآیند کلی از این دو نقش متفاوت شهرهای بزرگ، شهری شدن جمعیت روستایی است.

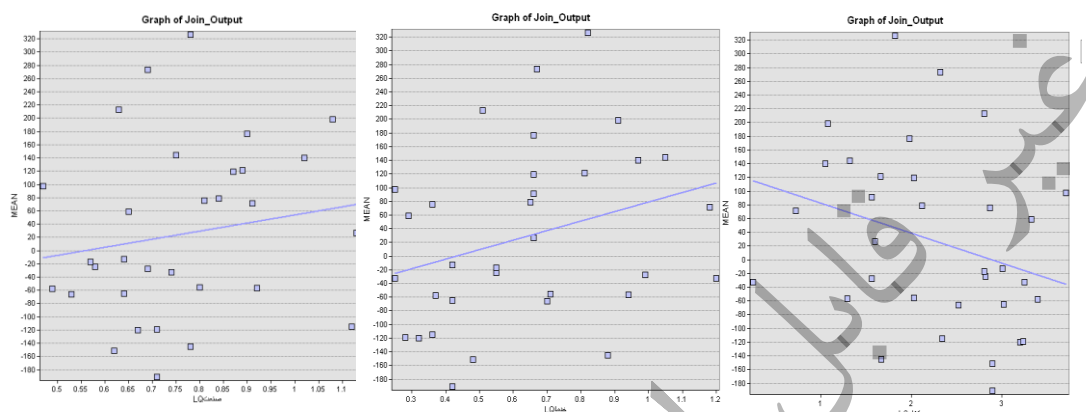
شکل ۲۷. روند تخلیه جمعیت روستایی در فاصله از شهرهای بزرگ استان خراسان رضوی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۷۵-۱۳۹۵

- **فرض چهارم:** این فرض براین ادعاست که میزان ناپایداری جمعیت روستایی با ضریب رونق مشاغل پایه در شهرهستان مربوطه در ارتباط است. به عبارتی به هر میزان نقش مشاغل پایه غیرکشاورزی افزایش یابد، شدت تغییرات منفی جمعیت نیز کاسته می شود. به عبارتی وابستگی کمتر اقتصاد روستایی به مشاغل کشاورزی، بستر مناسبتری از افزایش جمعیت را فراهم می آورد.
- جهت آزمون این فرضیه از ضریب همبستگی و نمودار اسکاتر استفاده شده است. نتیجه استفاده از این آزمونها نشان از آن دارد که در شهرستانهای با فعالیت بیشتر

مشاغل پایه کشاورزی، تغییرات منفی جمعیت روستایی شدت بیشتری نسبت به شهرستانهای با فعالیت صنعت و خدمات داشته است.

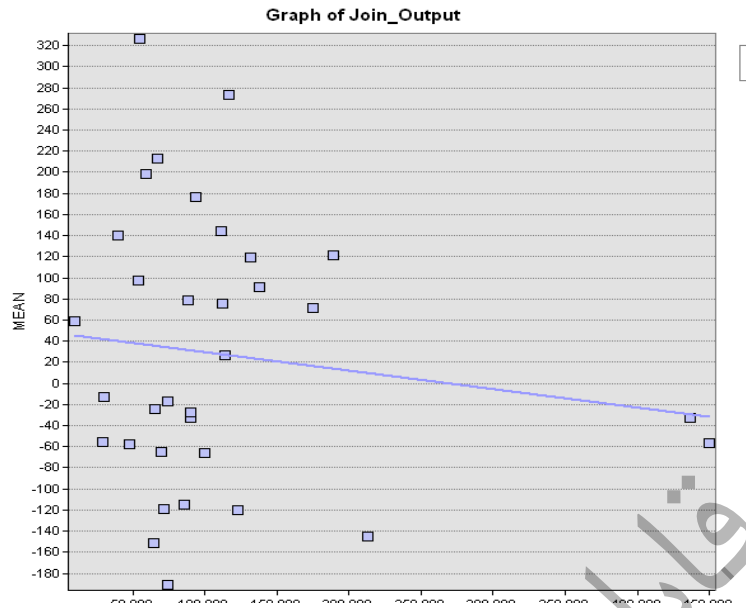
- این بدان معنی است که کشاورزی فعلی با ویژگیهای خود نتوانسته است زمینه ساز تقویت جریانهای جمعیتی در روستاها شود. در مقابل به هر میزان که روستاها در مشاغل پایه صنعت و خدمات رشد کرده اند، شرایط بهتری از این نظر پیدا کرده اند.

شکل ۲۸. ارتباط میزان مشاغل پایه شهرستان (از راست به چپ کشاورزی، خدمات و صنعت)، با میزان ناپایداری جمعیت روستایی استان خراسان رضوی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

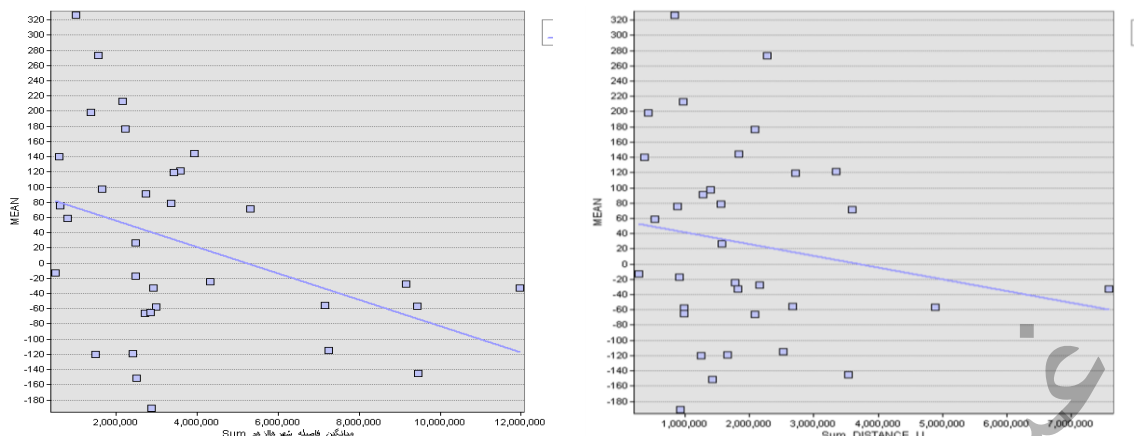
- فرض پنجم: چنین به نظر می رسد که عامل طبیعی ارتفاع از سطح دریا، نیز با ناپایداری جمعیت در سکونتگاههای روستایی در رابطه است. به این معنا که در روستاهای با ارتفاع بیشتر شدت این ناپایداری بیشتر است.
 - آزمون این فرضیه براساس خط ترند نشان از آن دارد که در پهنه های ارتفاعی بالا، شدت تغییرات جمعیت روستایی به سمت منفی بیشتر است و در مقابل در محدوده های با ارتفاع کمتر، این شکل از تغییرات کمتر مشاهده می شود.
 - بنابراین می توان چنین عنوان کرد که روستاهای مرتفع استان، محدودیتهای بیشتری جهت افزایش جمعیت داشته اند

شکل ۲۹. ارتباط بین سطوح ارتفاعی و تغییرات جمعیتی روستایی در استان خراسان رضوی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵

- فرض ششم، نقش شبکه شهری در تحولات جمعیت روستایی: این فرضیه براین مدعاست که شبکه شهری سبب تقویت جمعیت روستایی استان می‌شود. به عبارتی در هر محدوده که شبکه شهری تقویت پیدا کرده و روستاها ارتباط نزدیکتری با آن داشته‌اند، تحولات جمعیتی روستاها، افزایشی بوده است.
- به منظور آزمون این فرضیه از نمودار پراکنش استفاده شده است نتیجه این فرایند نشان از آن دارد که:
 - در هر محدوده که شهرها، فاصله نزدیکتری با یکدیگر داشته‌اند، تغییرات جمعیت روستایی به سمت مثبت بیشتر بوده است
 - همچنین در محدوده‌هایی که فاصله روستاها از شهرها کمتر بوده و دسترسی روستاها به نقاط شهری آسانتر بوده است، تحولات جمعیت روستاها عمدتاً افزایشی بوده است.
 - از اینرو می‌توان چنین عنوان کرد که در پهنه استان، نقش نقاط شهری، در تقویت و توسعه تحولات جمعیتی روستایی، مثبت بوده است.

شکل ۳۰. شبکه شهری (فاصله نقاط شهری از یکدیگر سمت چپ و فاصله روستاها به شهرها سمت راست) و تغییرات جمعیت روستایی در استان خراسان رضوی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵

- **فرض هفتم:** شدت تغییرات جمعیت روستایی بر اساس نوع الگوی روستا. این فرض براین مدعاست که ارتباطی بین الگوی روستاها (خوشه‌ای، پراکنده، خطی) با تغییرات جمعیتی آنها مشاهده می‌شود. به عبارتی نوع الگوی روستا در تغییرات جمعیتی آنها موثر است.
 - برای آزمون این فرضیه از محاسبات آماری برای هر دسته از روستاها استفاده شده است. نتایج این بررسی حاکی از آن است که میانگین تغییرات جمعیت روستایی بر حسب نوع الگو در دوره زمانی بلند مدت عبارتست از:
 - روستاهای پراکنده: ۳۷+
 - خطی: ۱۹-
 - خوشه‌ای: ۲۱+
 - در صورتیکه روستاهای پیراشهری را کنار بگذاریم، روستاهای پراکنده در سطح استان بهترین تغییرات مثبت جمعیتی در بلند مدت داشته‌اند.
 - بهره‌گیری از منابع نقطه‌ای، وابستگی و بهره‌برداری آنها از منابع محلی و اثرپذیری کمتر آنها از ناپایداری محیط در این خصوص موثر است.
 - با تکیه بر این وضعیت می‌توان سیاست تجمیع روستایی در استان را رد کرد. به عبارتی وجود منابع نقطه‌ای توانسته است که شرایط پایدار برای اسکان و فعالیت این روستاها همچنان برقرار باشد.

- فرض هشتم: باتوجه به قابلیت‌های گردشگری استان بویژه در نواحی روستایی، به نظر می‌رسد، از این ظرفیت جهت رونق و ثبات جمعیت روستایی استفاده نشده است. به عبارتی، تفاوت چندانی بین روستاهای با قابلیت گردشگری و فاقد آن در خصوص رشد جمعیت وجود ندارد.
- برای آزمون این فرضیه از آزمون تحلیل واریانس استفاده شده است. نتایج روش توکی در این خصوص نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین روستاها براساس قابلیت گردشگری و غیر گردشگری آنها در خصوص جمعیت پذیری آنها وجود ندارد. این بدان معنی است که قابلیت‌های گردشگری روستایی، نتوانسته است عاملی در ثبات و رشد جمعیت آنها باشد

۵-۴-۸- شناسایی الگوهای عشایری در مناطق مختلف استان

در استان خراسان رضوی تعداد ۱۹۹۸ خانوار، بیش از ۱۰۰ کیلومتر به استان های گلستان، خراسان شمالی، خراسان جنوبی و سمنان کوچ می‌کنند. در این استان تعداد ۳۲۱۳ نفر به صورت برون کوچ و ۶۷۴۰ نفر به صورت درون کوچ می‌باشند. همچنین عشایر استان دارای ۲۷۷۷۲۲ راس دام سبک می‌باشند. بیشترین میزان مسافت طی شده عشایر در زمان کوچ مربوط به کوچ به مقصد استان گلستان با ۳۹۰ کیلومتر می‌باشد. همچنین میانگین مسافت طی شده در زمان کوچ عشایر ۱۹۸ کیلومتر است.

جدول ۴۱. استان های مقصد کوچ و میانگین مسافت کوچ عشایر در استان خراسان رضوی

استان مبدأ	استان مقصد	تعداد خانوار بالای ۱۰۰ کیلومتر کوچ	تعداد دام سبک (راس)	میانگین مسافت طی شده در زمان کوچ (کیلومتر)	تعداد کل عشایر کوچنده به روش سنتی	
					برون کوچ	درون کوچ
خراسان رضوی	گلستان -مراوه تپه	۴۵۰	۶۲۵۵۰	۳۹۰	۲۲۰۰	
	خراسان شمالی - رازجرگلان	۲۳	۳۱۹۷	۲۷۵	۱۱۲	
	خراسان جنوبی - زیرکوه قاین	۵۰	۶۹۵۰	۱۰۵	۲۴۵	
	خراسان جنوبی - کوه سفید طبس	۷۰	۹۷۳۰	۱۲۵	۳۴۰	
	سمنان - بیارجمند	۴۰	۵۵۶۰	۱۴۰	۱۹۶	
	سمنان - میان دشت شاهرود	۲۵	۳۴۷۵	۱۱۰	۱۲۰	
	خراسان رضوی - سرخس	۸۱۲	۱۱۲۸۶۸	۲۸۰	۴۱۶۰	
	خراسان رضوی - میامی	۱۵۵	۲۱۵۴۵	۱۶۵	۷۶۰	
	خراسان رضوی - کلات	۳۷۳	۵۱۸۴۷	۱۹۵	۱۸۲۰	

استان مبدأ	استان مقصد	تعداد خانوار بالای ۱۰۰ کیلومتر کوچ	تعداد دام سبک (راس)	میانگین مسافت طی شده در زمان کوچ (کیلومتر)	تعداد کل عشایر کوچنده به روش سنتی	
					برون کوچ	درون کوچ
	جمع	۱۹۹۸	۲۷۷۷۲۲	۱۹۸.۳۳	۳۲۱۳	۶۷۴۰

منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

تعداد ۱۳ شهرستان در استان خراسان رضوی دارای عشایر می باشند. جمعیت عشایری استان بالغ بر ۳۵۷۲۵ نفر است که بیشترین جمعیت عشایری مربوط به شهرستان خواف با ۶۲۸۹ نفر و کمترین جمعیت عشایری مربوط به شهرستان کلات با ۱۸۶۳ نفر می باشد.

جدول ۴۲. میزان تولیدات عشایر در استان خراسان رضوی

شهرستان	نام زیست بوم	تعداد سامانه عشایری	تعداد کانون توسعه	تعداد طوائف	تعداد خانوار عشایری	جمعیت عشایری (نفر)	تعداد تعاونیهای عشایری	تعداد دام عشایری (واحد دامی)	تولید گوشت سالیانه (تن)	تولید شیر و لبنیات سالیانه (تن)	تولید پشم سالیانه (تن)	سایر تولیدات مرغ ، تخم مرغ و... (تن)	طول راه دسترسی (کیلومتر)
خلیج آباد	ایلیخانی	۱۰	۸	۶۴	۹۵۹	۴,۷۹۸	۱	۱۱۹,۰۰۰	۹۱۶	۱۰۴۷	۱۳۱	۹۶	۷۲۶
چناران	کرمانج شرقی	۴	۱	۲۵	۵۰۳	۲,۵۱۴	۱	۸۹,۵۵۰	۶۹۰	۷۸۸	۹۹	۵۰	۲۴۱
خواف	خواف	۶	۴	۱۵	۱۲۵۷	۶,۲۸۹	۱	۱۰۹,۴۵۰	۸۴۳	۹۶۳	۱۳۰	۱۲۶	۳۴۴
درگز	کرداترک شمالی	۸	۵	۴۲	۶۵۲	۳,۳۵۷	۱	۱۰۰,۰۰۰	۷۷۰	۸۸۰	۱۱۰	۶۵	۳۹۴

طول راه دسترسی (کیلومتر)	۴۵۰									
سایر تولیدات مرغ ، تخم مرغ و... (تن)	۴۹	۸۱	۷۰	۴۷	۳۷	۴۱	۵۲	۹۰	۷۱۵	۳,۶۲۳
تولید پشم سالیانه (تن)	۱۰۹	۱۰۹	۱۳۲	۵۵	۶۶	۸۸	۷۷	۷۷	۱,۰۹۵	
تولید شیر و لبنیات سالیانه (تن)	۸۷۶	۸۷۱	۱۰۵۴	۴۳۸	۵۲۵	۷۰۰	۶۱۳	۶۱۳	۸,۷۵۶	
تولید گوشت سالیانه (تن)	۷۶۶	۷۶۲	۹۲۲	۳۸۳	۴۶۰	۶۱۳	۵۳۶	۵۳۶	۷,۶۶۲	
تعداد دام عشایری (واحد دامی)	۹۹,۵۰۰	۹۹,۰۰۰	۱۱۹,۸۰۰	۴۹,۷۵۰	۵۹,۷۰۰	۷۹,۶۰۰	۶۹,۶۵۰	۶۹,۶۵۰	۹۹۵,۰۰۰	
تعداد تعاونیهای عشایری	۱	-	۲	۱	-	۱	۱	۱	۱۰	
جمعیت عشایری (نفر)	۲,۴۴۹	۴,۰۵۸	۳,۴۹۱	۲,۳۷۲	۱,۸۶۳	۲,۰۵۲	۲,۵۸۲	۲,۵۸۲	۳۵۷۲۵	
تعداد خانوار عشایری	۴۹۰	۸۱۲	۶۹۸	۴۷۴	۳۷۳	۴۱۰	۵۱۷	۵۱۷	۷۱۴۵	
تعداد طوائف	۷	۷	۱۰	۳	۴	۶	۵	۵	۷۵	
تعداد کانون توسعه	۹	۱	۱	۲	۳	۱	-	-	۳۵	
تعداد سامان عرفی (محل)	۱۹	۲۳	۷۴	۲۰	۲۲	۳۳	۲۵	۲۵	۳۶۲	
تعداد سامانه عشایری	۸	۶	۱۵	۴	۵	۶	۳	۳	۷۵	
نام زیست بوم	ایلخانی	کرمانج شرقی	کرد اترک شمالی و جنوبی	ایلخانی	کرمانج شرقی	کرمانج شرقی	کرمانج شرقی	کرمانج شرقی	مجموع	
شهرستان	سبزوار و خوشاب	سرخس	قوچان	کاشمر	کلات	مشهد	نیشابور			

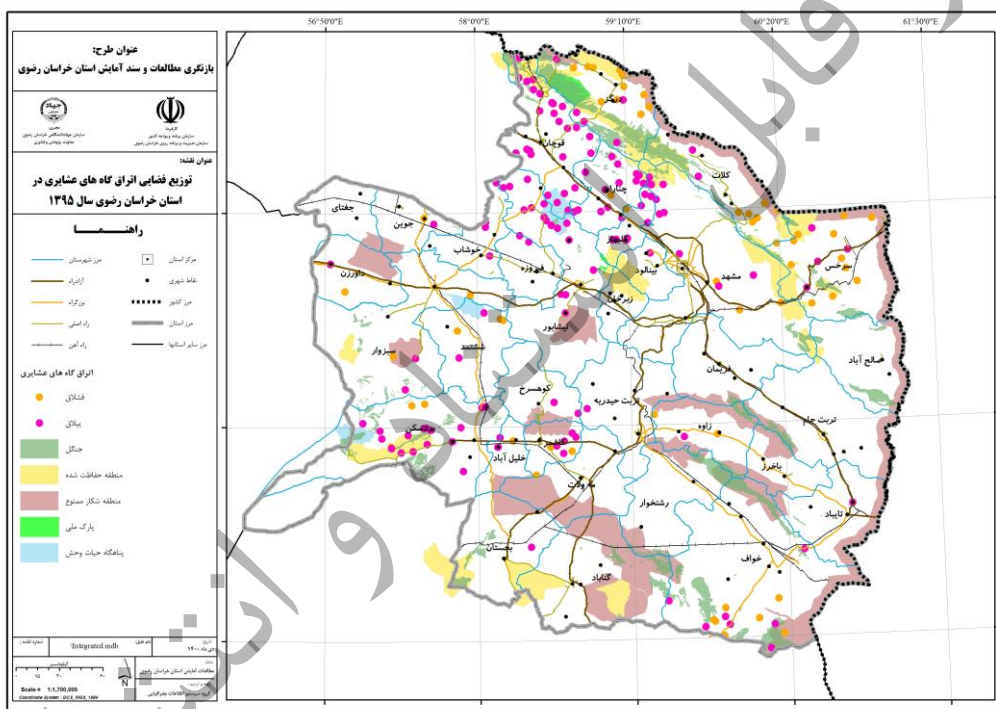
منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

۵۷,۶۲ درصد جمعیت عشایر استان در اترافگاه های بیلاق و ۴۲,۳۸ درصد نیز در اترافگاه های قشلاق ساکن هستند. همچنین تعداد ۲۲۵ اترافگاه عشایری در استان وجود دارد که از این تعداد ۶۱,۳ درصد را اترافگاه های بیلاقی و ۳۸,۶ درصد را اترافگاه های قشلاقی تشکیل می دهند.

جدول ۴۳. درصد جمعیت عشایری بر اساس اترافگاه در استان خراسان رضوی

اترافگاه های عشایری	تعداد	درصد	جمعیت عشایری	درصد
بیلاق	۱۳۵	۶۱,۳۳	۳۱۷۸۶	۵۷,۶۲
قشلاق	۸۷	۳۸,۶۷	۲۳۳۸۱	۴۲,۳۸
جمع کل	۲۲۵	۱۰۰	۵۵۱۶۷	۱۰۰

منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

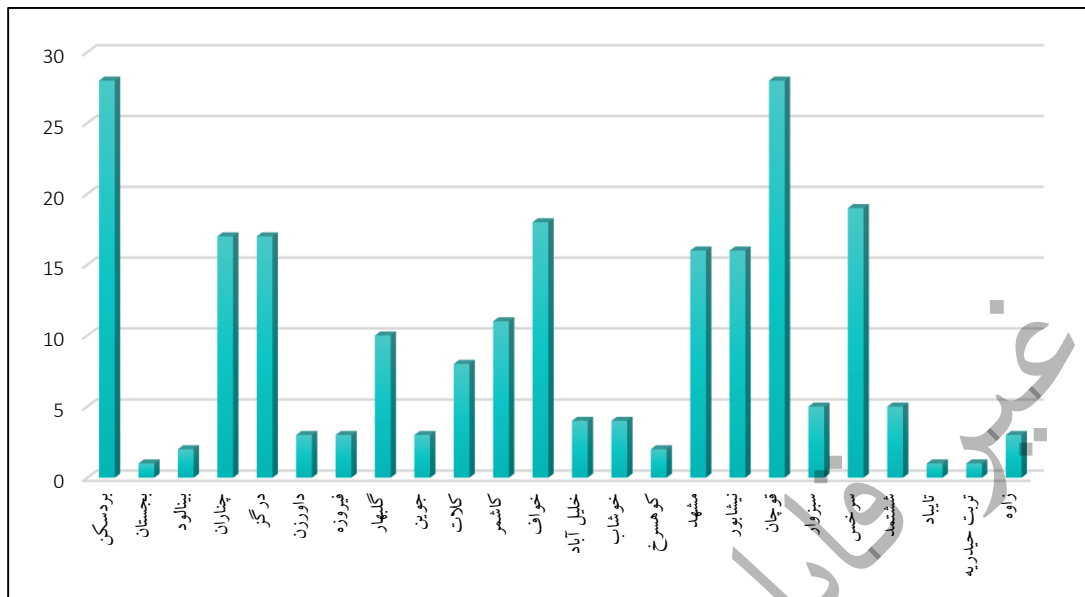
نقشه ۲۶. توزیع فضایی اتراق گاه های عشایری در استان خراسان رضوی

بیشترین تعداد اترافگاه های عشایری استان در شهرستان های بردسکن و قوچان با ۲۸ اترافگاه و کمترین آن در شهرستان های بجستان، تایباد و تربت حیدریه با یک اترافگاه قرار دارند. همچنین بیشترین تعداد اترافگاه های بیلاقی عشایری استان در شهرستان قوچان با (تعداد ۲۷ اترافگاه) و بیشترین تعداد اترافگاه های قشلاقی عشایری استان در شهرستان سرخس (تعداد ۱۵ اترافگاه) قرار دارند.

جدول ۴۴. اتراقگاه های عشایری (بیلاق و قشلاق) استان به تفکیک شهرستان

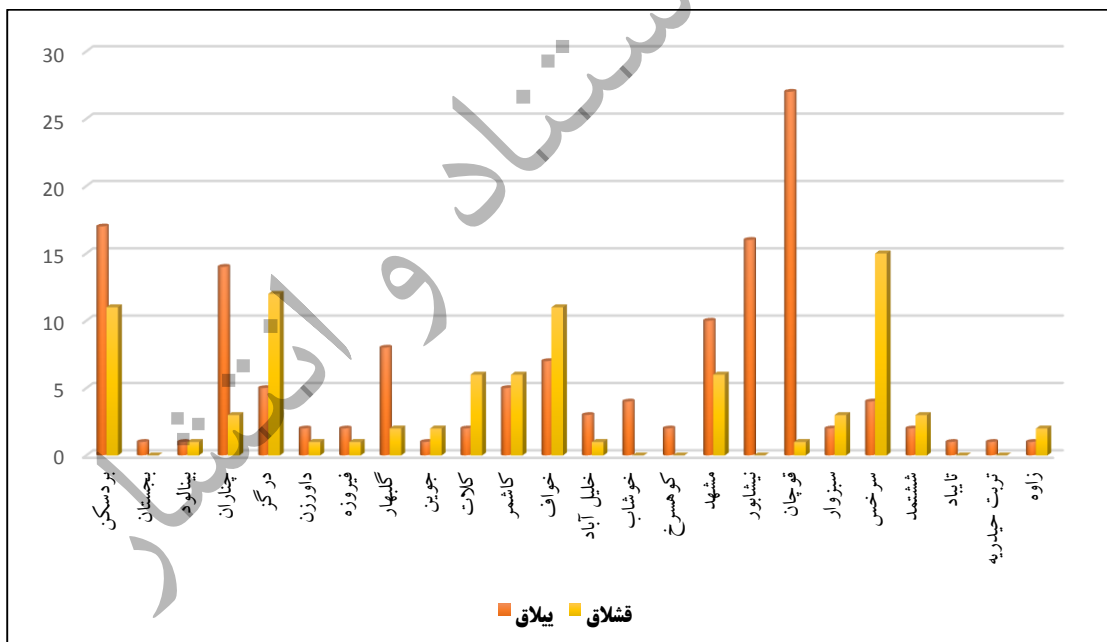
شهرستان	تعداد اتراقگاه عشایری		
	کل	بیلاق	قشلاق
بردسکن	۲۸	۱۷	۱۱
بجستان	۱	۱	۰
طرقبه شاندیز	۲	۱	۱
چناران	۱۷	۱۴	۳
درگز	۱۷	۵	۱۲
داورزن	۳	۲	۱
فیروزه	۳	۲	۱
گلپهارد	۱۰	۸	۲
جوین	۳	۱	۲
کلات	۸	۲	۶
کاشمر	۱۱	۵	۶
خواف	۱۸	۷	۱۱
خلیل آباد	۴	۳	۱
خوشاب	۴	۴	۰
کوهسرخ	۲	۲	۰
مشهد	۱۶	۱۰	۶
نیشابور	۱۶	۱۶	۰
قوچان	۲۸	۲۷	۱
سبزوار	۵	۲	۳
سرخس	۱۹	۴	۱۵
ششتمد	۵	۲	۳
تایباد	۱	۱	۰
تربت حیدریه	۱	۱	۰
زاول	۳	۱	۲
جمع کل	۲۲۵	۱۳۵	۸۷

منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

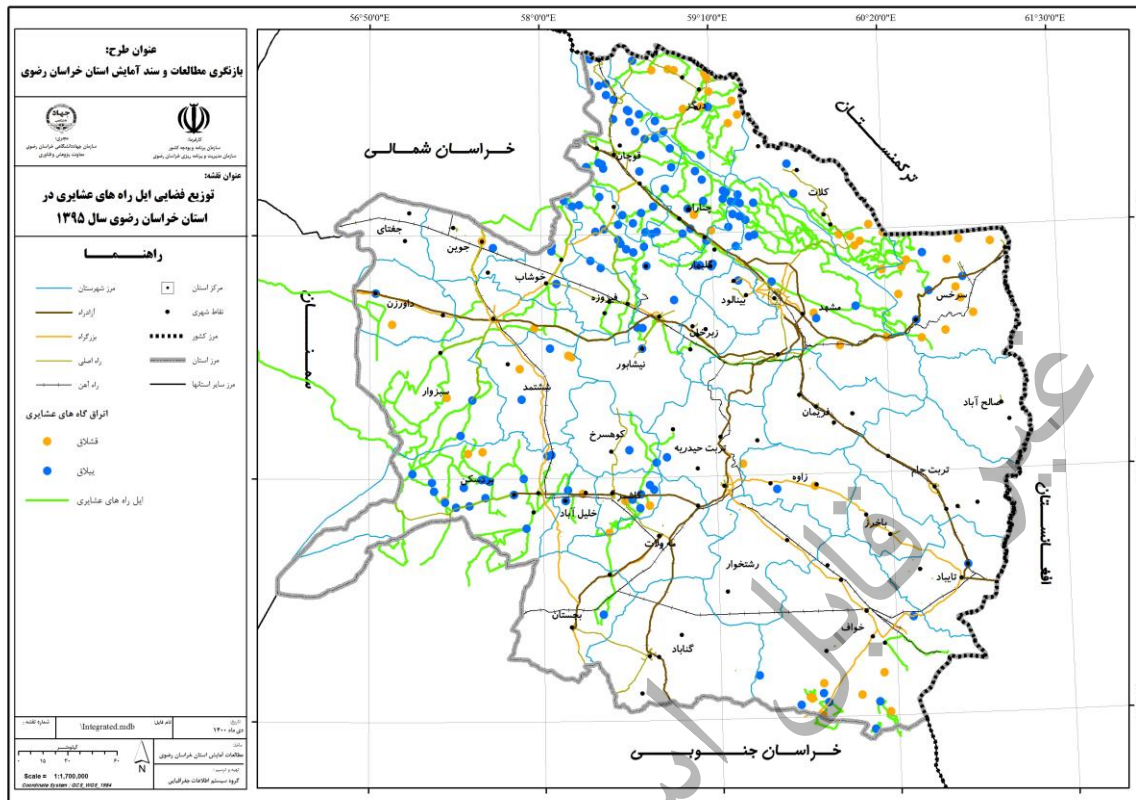
شکل ۳۱. تعداد اتراقگاه های عشایری در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان

منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

شکل ۳۲. تعداد اتراقگاه های عشایری در استان خراسان رضوی به تفکیک بیلاق و قشلاق

منبع: اداره امور عشایر استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

نقشه ۲۷. توزیع فضایی ایل راه های عشایری در استان خراسان رضوی

۵-۴-۹- تحلیل سلسله مراتب مکان های مرکزی و حوزه نفوذ آنها

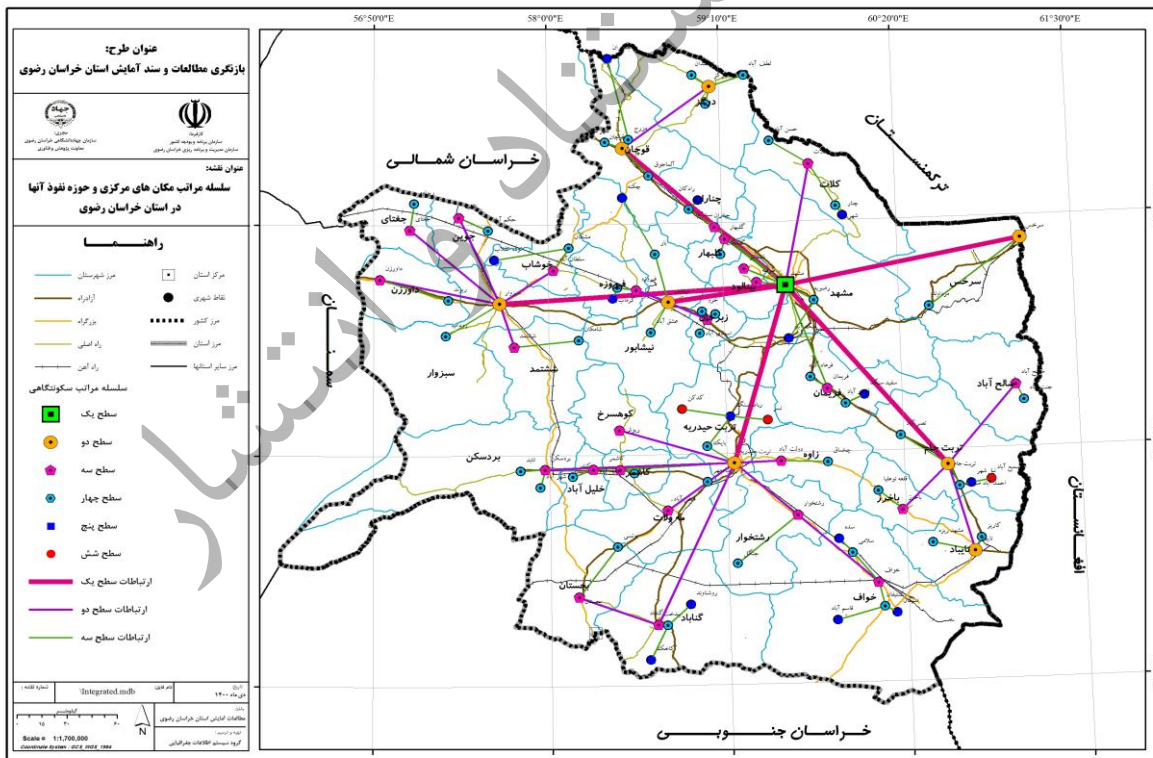
از سلسله مراتب مکان های مرکزی در استان می توان چنین نتیجه گرفت که:

- کلانشهر مشهد به عنوان مرکز در سلسله مراتب سکونتگاهی استان قرار دارد.
- در سطح دو شهرهای مرکزی نواحی هفت گانه آمایشی در استان مشتمل بر ۸ شهر قرار دارند.
- در سطح سه شهرهای مرکز شهرستان مشتمل بر ۲۵ شهر قرار دارند.
- در سطح چهار شهرهای پیرامون سطح سه مشتمل بر ۴۴ شهر قرار دارند.
- در سطح پنج شهرهای پیرامون سطح چهار مشتمل بر ۱۵ شهر قرار دارند.
- در سطح شش شهرهای پیرامون سطح پنج مشتمل بر ۳ شهر قرار دارند.
- در سطح هفت روستاهای پیشنهادی به عنوان مرکز خدمات روستایی مشتمل بر ۳۵ روستا قرار دارند.

جدول ۴۵. سلسله مراتب مکان های مرکزی در استان خراسان رضوی

تعداد	شهرها	سلسله مراتب
۱	کلانشهر مشهد	سطح یک
۸	سرخس، سبزوار، قوچان، نیشابور، درگز، تربت جام، تربت حیدریه و تایباد	سطح دو
۲۵	فیض آباد، کاشمر، ششتمد، فریمان، صالح آباد، ریوش، داورزن، گناباد، گلپهار، خلیل آباد، بجنستان، خواف، بردسکن، باخرز، دولت آباد، سلطان آباد، کلات، نقاب، چناران، جغتای، شاندیز، رشتخوار، طرقله، قدمگاه و فیروز	سطح سه
۴۴	خرو، لطف آباد، کندر، نوخندان، انابد، چاپشلو، بایک، درود، مزداوند، عشق آباد، رضویه، فرهادگرد، نصرآباد، قلندرآباد، شهرزو، ریوند، شهرآباد، ریواده، کاریز، حکم آباد، مشکان، چخماق، همت آباد، سیدآباد، روداب، جنت آباد، اسحاق آباد، آلماچوق، شهرکهنه، حسن آباد، مزرع، شامکان، قلعه نو علیا، بار، شادمهر، گلکان، مشهدریزه، فرگ، جنگل، یونسی، احمدآباد صولت، نشتیفان، بیدخت و سلامی	سطح چهار
۱۵	گرماب، چنار، سده، قاسم آباد، نیل شهر، چکنه، رادکان، نوده انقلاب، روشناوند، کاخک، سفیدسنگ، رباط سنگ، باجگیران، ملک آباد و سنگان	سطح پنج
۳	سمیع آباد، نسر و کدکن	سطح شش
۳۵	روستاهای پیشنهادی مرکز خدمات	سطح هفت

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

نقشه ۲۸. سلسله مراتب مکان های مرکزی و حوزه نفوذ آنها در استان خراسان رضوی

حوزه نفوذ مراکز سکونتگاهی را دو عامل عملکرد و میزان دسترسی آنها تعیین می کند. که این دو عامل برای تمامی سکونتگاههای استان جایگاه یکسانی ندارند. در سکونتگاههای مهم و بزرگ، عملکرد آنها نسبت به دسترس پذیر بودن آنها اثر بیشتری دارد در حالیکه برای سکونتگاههای کوچکتر، معیار دسترسی پذیری جایگاهی معادل عملکرد را دارا می باشد. این بدان خاطر است که شهرهای بزرگ عملکرد منحصر به فردی دارند و به عبارتی نقش آنها در شبکه سکونتگاهی، منحصر به فرد است از اینرو گزینه انتخابی دیگری برای سکونتگاههای پایین تر در سلسله مراتب، وجود ندارد در حالیکه برای سکونتگاههای کوچک، به دلیل تنوع انتخاب، آنچه که اثر بیشتری دارد دسترسی پذیری آنهاست. براین اساس مکانهای مرکزی استان را می توان به شکل زیر دسته بندی کرد:

- مکانهای مرکزی منحصر بفرد با غلبه نقش عملکردی آنها در تعیین محدوده حوزه نفوذ: شهرهای سطح یک و دو دارای چنین موقعیتی هستند. محدوده حوزه نفوذ آنها محدوده استان (برای شهر مشهد) و زیرپهنه های استانی (سایر مراکز) است.
- مکانهای مرکزی متعدد با غلبه نقش دسترسی پذیری در تعیین محدوده حوزه نفوذ: مکانهای مرکزی سطح سه تا هفت در این دسته قرار می گیرند که بسته به نوع خدمات مورد نیاز پیرامون، از سوی سکونتگاههای سطوح پایین تر انتخاب می شوند. در این مقیاس، سکونتگاههای پیرامونی جهت انتخاب مرکز، گزینه های انتخابی متعدد دارند. از اینرو حوزه نفوذ آنها بسته به نوع نیاز به آنها متغیر است اما کمتر به سطح مراکز یا غلبه نقش عملکردی می رسد.

۵-۴-۱۰- بررسی مناسبات روستا-شهر و اثرات توسعه ای آن بر سازمان فضایی استان و منطقه

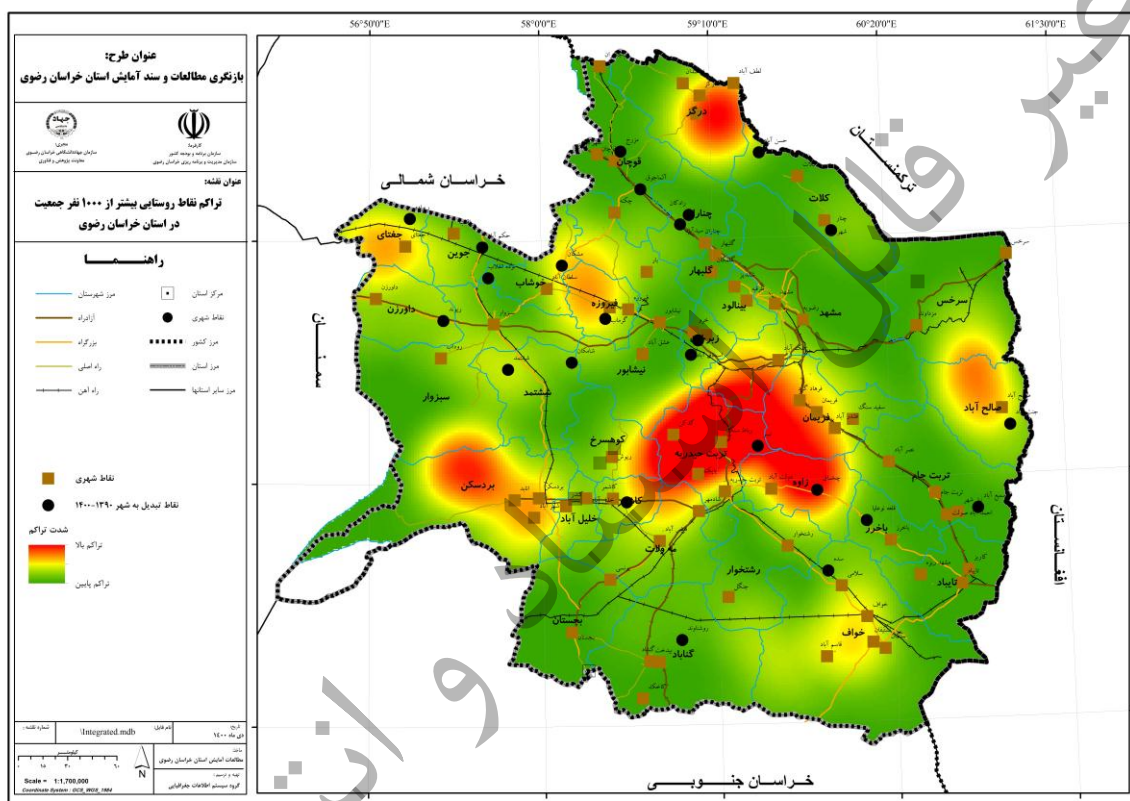
با توجه به الگوی پراکنش روستاهای استان (خوشه ای، پراکنده، خطی و پیرامون شهری)، شکل مناسبات هر یک با مراکز فرادستی، وضعیت متفاوتی خواهد داشت که این موضوع می تواند اثرات گوناگونی بر توسعه سازمان فضایی استان داشته باشد. در ادامه سعی خواهد شد، برحسب هر الگو، این مناسبات مورد بررسی قرار گیرد.

روستاهای پراکنده: موقعیت این روستاها سبب شده است که در پیرامون آنها تا فاصله مشخص، سکونتگاه دیگری به چشم نخورد. علاوه براین، این روستاها در مقایسه با سایر سکونتگاهها، فاصله بیشتری با شهرهای پیرامونی خود دارند. این دور افتادگی و فاصله، سبب شده است مناسبات آنها با شهرهای پیرامونی به صورت زیر، شکل گیرد:

- ارتباط آنها با شهر پیرامونی عمدتاً یک سویه است. به عبارتی این ارتباط از سوی این سکونتگاهها برقرار می شود و در سوی دیگر نقطه شهری، الزام و نیازی جهت برقراری این ارتباط ندارد. این بدان دلیل است که شهر پیرامونی، عمدتاً نیاز خود را از روستاهای پیرامونی خود برطرف می کند و از آنجاییکه میانگین فاصله به این روستاها زیاد است، قبل از رسیدن به این نقطه، نیازهای مربوطه از سوی شهر از طریق ارتباط با سکونتگاههای روستایی پیرامونی برطرف می شود. مگر

اینکه روستاهای مربوطه دارای ویژگی منحصر به فردی باشند که شهر مورد نظر نتواند، آنها را در پیرامون خود بیابد.

- نتیجه این فعل و انفعال، مناسبات ضعیفتر این روستاها در مقایسه با سایر سکونتگاهها با شهر پیرامونی است که نهایتاً، انزوی بیشتر این سکونتگاهها را به همراه دارد.
- از اینرو می توان چنین عنوان کرد در محدوده این روستاها مناسبات شهر و روستا به شکل مطلوب شکل نمی گیرد.

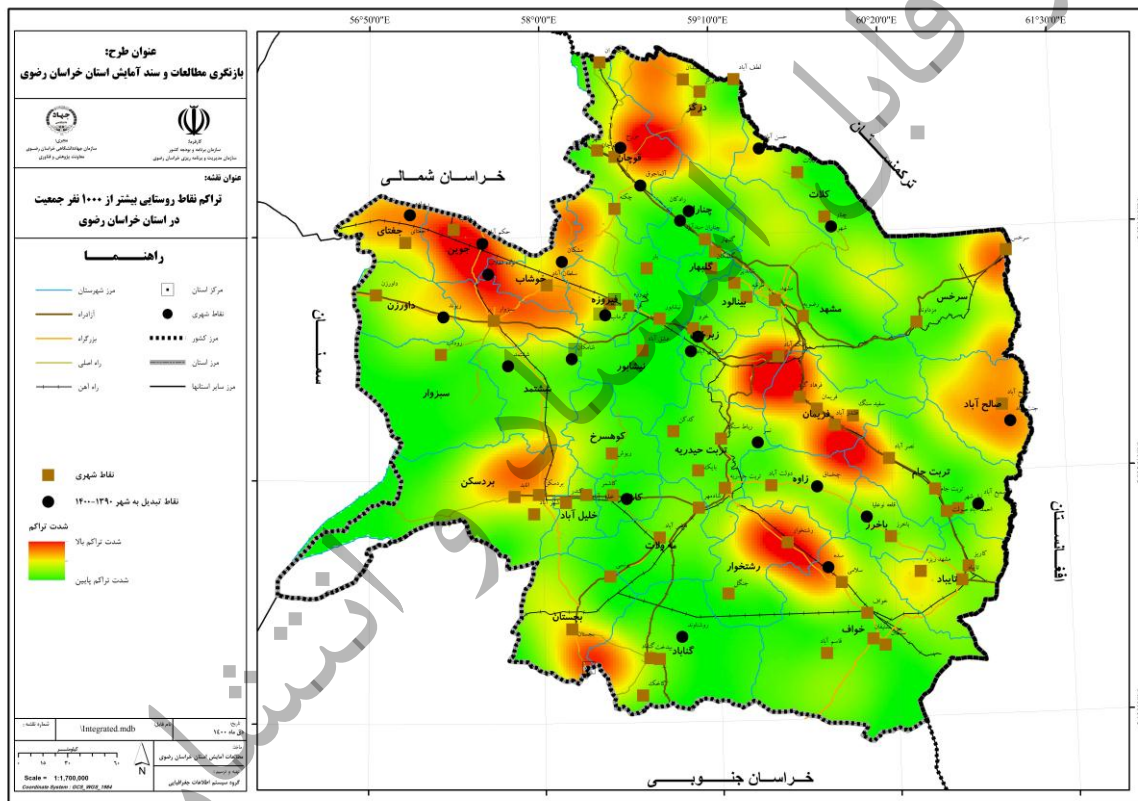
نقشه ۲۹. محدوده با مناسبات ضعیف شهری-روستایی یا شدت ضعیف (فراوانی کم) مناسبات شهری روستایی (محدوده روستاهای پراکنده)

روستاهای خطی: این روستاها در طول یک محور خطی گسترش یافته اند. بسته به ماهیت این محور آنها را می توان به شکل زیر دسته بندی کرد:

- روستاهایی که ماهیت محور آنها ویژگیهای طبیعی همچون، طول یک دره و مسیر رودخانه است. در این روستاها باتوجه به موقعیت شهر پیرامونی مناسبات روستا و شهری متفاوت است. در صورتیکه این مسیر از هر دو طرف ارتباط و دسترسی یکسانی با شهر پیرامونی داشته باشد (دسترسی مناسب از هر دو سمت محور طولی)، در این صورت روستاهای واقع در طول این محور

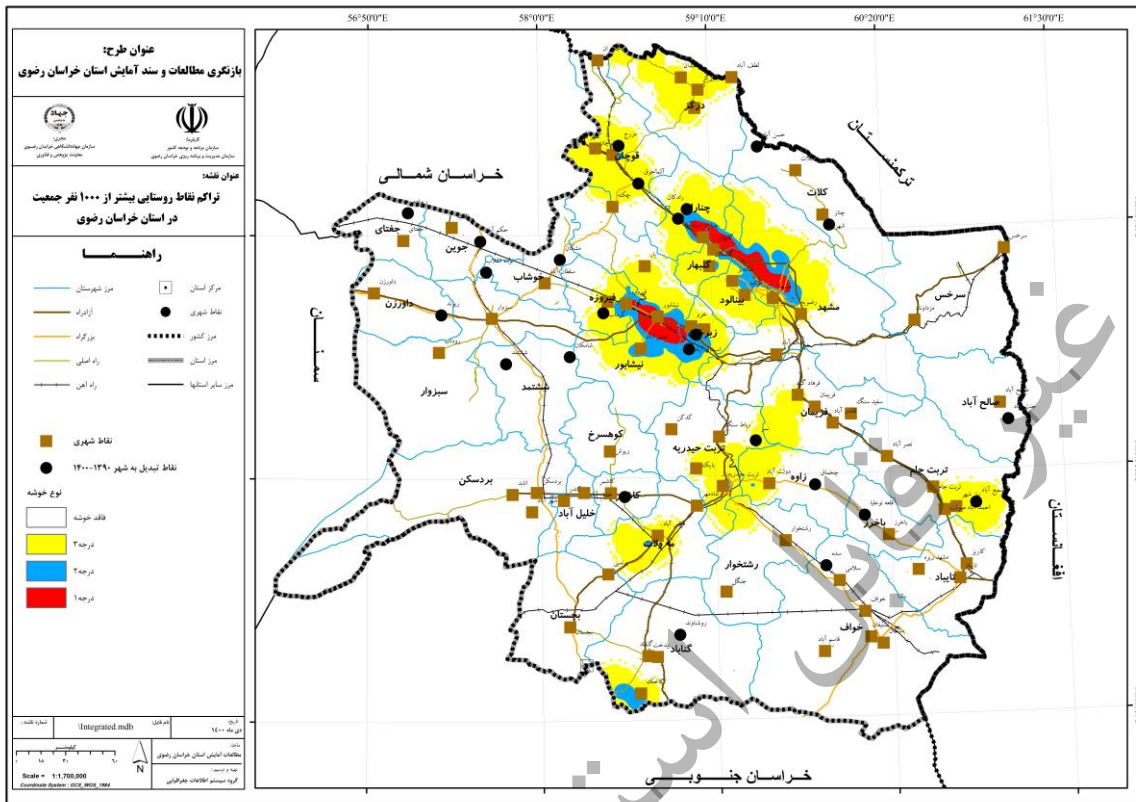
تقریباً وضعیت مشابهی باهم در خصوص برقراری ارتباط دارند و این ارتباط به شکل دوسویه بین شهر و روستا شکل می‌گیرد. اما اگر سکونتگاههای انتهایی مسیر از سمت مقابل، در محدوده پیرامونی یک شهر نزدیک قرار نداشته باشند، همچون روستاهای پراکنده شکل مناسبات دوسویه به شدت ضعیف خواهد بود و امکان انزوای آنها احساس می‌شود. بخشهای شمالی استان دارای چنین الگویی از مناسبات است. همچنین به شکل ویژه نوارمرزی در شرق استان نیز این الگو به شکل ضعیف خود قابل مشاهده است

- روستاهایی که ماهیت محور آنها، عوامل اقتصادی مثل محور توسعه است. برای این روستاها تا زمانیکه محور توسعه به فعالیت خود ادامه دهد، مناسبات قوی بین شهر و روستا برقرار خواهد بود. محور خواف به تربت حیدریه دارای این ویژگی است.

نقشه ۳۰. محدوده با مناسبات الگوی خطی شهری-روستایی (محدوده روستاهای خطی)

روستاهای خوشه‌ای: با توجه به الگوی استقرار آنها، میتوان به دسترسی و ارتباط نزدیک این روستاها با شهرهای پیرامونی اشاره کرد. این روستاها تقریباً در فاصله نزدیکی با نقاط شهری قرار دارند. وجود پتانسیلهای طبیعی از گذشته‌های دور این موقعیتها را محل تمرکز و استقرار سکونتگاههای انسانی قرار داده است. در این محدوده تنوع و تعدد ارتباطات شهری و روستایی در مقایسه با سایر روستاها به اوج خود می‌رسد.

نقشه ۳۱. محدوده با مناسبات قوی ارتباطات شهری-روستایی (محدوده روستاهای خوشه ای)

روستاهای پیراشهری

به نظر می رسد بیشترین و پرچالش ترین ارتباطات شهر و روستا و اثرپذیری آنها از روند شهری شدن و تغییرات فضایی متوجه این محدوده ها و سکونتگاه های واقع در آن باشد. از این رو در این بخش از گزارش اقدام به بررسی این موضوع شده است.

مناسبات بین روستاها و شهرها دو تاثیر عمده را بر روستاهای پیرامونی داشته است:

- تخلیه جمعیت روستایی و ادغام در محدوده شهری: این امر بویژه در محدوده هایی که در مسیر برنامه ریزی شده و هدایت شده توسعه کالبدی شهرها رخ می دهد. فرایند بدین شکل است که به منظور پیاده سازی طرح، در سازوکارهای رسمی و غیر رسمی جمعیت ساکن در روستاها، تخلیه می شوند که عمدتاً از طریق فروش اراضی از طرف روستاییان به مجریان طرح و ... ، انجام می شود. و در ادامه طرح پیشنهادی بر روی این اراضی پیاده سازی شده و به محدوده شهری الحاق می شود.
- افزایش جمعیت روستایی و ادغام در محدوده شهری: این امر بویژه در گسترش غیربرنامه ریزی شده شهری رخ می دهد که در ابتدا خود را بصورت سکونتگاههای غیر رسمی و محلات حاشیه

نشین نشان می دهد و در ادامه با گسترش مرزهای شهری، وارد محدوده شهری می شود. در این شکل، نه تنها روستا از جمعیت تخلیه نمی شود بلکه با تحرک بخش اقتصاد غیر رسمی و فعالیتهای سوداگرانه زمین، رونق ساخت و ساز غیرمجاز در این محدوده ها افزایش یافته و روز به روز بر جمعیت آنها افزوده می شود. از اینرو برخلاف شکل قبلی، ادغام روستا در محدوده شهر بصورت ادغام هسته جمعیتی خواهد بود.

- مناسبات روستاشهری در این محدوده ها، عمدتاً بر پایه محصولات غیرتولیدی و اغلب از طریق
- ارایه خدمات صورت می پذیرد. خدماتی همچون مکان سکونت، نیروی کار، مشاغل غیر رسمی و نظایر آن

۵-۴-۱۱- کارکرد سکونتگاه های شهری و روستایی

کارکردهای اساسی سکونتگاه های شهری و روستایی به عنوان کانون های زیستی برآوردن نیازهای اساسی زندگی است. مسکن گزینی، فعالیت و اشتغال، برقراری ارتباط با دیگران، زندگی جمعی، آموزش و استراحت و آرامش از جمله این نیازها است. به منظور بررسی و تشخیص کارکرد سکونتگاه های شهری و روستایی با توجه به محدودیت های موجود در خصوص دسترسی به اطلاعات و آمار، از آمار شاغلین در سه سطح شهر، روستا و شهرستان استفاده شده است.

تعیین نقش و کارکرد شهرستان ها

برای تعیین نقش و کارکرد شهرها از دو روش ژاکلین بوژوگارنیه - ژرژ شاپو و ضریب LQ استفاده شده است.

در راستای تعیین نقش غالب هر یک از شهرستان های استان بر اساس سهم اشتغال در بخش های عمده اقتصادی؛ از «مدل بوژوگارنیه» استفاده شده است. به منظور تعیین نقش اقتصادی، «ژاکلین بوژوگارنیه» و «ژرژ شاپو» دو جغرافیدان فرانسوی، روشی را پیشنهاد داده اند و ترکیب مشاغل را در قالب عناوین ذیل می نگرند:

گروه اول مشاغل: نیروی فعال جمعیت در بخش های کشاورزی، جنگل بانی و صید ماهی و استخراج معادن؛
گروه دوم مشاغل: نیروی انسانی فعال در بخش های صنایع و ساختمان؛
گروه سوم مشاغل: نیروی فعال بخش های بازرگانی، خدمات و سایر مشاغلی که در گروه های اول و دوم جای نمی گیرند.

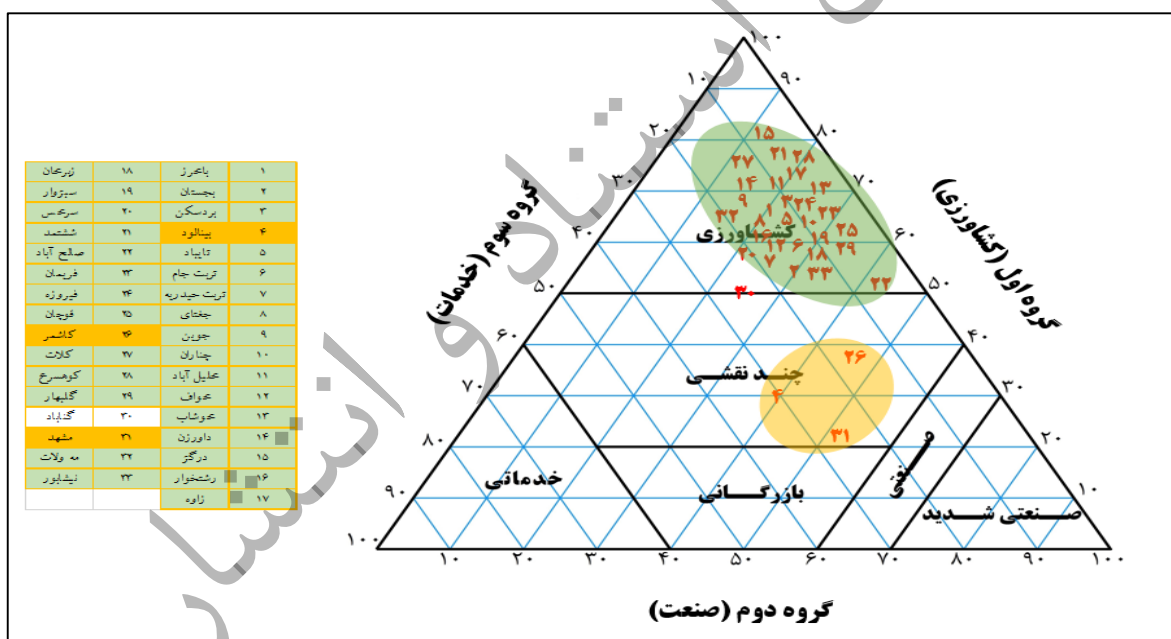
در این روش سهم نیروی انسانی فعال بخش های سه گانه بر دیگرامی سه گوش که به شش بخش کشاورزی، چندنقشی، بازرگانی، خدماتی، صنعتی و صنعتی شدید تقسیم شده و هر بخش نماینده نقشی از کارکرد منطقه مورد مطالعه است، مشخص شده و از تلاقی خطوطی که از هر ضلع مثلث به سمت مقابل رسم می شود، کارکرد آن مشخص می گردد.

همانطور که در شکل زیر مشاهده می شود، می توان چنین نتیجه گرفت که کارکرد غالب ۹۱ درصد از شهرستان های استان خراسان رضوی کشاورزی بوده و تنها شهرستان های مشهد، طرقبه شاندیز و کاشمر کارکرد چندنقشی دارند.

جدول ۴۶. کارکرد غالب سکونتگاه های شهری - روستایی و شهرستان در استان خراسان رضوی

کارکرد	درصد سکونتگاه های شهری	درصد سکونتگاه های روستایی	درصد شهرستان
کشاورزی	۳۹,۳۹	۹۶,۹۷	۸۷,۸۸
صنعت	۹,۰۹	۳,۰۳	۰
خدمات	۳۳,۳۳	۰	۳,۰۳
کشاورزی - صنعتی	۹,۰۹	۰	۶,۰۶
کشاورزی - خدماتی	۹,۰۹	۰	۰
صنعتی - خدماتی	۶,۰۶	۰	۳,۰۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۳۳. تعیین نقش و کارکرد شهرستان های استان خراسان رضوی براساس مدل بوژوگاریه

بررسی نقش شهرها براساس میزان مشاغل پایه و غیر پایه برای این منظور از شاخص LQ استفاده شده است. در این راستا، ضمن شناسایی سهم اشتغال در بخش های عمده اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) به تفکیک در سطح بندی شهرستان های استان بر اساس

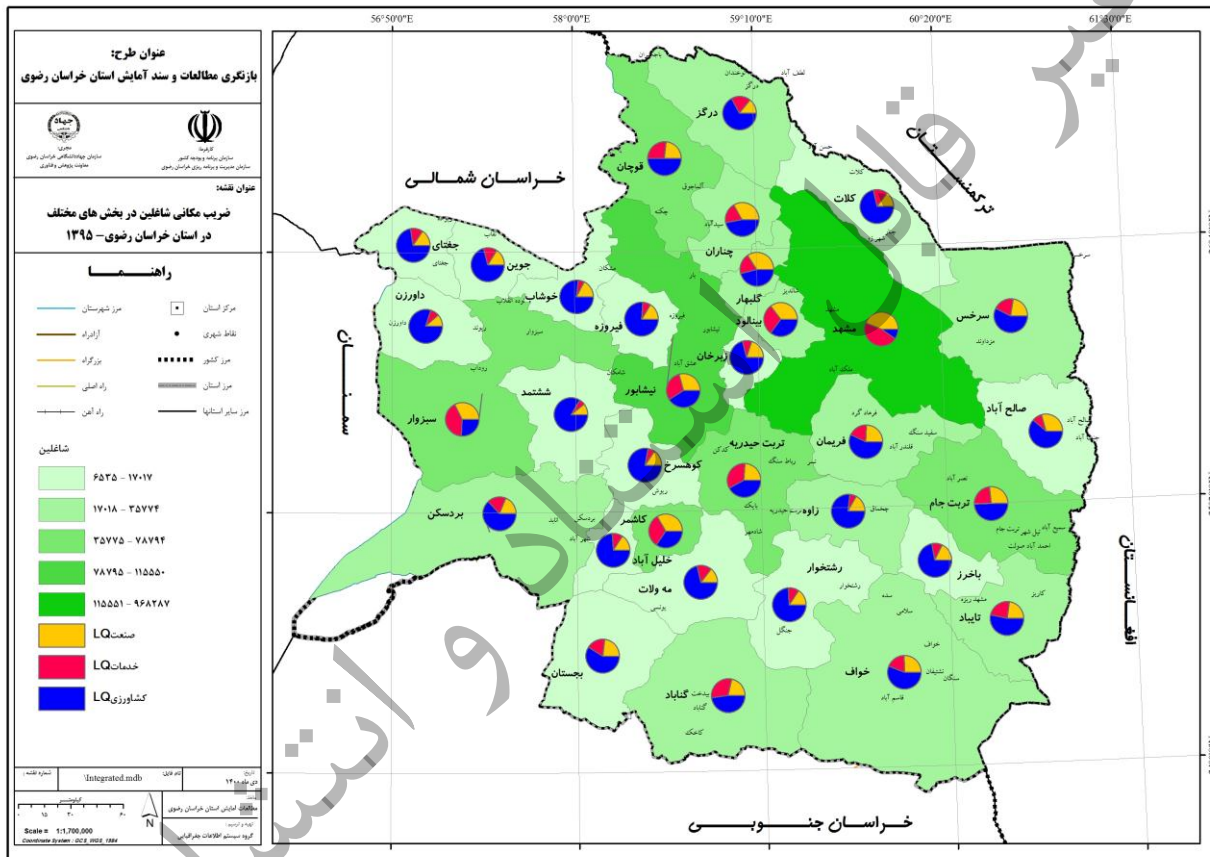
سهم اشتغال هر یک از بخش ها پرداخته شده است. در تمامی شهرستان های استان بخش کشاورزی، سهم غالب را به خود اختصاص داده است، پس از آن بخش صنعت مطرح و کمترین سهم نیز مربوط به بخش خدماتی است.

جدول ۴۷. محاسبه ضریب مکانی شاغلین شهرستانی در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها

شهرستان	کل شاغلین	صنعت LQ	کشاورزی LQ	خدمات LQ	عملکرد غالب
باخرز	۱۱۴۲۶	۰.۷۱	۲.۹۰	۰.۴۲	کشاورزی
بجستان	۹۷۸۸	۰.۸۴	۲.۱۲	۰.۶۵	کشاورزی
بردسکن	۲۱۹۷۹	۰.۶۹	۲.۳۲	۰.۶۷	کشاورزی
طرقبه شاندیز	۲۰۷۰۸	۱.۰۸	۱.۰۸	۰.۹۱	کشاورزی - صنعتی
تایباد	۳۱۸۰۴	۰.۷۸	۱.۸۲	۰.۸۲	کشاورزی
ترت جام	۵۷۲۹۴	۰.۸۹	۱.۶۶	۰.۸۱	کشاورزی
ترت حیدریه	۶۰۶۳۱	۰.۷۵	۱.۳۲	۱.۰۵	کشاورزی
جغتای	۱۴۴۸۹	۰.۶۲	۲.۹۰	۰.۴۸	کشاورزی
جوین	۱۷۰۱۷	۰.۶۳	۲.۸۱	۰.۵۱	کشاورزی
چناران	۲۴۸۶۹	۱.۱۳	۱.۶۰	۰.۶۶	کشاورزی
خلیل آباد	۱۶۴۷۱	۰.۶۴	۳.۰۱	۰.۴۲	کشاورزی
خواف	۳۵۷۷۴	۰.۹۰	۱.۹۸	۰.۶۶	کشاورزی
خوشاب	۱۲۹۳۹	۰.۷۴	۳.۲۵	۰.۲۵	کشاورزی
داورزن	۶۵۳۵	۰.۴۹	۳.۴۰	۰.۳۷	کشاورزی
درگز	۲۴۲۰۵	۰.۵۳	۲.۵۲	۰.۷۰	کشاورزی
رشتخوار	۱۶۸۹۱	۰.۶۴	۳.۰۲	۰.۴۲	کشاورزی
زاوه	۱۹۹۳۷	۰.۷۱	۳.۲۴	۰.۲۸	کشاورزی
زبرخان	۱۶۰۱۷	۰.۸۱	۲.۸۷	۰.۳۶	کشاورزی
سبزوار	۷۸۷۹۴	۰.۹۱	۰.۷۲	۱.۱۸	خدماتی
سرخس	۲۵۲۸۲	۰.۸۰	۲.۰۳	۰.۷۱	کشاورزی
ششتمد	۷۸۲۶	۰.۴۷	۳.۷۱	۰.۲۵	کشاورزی
صالح آباد	۱۲۱۱۳	۱.۱۲	۲.۳۴	۰.۳۶	کشاورزی
فریمان	۲۶۶۱۲	۰.۸۷	۲.۰۳	۰.۶۶	کشاورزی
فیروزه	۱۱۶۳۱	۰.۶۷	۳.۲۰	۰.۳۲	کشاورزی
قوچان	۴۶۵۷۲	۰.۷۸	۱.۶۷	۰.۸۸	کشاورزی
کاشمر	۴۳۳۹۶	۱.۰۲	۱.۰۵	۰.۹۷	کشاورزی - صنعتی
کلات	۹۶۱۷	۰.۵۸	۲.۸۲	۰.۵۵	کشاورزی
گلبهار	۱۹۸۲۵	۱.۱۶	۱.۵۶	۰.۶۶	کشاورزی

شهرستان	کل شاغلین	صنعت LQ	کشاورزی LQ	خدمات LQ	عملکرد غالب
گناباد	۲۵۳۲۶	۰.۶۹	۱.۵۶	۰.۹۹	کشاورزی
مشهد	۹۶۸۲۸۷	۱.۱۵	۰.۲۵	۱.۲۰	خدماتی - صنعتی
مه ولات	۱۵۰۱۹	۰.۵۷	۲.۸۱	۰.۵۵	کشاورزی
نیشابور	۱۱۵۵۵۰	۰.۹۲	۱.۲۹	۰.۹۴	کشاورزی
کوهسرخ	۸۷۴۲	۰.۶۵	۳.۳۳	۰.۲۹	کشاورزی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۳۲. ضریب مکانی شاغلین در بخش های مختلف در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان

جدول ۴۸. محاسبه ضریب مکانی شاغلین روستایی در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها

شهرستان	کل شاغلین	صنعت	کشاورزی	خدمات	کشاورزی LQ	خدمات LQ	کشاورزی LQ	عملکرد غالب
باخرز	۹۳۶۶	۲۰۷۴	۶۰۸۴	۱۲۰۸	۰.۶۷	۳.۳۲	۰.۲۷	کشاورزی
بجستان	۵۷۹۵	۱۷۱۷	۳۱۱۷	۹۶۱	۰.۸۹	۲.۷۵	۰.۳۵	کشاورزی
بردسکن	۱۱۴۴۵	۲۳۸۵	۷۷۶۶	۱۲۹۴	۰.۶۳	۳.۴۷	۰.۲۴	کشاورزی

شهرستان	کل شاغلین	صنعت	کشاورزی	خدمات	صنعت LQ	کشاورزی LQ	خدمات LQ	عملکرد غالب
طرقبه شاندیز	۱۰۰۵۷	۴۰۱۱	۳۰۲۳	۳۰۲۳	۱.۲۰	۱.۵۴	۰.۶۴	کشاورزی
تایباد	۱۲۳۳۶	۲۸۷۳	۷۸۴۳	۱۶۲۰	۰.۷۰	۳.۲۵	۰.۲۸	کشاورزی
ترت جام	۲۴۰۹۴	۶۶۲۵	۱۴۴۰۴	۳۰۶۵	۰.۸۳	۳.۰۶	۰.۲۷	کشاورزی
ترت حیدریه	۱۹۸۸۱	۴۹۳۲	۱۱۲۵۲	۳۶۹۷	۰.۷۵	۲.۸۹	۰.۳۹	کشاورزی
جغتای	۱۱۲۱۸	۲۲۴۵	۷۳۰۲	۱۶۷۱	۰.۶۰	۳.۳۳	۰.۳۲	کشاورزی
جوین	۱۱۵۲۱	۲۱۴۴	۷۵۲۸	۱۸۴۹	۰.۵۶	۳.۳۴	۰.۳۴	کشاورزی
چناران	۷۱۰۷	۱۷۷۹	۴۵۷۴	۷۵۴	۰.۷۵	۳.۲۹	۰.۲۲	کشاورزی
خلیل آباد	۹۹۱۶	۱۹۰۰	۶۹۰۸	۱۱۰۸	۰.۵۸	۳.۵۶	۰.۲۴	کشاورزی
خواف	۱۷۹۷۵	۴۷۰۷	۱۰۴۱۵	۲۸۵۳	۰.۷۹	۲.۹۶	۰.۳۴	کشاورزی
خوشاب	۸۴۲۱	۲۰۱۰	۵۸۹۰	۵۲۱	۰.۷۲	۳.۵۸	۰.۱۳	کشاورزی
داورزن	۵۵۷۹	۸۵۵	۳۹۰۶	۸۱۸	۰.۴۶	۳.۵۸	۰.۳۱	کشاورزی
درگز	۱۲۰۸۳	۱۴۵۴	۹۷۰۱	۹۲۸	۰.۳۶	۴.۱۱	۰.۱۶	کشاورزی
رشتخوار	۱۳۳۰۶	۳۰۳۷	۸۳۹۶	۱۸۷۳	۰.۶۹	۳.۲۳	۰.۳۰	کشاورزی
زاوه	۱۶۵۲۴	۳۵۷۷	۱۱۵۷۲	۱۳۷۵	۰.۶۵	۳.۵۸	۰.۱۸	کشاورزی
زبرخان	۸۸۷۰	۲۳۷۶	۵۲۷۵	۱۲۱۹	۰.۸۱	۳.۰۴	۰.۲۹	کشاورزی
سبزوار	۱۰۱۶۶	۲۶۳۳	۶۱۴۴	۱۳۸۹	۰.۷۸	۳.۰۹	۰.۲۹	کشاورزی
سرخس	۱۴۰۹۹	۳۱۲۰	۸۸۲۹	۴۱۵۰	۰.۶۷	۳.۲۰	۰.۳۲	کشاورزی
ششتمد	۶۹۶۰	۱۱۳۰	۵۳۵۹	۴۷۱	۰.۴۹	۳.۹۴	۰.۱۴	کشاورزی
صالح آباد	۹۴۴۵	۳۷۱۵	۴۹۷۷	۷۵۳	۱.۱۸	۲.۶۹	۰.۱۷	کشاورزی
فریمان	۱۱۱۵۹	۲۵۷۵	۷۲۷۹	۱۳۰۵	۰.۶۹	۳.۳۴	۰.۲۵	کشاورزی
فیروزه	۸۵۸۲	۱۸۳۷	۵۸۳۹	۹۰۶	۰.۶۴	۳.۴۸	۰.۲۲	کشاورزی
قوچان	۱۸۱۲۹	۴۷۰۴	۱۱۳۲۴	۲۱۰۱	۰.۷۸	۳.۱۹	۰.۲۵	کشاورزی
کاشمر	۱۳۹۴۲	۶۵۲۰	۵۱۸۹	۲۲۳۳	۱.۴۱	۱.۹۰	۰.۳۴	کشاورزی
کلات	۵۰۲۰	۷۳۸	۳۷۲۷	۵۵۵	۰.۴۴	۳.۸۰	۰.۲۳	کشاورزی
گلبهار	۶۷۱۱	۱۸۹۱	۴۰۹۱	۷۲۹	۰.۸۵	۳.۱۲	۰.۲۳	کشاورزی
گناباد	۱۰۵۵۶	۲۶۶۷	۵۱۷۵	۲۷۱۴	۰.۷۶	۲.۵۱	۰.۵۴	کشاورزی
مشهد	۱۱۰۲۷۴	۵۶۳۶۸	۲۶۹۹۰	۲۶۹۱۶	۱.۵۴	۱.۲۵	۰.۵۲	صنعتی
مه ولات	۸۶۳۱	۱۵۱۹	۵۶۶۰	۱۴۵۲	۰.۵۳	۳.۳۵	۰.۳۶	کشاورزی
نیشابور	۳۷۲۸۹	۹۵۴۹	۲۲۰۴۶	۵۶۹۴	۰.۷۷	۳.۰۲	۰.۳۲	کشاورزی
کوهسرخ	۶۹۸۹	۱۴۵۸	۴۹۱۹	۶۱۲	۰.۶۳	۳.۶۰	۰.۱۹	کشاورزی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

جدول ۴۹. محاسبه ضریب مکانی شاغلین شهری در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهرستان ها

شهرستان	کل شاغلین	صنعت	کشاورزی	خدمات	LQ صنعت	LQ کشاورزی	LQ خدمات	عملکرد غالب
باخرز	۲۰۶۰	۶۰۷	۳۹۳	۱۰۶۰	۰.۸۹	۰.۹۸	۱.۰۹	خدماتی
بجستان	۳۹۹۳	۱۰۳۲	۹۳۷	۲۰۲۴	۰.۷۸	۱.۲۰	۱.۰۷	کشاورزی - خدماتی
بردسکن	۱۰۵۳۴	۲۶۳۶	۲۲۱۸	۵۶۸۰	۰.۷۵	۱.۰۸	۱.۱۴	کشاورزی - خدماتی
طرقه شاندریز	۱۰۰۴۷	۳۴۴۲	۷۴۵	۵۸۶۰	۱.۰۳	۰.۳۸	۱.۲۴	صنعتی - خدماتی
تایباد	۱۹۴۶۸	۵۳۷۸	۳۴۴۶	۱۰۶۴۴	۰.۸۳	۰.۹۱	۱.۱۶	خدماتی
تربت جام	۳۳۲۰۰	۱۰۲۵۶	۴۱۶۹	۱۸۷۷۵	۰.۹۳	۰.۶۴	۱.۲۰	خدماتی
تربت حیدریه	۴۰۷۵۰	۱۰۱۱۲	۴۴۳۸	۲۶۲۰۰	۰.۷۵	۰.۵۶	۱.۳۶	خدماتی
جغتای	۳۲۷۱	۷۳۹	۹۱۶	۱۶۱۶	۰.۶۸	۱.۴۳	۱.۰۵	کشاورزی
جوین	۵۴۹۶	۱۴۳۸	۱۸۳۴	۲۲۲۴	۰.۷۹	۱.۷۱	۰.۸۶	کشاورزی
چناران	۱۷۷۶۲	۷۵۹۱	۳۱۹۶	۶۹۷۵	۱.۲۸	۰.۹۲	۰.۸۳	صنعتی
خلیل آباد	۶۵۵۵	۱۶۱۹	۲۷۷۸	۲۱۵۸	۰.۷۴	۲.۱۷	۰.۷۰	کشاورزی
خواف	۱۷۷۹۹	۶۰۵۵	۳۴۰۴	۸۳۴۰	۱.۰۲	۰.۹۸	۰.۹۹	صنعتی
خوشاب	۴۵۱۸	۱۱۸۲	۲۳۲۸	۱۰۰۸	۰.۷۹	۲.۶۴	۰.۴۷	کشاورزی
داورزن	۹۵۶	۲۰۷	۴۳۷	۳۱۲	۰.۶۵	۲.۳۴	۰.۶۹	کشاورزی
درگز	۱۲۱۲۲	۲۷۸۴	۲۲۴۵	۷۰۹۳	۰.۶۹	۰.۹۵	۱.۲۴	خدماتی
رشتخوار	۳۵۸۵	۵۳۹	۱۵۹۴	۱۴۵۲	۰.۴۵	۲.۲۷	۰.۸۶	کشاورزی
زاوه	۳۴۱۳	۱۱۳۶	۱۰۴۸	۱۲۲۹	۱.۰۰	۱.۵۷	۰.۷۶	کشاورزی
زبرخان	۷۱۴۷	۱۹۵۴	۳۷۲۵	۱۴۶۸	۰.۸۲	۲.۶۷	۰.۴۴	کشاورزی
سبزوار	۶۸۶۲۸	۲۱۱۴۱	۴۹۰۲	۴۲۵۸۵	۰.۹۳	۰.۳۷	۱.۳۲	خدماتی
سرخس	۱۱۱۸۳	۳۶۳۷	۱۲۲۴	۶۳۲۲	۰.۹۸	۰.۵۶	۱.۲۰	خدماتی
ششتمد	۸۶۶	۱۰۱	۳۱۱	۴۵۴	۰.۳۵	۱.۸۴	۱.۱۱	کشاورزی
صالح آباد	۲۶۶۸	۸۰۵	۵۵۴	۱۳۰۹	۰.۹۱	۱.۰۶	۱.۰۴	کشاورزی - خدماتی
فریمان	۱۵۴۵۳	۵۱۴۶	۳۲۹۲	۷۰۱۵	۱.۰۰	۱.۰۹	۰.۹۶	صنعتی - کشاورزی
فیروزه	۳۰۴۹	۷۴۰	۱۴۳۶	۸۷۳	۰.۷۳	۲.۴۱	۰.۶۱	کشاورزی
قوچان	۲۸۴۴۳	۷۳۸۳	۳۹۲۶	۱۷۱۳۴	۰.۷۸	۰.۷۱	۱.۲۸	خدماتی
کاشمر	۲۹۴۵۴	۸۱۷۵	۳۷۰۷	۱۷۵۷۲	۰.۸۳	۰.۶۴	۱.۲۶	خدماتی

شهرستان	کل شاغلین	صنعت	کشاورزی	خدمات	LQ صنعت	LQ کشاورزی	LQ خدمات	عملکرد غالب
کلات	۴۵۹۷	۱۱۰۶	۱۵۶۷	۱۹۲۴	۰.۷۲	۱.۷۴	۰.۸۹	کشاورزی
گلبهار	۱۳۱۱۴	۵۷۳۴	۱۹۵۶	۵۴۲۴	۱.۳۱	۰.۷۶	۰.۸۸	صنعتی
گناباد	۱۴۷۷۰	۳۱۱۵	۲۵۵۴	۹۱۰۱	۰.۶۳	۰.۸۸	۱.۳۱	خدماتی
مشهد	۸۵۸۰۱۳	۳۱۵۲۶۰	۱۹۷۵۴	۵۲۲۹۹۹	۱.۱۰	۰.۱۲	۱.۲۹	خدماتی
مه ولات	۶۳۸۸	۱۳۵۴	۲۵۹۰	۲۴۴۴	۰.۶۴	۲.۰۷	۰.۸۱	کشاورزی
نیشابور	۷۸۲۶۱	۲۵۹۷۶	۷۰۰۴	۴۵۲۸۱	۱.۰۰	۰.۴۶	۱.۲۳	صنعتی - خدماتی
کوهسرخ	۱۷۵۳	۴۲۲	۷۶۵	۵۶۶	۰.۷۲	۲.۲۳	۰.۶۸	کشاورزی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

به طور کلی کارکردهای اقتصادی سکونتگاه های روستایی استان به شکل زیر تقسیم می شوند:

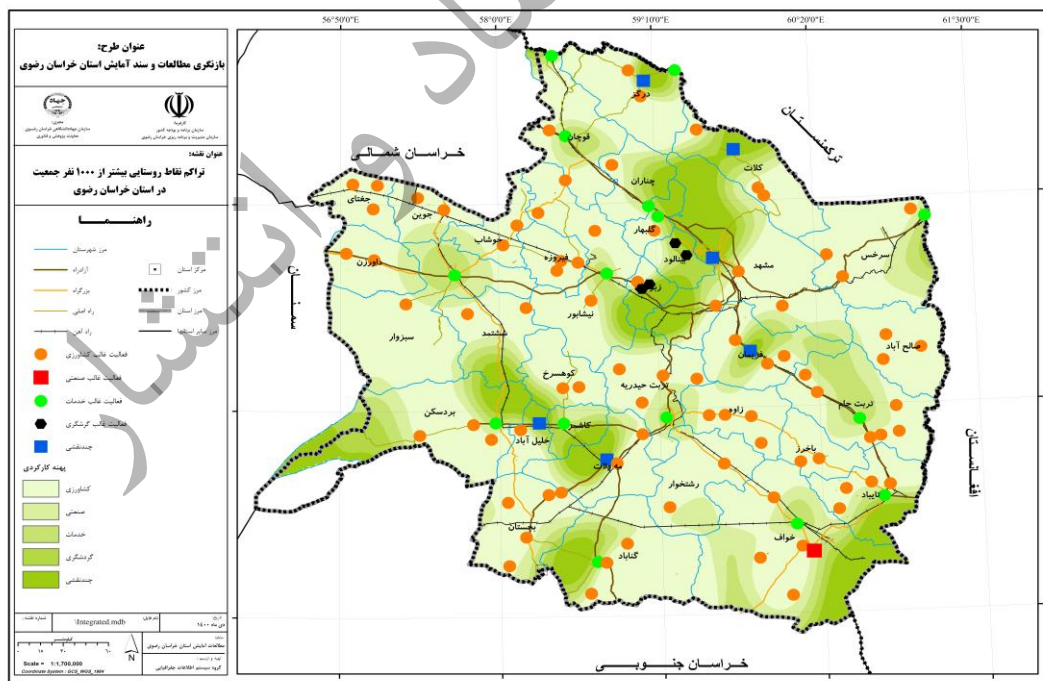
- اول: شهرستان هایی که در روستاهای آنها فعالیت های کشاورزی کارکرد غالب است. شاغلین فعال در بخش کشاورزی این شهرستان ها بیش از ۷۰ درصد از کل شاغلین را شامل می شوند. این شهرستان ها شامل خلیل آباد، خوشاب، داورزن، درگز، زاوه، ششتمد، کلات و کوهسرخ می باشند.
- دوم: شهرستان هایی که کشاورزی وجه غالب فعالیت های روستائیان به شمار می آید و در کنار آن بخش های صنعت و خدمات کمتر از ۴۰ درصد تعداد شاغلین روستایی را تشکیل می دهد. این شهرستانها شامل: طرقبه شاندیز، کاشمر و مشهد هستند.
- سوم: شهرستان هایی که شاغلین بخش های صنعت و خدمات آن بیش از ۴۰ درصد هستند اما با اینحال کشاورزی بیشترین شاغلین روستایی را به خود اختصاص می دهد. این شهرستان ها شامل: بجستان، طرقبه شاندیز، تربت حیدریه، خواف، زبرخان، کاشمر، صالح آباد، گناباد، مشهد و نیشابور هستند.
- چهارم شهرستان هایی که کشاورزی کارکرد غالب سکونتگاه های روستایی آنها به شمار نمی آید. این شهرستانها شامل: مشهد، طرقبه شاندیز و کاشمر می باشند. براساس مدل ژاکلین بوژوگاریه و ژرژشاپو روستاها این شهرستان ها دارای کارکردی چند نقشی هستند.

این کارکرد ممکن است به تأمین و برآوردن نیازهای خود سکونتگاه محدود گردد یا دامنه وسیع تری را شامل شود و نیازهای سکونتگاه های پیرامونی را نیز در بر بگیرد که در این حالت کارکردهای مکان مرکزی مطرح می شود. سطوحی که برخی از نیازها و خدمات روستاها را تأمین می کنند در چهار سطح قابل بررسی هستند. از این چهار سطح، تنها سطح پائینی یعنی سطح چهارم است که عمدتاً در قالب نقاط روستایی مشاهده می شوند. سطوح اول تا سوم عمدتاً مناطق شهری هستند که به ترتیب اولویت شامل شهرهای درجه یک، دو و سه می شوند. سطوح چهارم مراکز کوچک خدماتی هستند که نقش فرامحلی دارند و تنها برخی از

کارکردهای خدماتی را برای جمعیت خود و سکونتگاه های همجوار به عهده دارند. این مراکز دارای برخی نهادها و امکانات مانند خانه بهداشت، و مدرسه راهنمایی هستند و آنها را سکونتگاههای کانونی یا مکانهای هسته ای می نامند. در حقیقت این روستاها علاوه بر کارکردهای اقتصادی و تولیدی که می توانند داشته باشند به دلیل وجود برخی خدمات و امکانات محل رفت و آمد روستاهای اطراف نیز می باشند و لذا دارای کارکرد خدماتی و تسهیلاتی هم هستند.

الگوی فضایی کارکرد سکونتگاههای استان

از ترکیب اطلاعات یافته های حاضر (مطالب بالا) و مطالعات آمایش پیشین، اقدام به تهیه نقشه فضایی از کارکرد سکونتگاههای استان شده است. در حال حاضر عمده پهنه استان عملکرد غالب کشاورزی را نشان می دهد. این عملکرد غالب با توجه به محدودیت های استان در خصوص موضوع اصلی آب، مهمترین چالش، فراروی کارکرد سکونتگاهها در استان است. در حال حاضر این شکل از کارکرد اثرات خود را بر ناپایداری جمعیت بویژه در نقاط روستایی و عدم موفقیت شهرهای کوچک و حتی میانی در جذب جمعیت گذاشته است. بخش های بسیار محدوده در شمال استان، تنوعی از کارکردهای غیر از کشاورزی را به خوبی نشان می دهد که این محدوده ها همچنین از پهنه های مهم در تراکم جمعیت استان به شمار می آیند. در مجموع لزوم اتخاذ کارکردهای متنوع در محدوده های با کارکرد کشاورزی در افق طرح به منظور تثبیت جمعیت و افزایش قابلیت سکونتگاهها جهت نگهداشت جمعیت و پایداری آن ضروری است. چراکه بخش مهمی از مسیر تعادل بخشی به نظام سکونتگاهی استان، از این مسیر عبور می کند.

شکل ۳۴. الگوی فضایی کارکرد سکونتگاههای استان خراسان رضوی

۵-۴-۱۲- تبیین گونه شناسی عناصر ساختار فضایی استان

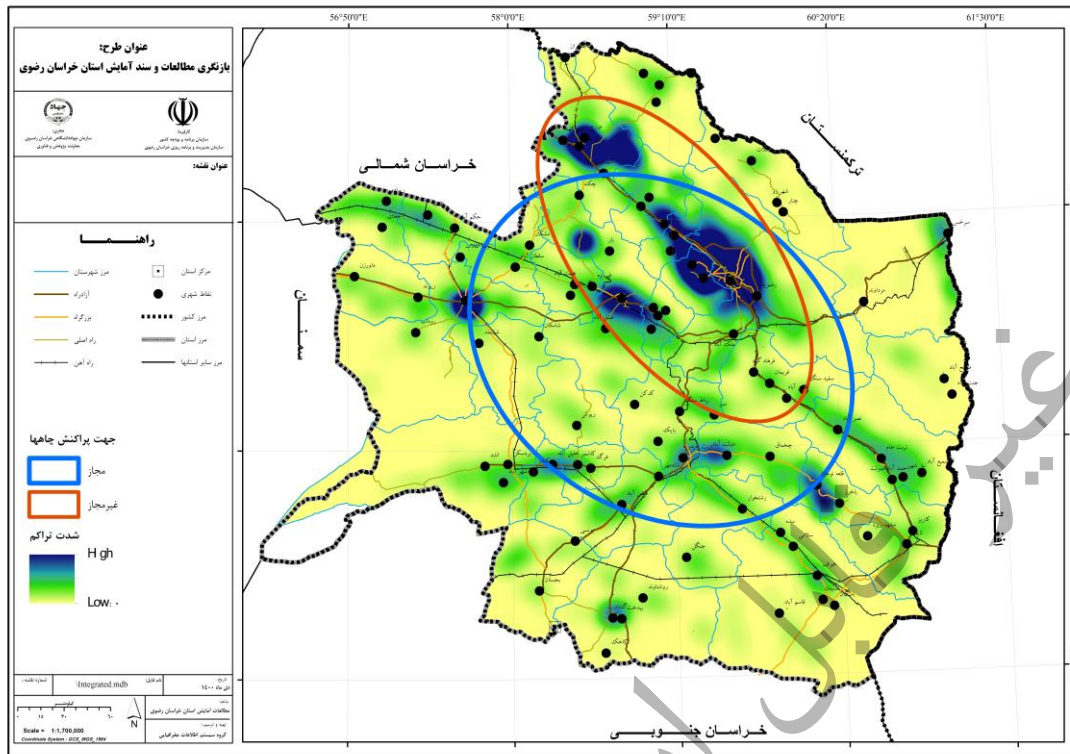
عناصر ساختار فضایی استان متشکل از نقاط، خطوط و پهنه ها است که به شرح زیر می باشند:

شکل ۳۵. عناصر ساختار فضایی استان خراسان رضوی

عناصر نقطه ای ساختار فضایی استان

همانطور که در شکل بالا مشاهده می شود، عناصر مهم ساختار فضایی استان، به دو دسته عناصر طبیعی و انسان ساخت طبقه بندی می شوند. که در ادامه از منظر الگوی فضایی، به بررسی آن پرداخته می شود. عناصر نقطه ای طبیعی: مهمترین عنصر نقطه ای منابع آب در استان، چاههای آب به شمار می آیند. مجموع چاههای استان بالغ بر ۲۲۸۸۰ حلقه است که از این میزان ۱۶۰۰۰ حلقه مجاز و مابقی غیرمجاز هستند. الگوی پراکنش آنها در استان نشان از آن دارد که در محدوده های پرتراکم جمعیت در استان، شدت بیشتری از چاههای آب مشاهده می شود. الگو و جهت پراکنش چاهها برحسب مجاز و غیر مجاز نشان می دهد که عمده چاههای غیر مجاز استان در محور سکونتگاهی مشهد، چناران قوچان واقع است. این عناصر نقطه ای الگوی پراکنده ندارند و عمدتاً به شکل خوشه های بهم پیوسته در بخشهایی از استان تمرکز بیشتری دارند.

نقشه ۳۳. الگوی پراکنش چاههای آب استان در ارتباط با سکونتگاههای استان

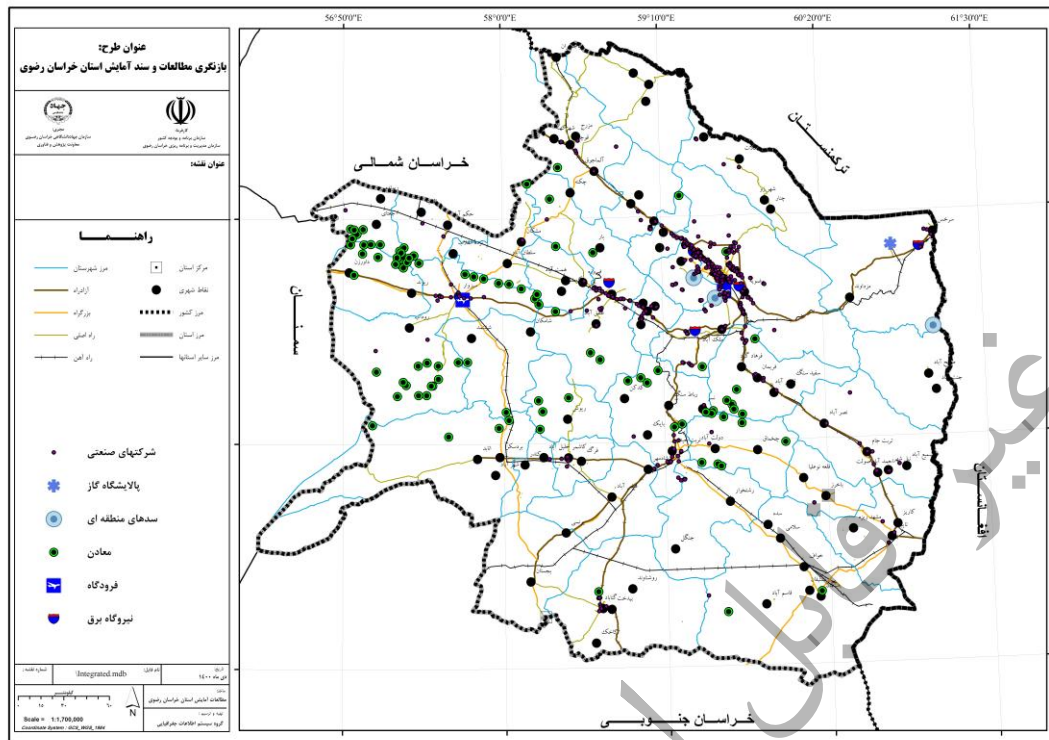
عناصر نقطه ای انسان ساخت: این عناصر در دو دسته قابل طبقه بندی اند:

- زیرساختها شامل: فرودگاه، نیروگاه، پالایشگاه و سد
- فعالیتهای شامل: معادن و شهرکهای صنعتی

استقرار عناصری همچون فرودگاه و نیروگاه از موقعیت مراکز جمعیتی در استان تبعیت می کند و تقاضا محوری برپایه نیاز جمعیت عامل مهم در استقرار آنها محسوب می شود. این موضوع در ارتباط با شدت جمعیت هر پهنه، توان و گنجایش آنها را مشخص می کند.

عناصر دیگر نظیر پالایشگاه، سد و معادن، منبع محور هستند. پهنه استقرار آنها در ارتباط با توانهای محیطی استان بوده است. با توجه به اهمیت آنها، در حال حاضر این مراکز نتوانسته اند نقش مهمی در شکل بندی به عناصر و محیط پیرامون خود باشند.

شهرکهای صنعتی در استان در ارتباط با هزینه فایده و بیشتر متاثر از عامل فاصله به مراکز جمعیت بوده است. چراکه عمده تمرکز آنها در پیرامون سکونتگاههای اصلی استان است. این شکل از استقرار، شدت تمرکز و عدم تعادل در استان را تقویت کرده است.

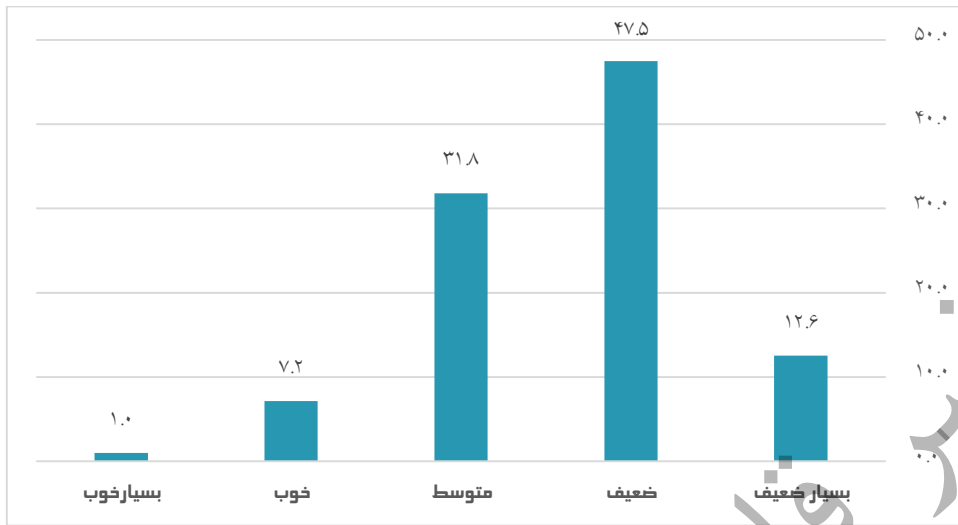
نقشه ۳۴. عناصر نقطه ای انسان ساخت در استان خراسان رضوی

عناصر خطی سازمان فضایی استان

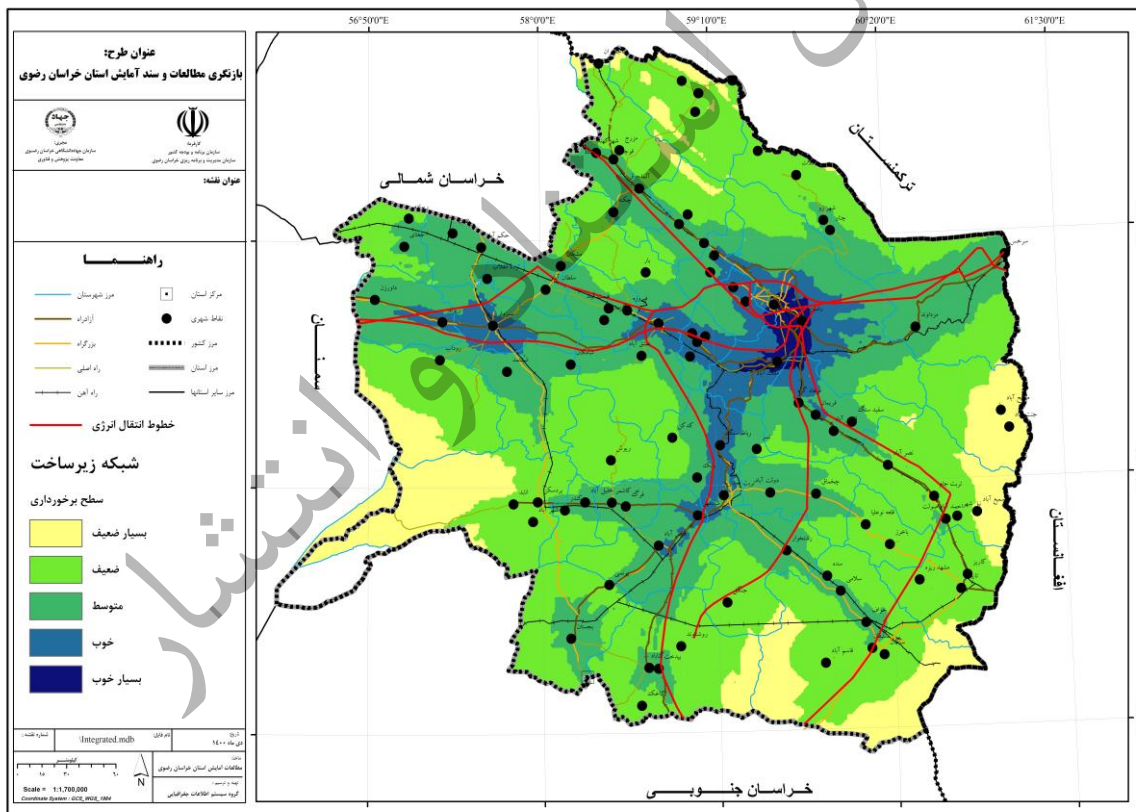
عناصر خطی، محورها را شکل می دهند. این محورها در استان شامل:

- مسیرهای ارتباطی
- راه آهن
- خطوط انتقال انرژی
- و محورهای توسعه اقتصادی هستند

مسیرهای ارتباطی استان بخشی از شبکه ارتباطی کشور و در ارتباط با آن است. بخش مهمی از جمعیت و سکونتگاههای مهم استان در پیرامون محورهای اصلی استقرار دارند. شکل بندی محورهای اصلی بخشی از پروژه ملی است که امتداد آن در نواحی و مرزهای پیرامون استان قابل مشاهده است. همچنین مسیر خط راه آهن بخشی از شبکه سراسری است که بخش مهمی از سکونتگاههای اصلی استان را بهم پیوند داده است. ترکیب محورهای زیربنایی با یکدیگر، سطح بهره مندی پهنه فضایی استان را از این خدمات مشخص می سازد. براین اساس نمودار زیر سطح بهره مندی استان را از خدمات زیربنایی مشخص کرده است. پراکنش فضایی عناصر خطی و سهم بهره مندی نقاط مختلف از این خدمات در استان به گونه ای است که، عملاً قادر نیست تعادل را در پهنه سرزمین استان در معنای واقعی خود محقق کند.

شکل ۳۶. سطح بهره مندی استان از خدمات زیربنایی

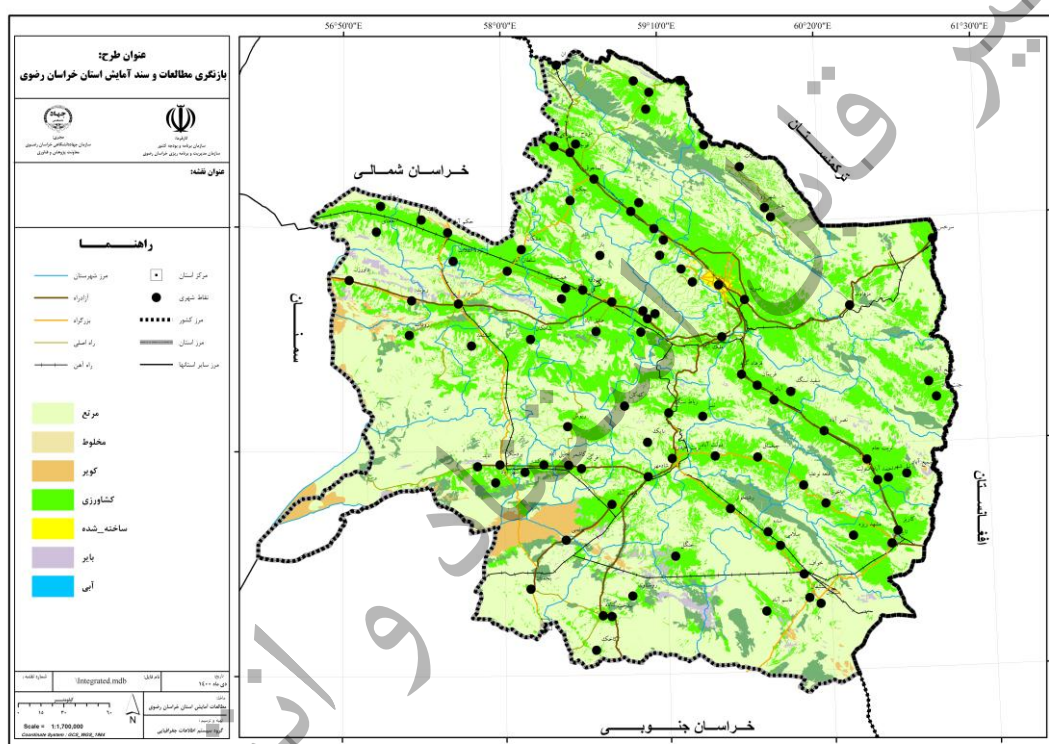

نقشه ۳۵. عناصر خطی استان و سهم بهره مندی بخش های مختلف استان از این خدمات

عناصر سطحی استان: این عناصر به صورت لکه های بزرگ، سطح استان را پوشانیده اند. مهمترین عناصر سطحی استان شامل:

- عرصه های طبیعی همچون کاربری اراضی
- و عرصه های زیست انسانی به شمار می آیند.

عرصه های زیست انسانی همان محدوده با تراکم جمعیت روستایی و شهری است. این محدوده ها به شدت از قابلیت کاربری اراضی در عرصه طبیعی، متاثر هستند. بخش قابل توجه از وزن جمعیتی سکونتگاههای استان بر روی اراضی کشاورزی استقرار یافته است.

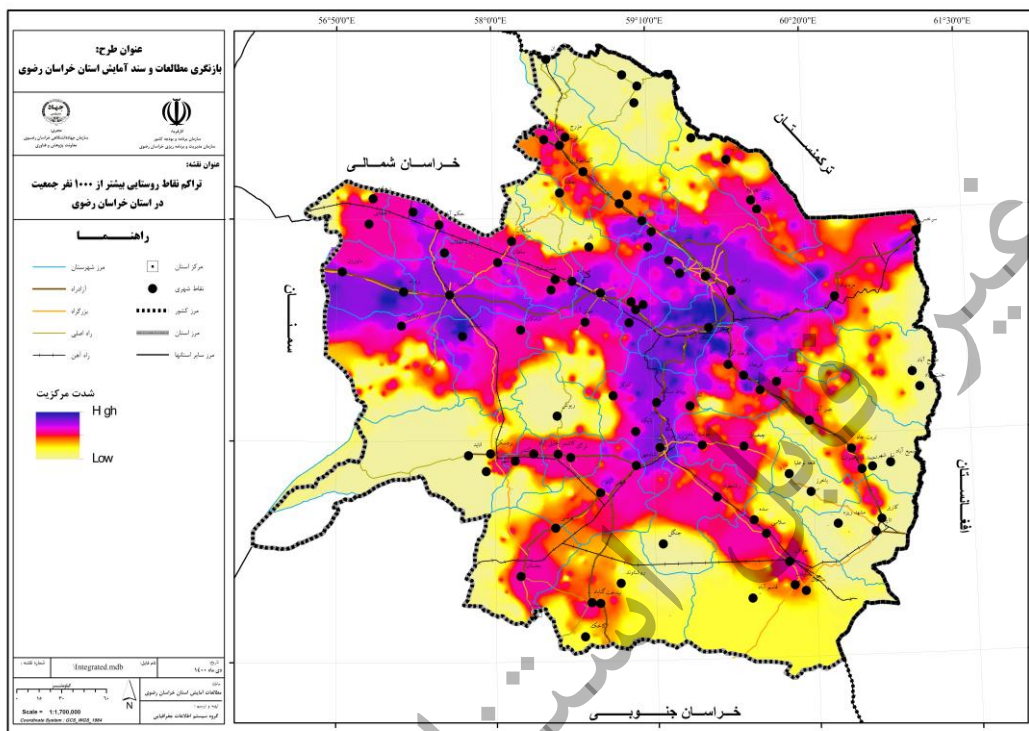

نقشه ۳۶. عرصه های طبیعی و زیست انسانی در استان خراسان رضوی

۵-۴-۱۳- مکان های مرکزی

از منظر فضایی محدوده های مرکزی را می توان پهنه ها و لکه هایی دانست که علاوه بر معیار جمعیت، بهره مندی مناسبی از شبکه های زیر ساختی راه و ارتباطات، انرژی و همچنین فعالیتهای اقتصادی قابل مشاهده است. برای این منظور با استفاده از اطلاعات فضایی مرتبط با لایه های فوق جایگاه و درجه مرکزیت استان براساس زیرپهنه های فضایی مشخص گردید. این محدوده ها به شکل پیوسته در استان قابل مشاهده اند از اینرو دارای الگوی خوشه ای هستند. شدت این مرکزیت در هسته میانی استان به سمت شرق و غرب قابل مشاهده است. این محدوده و سکونتگاههای واقع در آن را می توان، موقعیتهای مرکزی در استان محسوب

کرد. در مقابل همانطور که تصویر زیر نشان می دهد در محدوده ها و لبه های پیرامونی استان، شدت این مرکزیت به پایین ترین سطح خود می رسد.

نقشه ۳۷. محدوده ها و زیربهنه های استان برحسب شدت عامل مرکزیت

لازم به ذکر است در بخش پیشنهادها و برنامه ها، الگوی پیشنهادی و سلسله مراتب مکانهای مرکزی آرایه خواهد شد.

۵-۴-۱۴- محوره های توسعه

به منظور شناسایی محوره های توسعه، این مهم از طریق معیارهای زیر به انجام رسیده است:

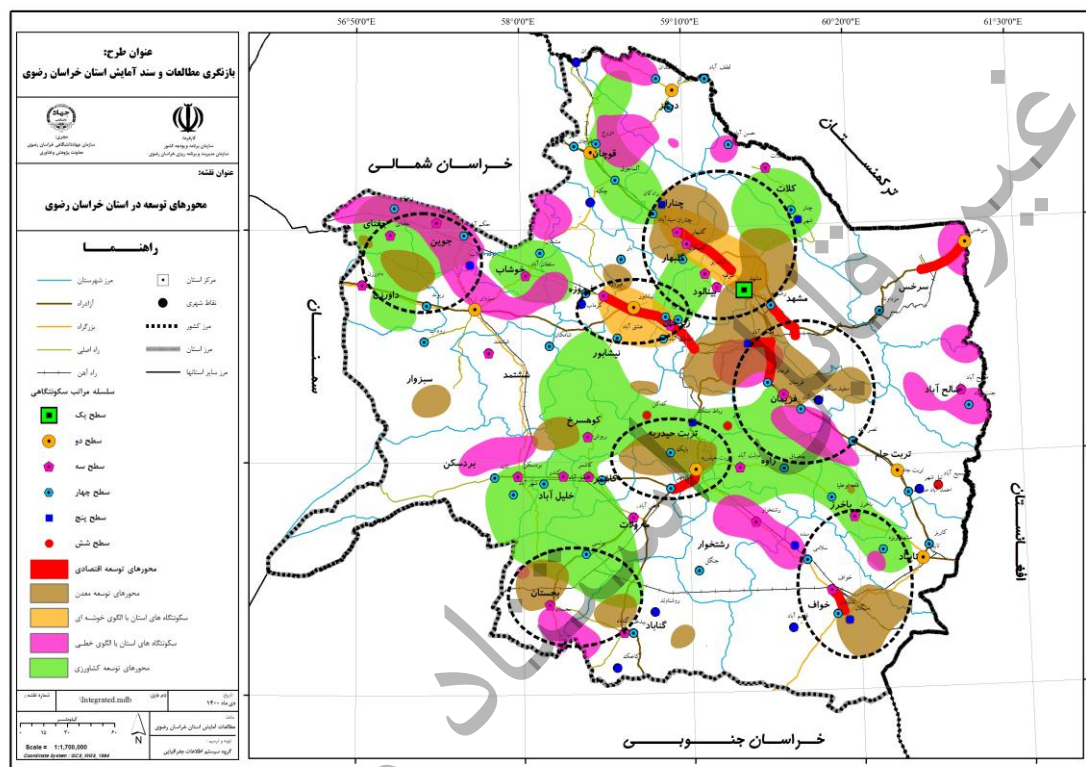
- تمرکز بالایی از حضور جمعیت، امکانات و فرصتهای شغلی و زیرساخت در طول یک محور مشاهده شود.

- در واقع انطباق الگوهای خوشه ای و خطی سکونتگاهها با تراکم زیرساختها و فعالیتهای استان

برایند این موضوع منجر به شناسایی محوره های توسعه به شرح زیر شده است:

- محور مشهد- چناران
- محور تربت حیدریه
- محور خواف

- محور نیشابور
- محور جویین- داورزن
- محور بجستان
- محور فریمان

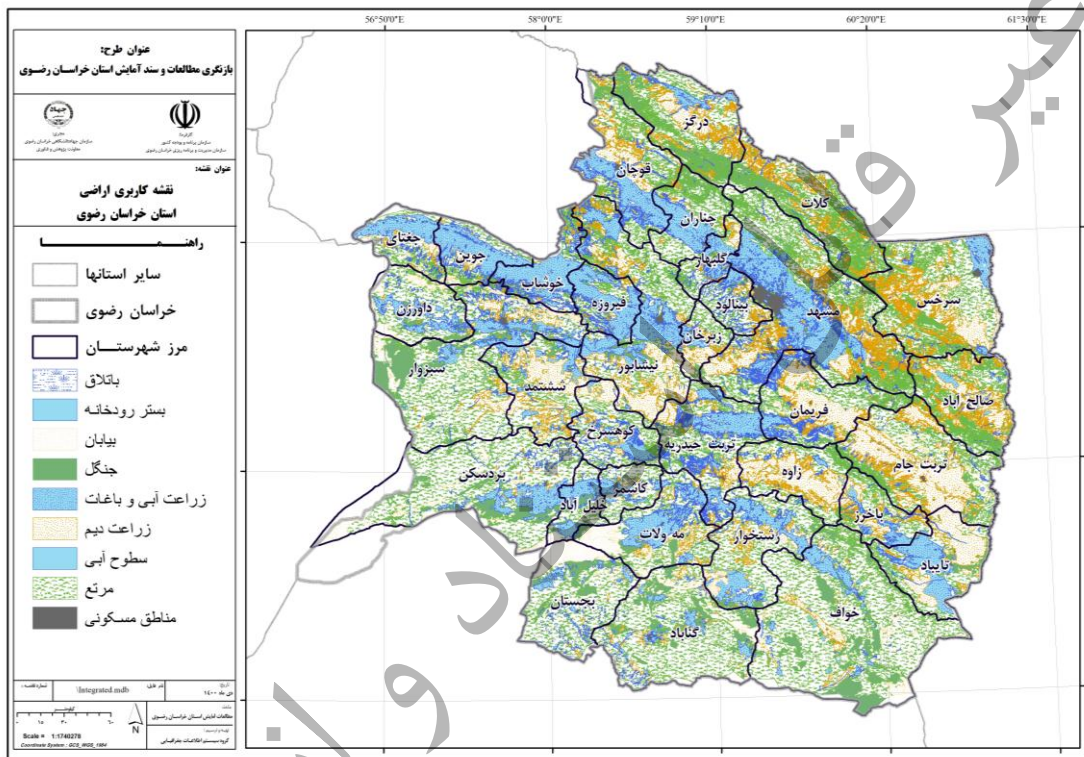
نقشه ۳۸. محورهای توسعه در استان خراسان رضوی

۵-۴-۱۵- پهنه های کلان کاربری اراضی

تعیین طبقات کاربری اراضی امکان دید اجمالی تر به اراضی استان را فراهم می‌سازد. این طبقه‌بندی، در واقع تجمیع طبقات زیر مجموعه پوشش اراضی است که به لحاظ موضوعی و طبقه، مشابه هستند. در کلاسه‌های کاربری اراضی، چهار طبقه شامل: ۱- جنگل و بیشه زار، ۲- اراضی مرتعی، ۳- اراضی فاقد پوشش گیاهی و کویری، ۴- اراضی زراعی (آبی، باغی و دیم) و سایر کاربری‌ها در نظر گرفته شده است. مشخص است که کاربری مرتع شامل کلاسه‌های پوشش مراتع کم تراکم، نیمه متراکم و مراتع متراکم و کاربری جنگل دربرگیرنده طبقات جنگل خیلی تنک، جنگل تنک، جنگل نیمه انبوه، جنگل انبوه، جنگلهای دست کاشت و بیشه زارها و درختزارها بدست آمده است. همچنین طبقه اراضی بدون پوشش و کویری شامل

کلاسه‌های اراضی بدون پوشش و بیرون‌زدگی سنگی، اراضی شور و نم‌کزار، بستر رودخانه، تپه‌های ماسه‌ای، کویر و دق‌های رسی است که فاقد پوشش گیاهی هستند.

در طبقات کاربری اراضی، مساحت مراتع استان ۶۶۳۸۵۴۹ هکتار، مساحت جنگل‌ها ۷۲۵۱۳۸ هکتار، مساحت اراضی بدون پوشش و کویری ۲۹۵۲۲۱ هکتار، اراضی زراعی (آبی و دیم) و سایر کاربری‌ها ۳۷۷۲۹۴۶ هکتار بدست آمد (طرح بازنگری مطالعات و سند آمایش استان - بخش تحلیل محیط زیست و منابع طبیعی، ۱۴۰۱: ۳۷).

نقشه ۳۹. کاربری اراضی استان خراسان رضوی

۵-۴-۱۶- مسکن و زمین

تعداد مسکن

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ تعداد واحدهای مسکونی معمولی در استان ۱۲۹۶۳۳۱ واحد می باشد که از این تعداد ۷۳٫۹ درصد (۱۳۷۷۳۹۵ واحد) در بخش شهری و ۲۶٫۱ درصد (۴۸۶۳۶۸ واحد) مربوط به بخش روستایی می باشد. همچنین تعداد واحدهای مسکونی استان در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال ۱۳۹۰ ۱۲٫۸ درصد و نسبت به سال ۱۳۸۵، ۴۳٫۷ درصد رشد داشته است.

جدول ۵۰. تعداد واحدهای مسکونی معمولی در نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی

سکونتگاه	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
شهری	۹۰۴۲۵۰	۱۲۰۲۲۹۴	۱۳۷۷۳۹۵
روستایی	۳۹۲۰۸۱	۴۴۹۰۹۸	۴۸۶۳۶۸
کل استان	۱۲۹۶۳۳۱	۱۶۵۱۳۹۲	۱۸۶۳۷۶۳

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، بخش ساختمان و مسکن، ۱۳۹۹: ۴۱۸

در استان خراسان رضوی ۹۷,۵ درصد واحدهای مسکونی دارای یک خانوار می باشند که سهم بخش شهری ۷۴,۱ درصد و سهم بخش روستایی ۲۵,۹ درصد می باشد. همچنین ۴۱۰۷۲ واحد مسکونی در استان دارای دو خانوار، ۴۴۸۱ واحد دارای سه خانوار و ۷۸۳ واحد نیز چهار خانوار و بیشتر می باشند.

جدول ۵۱. واحدهای مسکونی معمولی بر حسب تعداد خانوار ساکن در نقاط شهری و روستایی استان خراسان رضوی

سکونتگاه	یک خانوار	دو خانوار	سه خانوار	چهار خانوار و بیشتر
شهری	۱۳۴۷۴۴۸	۲۶۷۲۱	۲۷۷۴	۴۵۲
روستایی	۴۶۹۹۷۹	۱۴۳۵۱	۱۷۰۷	۳۳۱
کل استان	۱۸۱۷۴۲۷	۴۱۰۷۲	۴۴۸۱	۷۸۳

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، بخش ساختمان و مسکن، ۱۳۹۹: ۴۱۷

کیفیت مسکن

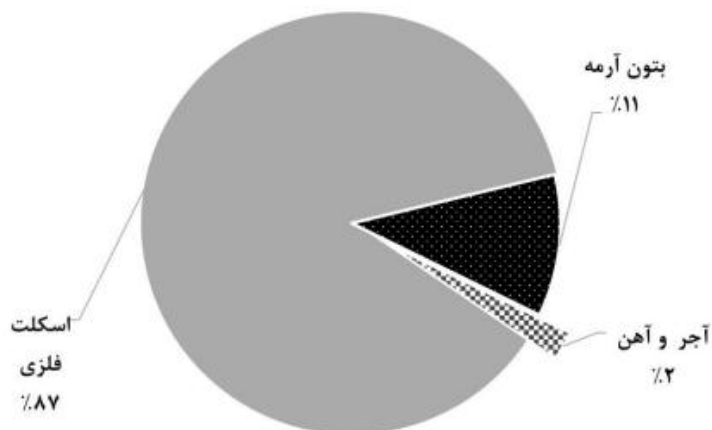
در استان خراسان رضوی ۳۸,۷ درصد واحدهای مسکونی از نوع اسکلت فلزی، ۳,۵ درصد بتون آرمه و ۴۸,۲۵ درصد نیز دارای اسکلت از نوع آجر و آهن می باشند. همچنین ۴,۱ درصد از واحدهای مسکونی استان فاقد کیفیت لازم بوده و مصالح عمده به کار رفته آنها از نوع تمام چوب، خشت و چوب و نیز خشت و گل می باشد.

جدول ۵۲. واحدهای مسکونی معمولی بر حسب نوع اسکلت و مصالح عمده به کار رفته در ساختمان در نقاط شهری و

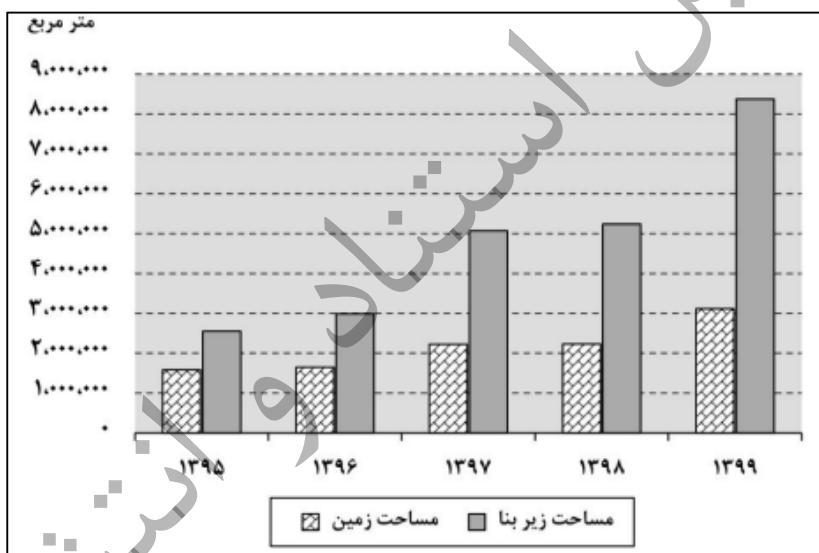
روستایی استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۵

سکونتگاه	اسکلت فلزی	بتون آرمه	تمام آجر یا سنگ و آجر	تمام چوب	خشت و چوب	خشت و گل
شهری	۶۳۴۰۰۳	۵۷۶۵۹	۱۶۵۰۰	۲۱۷	۶۰۷۶	۸۴۹۶
روستایی	۸۷۵۴۷	۸۴۶۸	۱۴۸۶۶	۴۷۳	۲۶۹۹۲	۳۴۶۳۹
کل استان	۷۲۱۵۵۰	۶۶۱۲۷	۳۱۳۶۶	۶۹۰	۳۳۰۶۸	۴۳۱۳۵

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، بخش ساختمان و مسکن، ۱۳۹۹: ۴۱۸

شکل ۳۷. توزیع پروانه های ساختمانی صادر شده برای احداث ساختمان بر حسب نوع اسکلت و مصالح عمده ساختمانی در نقاط شهری استان خراسان رضوی سال ۱۳۹۹
منبع: سالنامه آماری استان، بخش مسکن و ساختمان، ۱۳۹۹: ۳۹۷

شکل ۳۸. مقایسه مساحت زمین و زیربنا در پروانه های ساختمانی صادر شده برای احداث ساختمان مسکونی در نقاط شهری استان خراسان رضوی
منبع: سالنامه آماری استان، بخش مسکن و ساختمان، ۱۳۹۹: ۴۰۱

واحدهای مسکونی خالی

در سال ۱۳۹۰ تعداد ۱۱۰۱۳۵ واحد مسکونی خالی در استان (۶,۶ درصد واحدهای مسکونی خالی کشور) وجود داشته که در سال ۱۳۹۵ این تعداد به ۱۹۴۴۸۰ واحد رسیده که ۷,۵ درصد واحدهای مسکونی خالی

کشور را شامل می شود. نکته مهم از بررسی روند تغییرات، پیشی گرفتن وضعیت استان از کشور در این زمینه است.

جدول ۵۳. مقایسه تراکم خانوار در واحد مسکونی در کشور و استان خراسان رضوی

۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	
۱,۰۲۵	۱,۰۳۵	۱,۰۴۳	۱,۰۵۱	۱,۰۵۹۸	۱,۰۶	۱,۰۶	۱,۰۶	کشور
۱,۰۲۷	۱,۰۳۱	۱,۰۳۵	۱,۰۳۷	۱,۰۴۰	۱,۰۴	۱,۰۴	۱,۰۴	خراسان رضوی

منبع: وزارت راه و شهرسازی

قیمت مسکن: بررسی ها نشان می دهد که متوسط قیمت یک متر مربع زمین ساختمان های کلنگی در شهر مشهد از ۱۰۳ هزار تومان در سال ۱۳۸۰ به یک میلیون هفتصد هزار تومان در سال ۱۳۹۹ رسیده که این میزان معادل ۱۵۵۰ درصد رشد قیمت را در بازه زمانی ۲۰ ساله در شهر مشهد نشان می دهد. همچنین متوسط قیمت یک متر مربع واحد مسکونی در شهر مشهد در همین بازه زمانی ۵۲۷۰ درصد رشد داشته و از ۱۱۹ هزار تومان به حدود شش میلیون و چهارصد هزار تومان رسیده است.

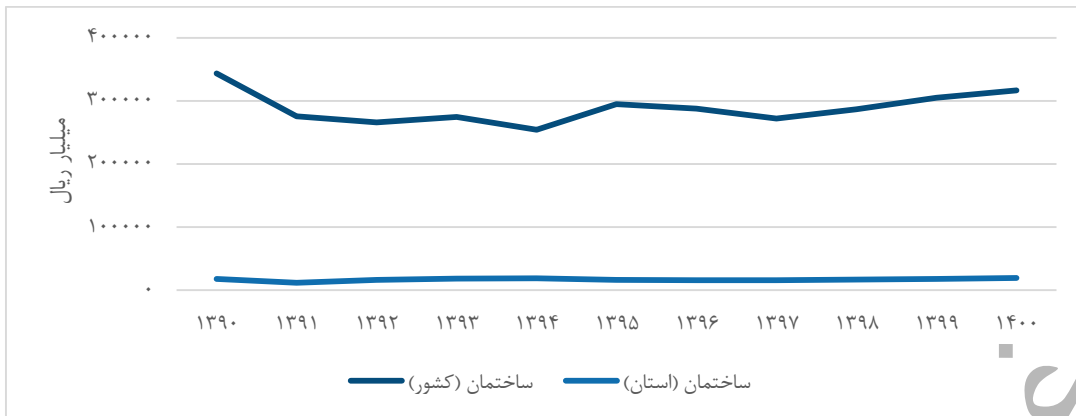
جدول ۵۴. متوسط قیمت یک مترمربع زمین ساختمان های مسکونی کلنگی و زیربنای واحدهای مسکونی معامله شده

در بنگاه های معاملات ملکی در شهر مشهد (هزار ریال)

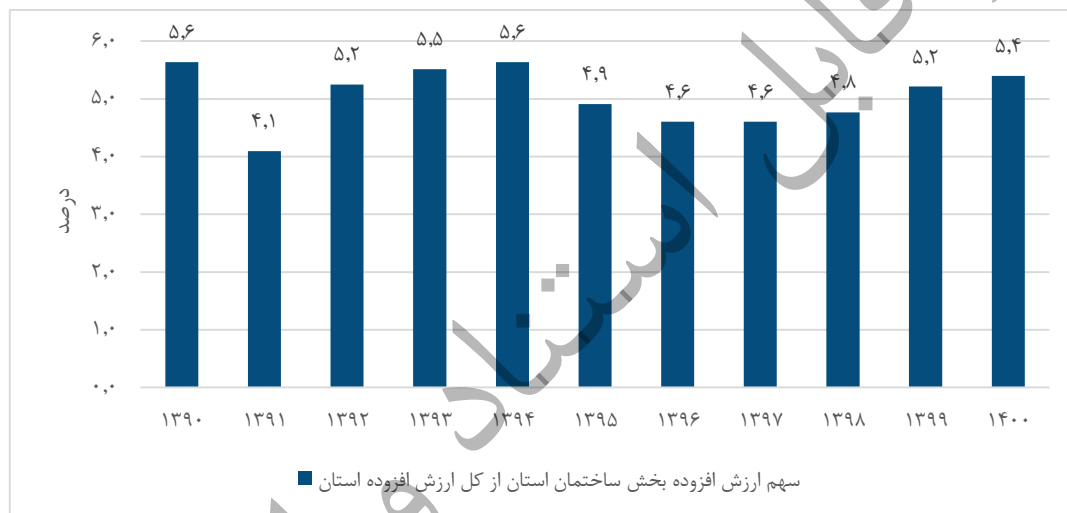
سال	متوسط قیمت یک متر مربع زمین ساختمان های کلنگی	متوسط قیمت یک متر مربع واحد مسکونی
۱۳۸۰	۱۰۳۵	۱۱۹۷
۱۳۸۵	۳۱۴۴	۳۶۴۶
۱۳۹۰	۲۱۳۳	۷۴۵۳
۱۳۹۵	۳۳۲۷	۱۱۸۹۲
۱۳۹۶	۳۷۶۶	۱۳۴۷۵
۱۳۹۷	۵۱۱۴	۱۷۳۴۱
۱۳۹۸	۸۸۴۷	۳۱۱۱۱
۱۳۹۹	۱۷۷۹۷	۶۳۹۲۹

منبع: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان، ۱۳۹۹

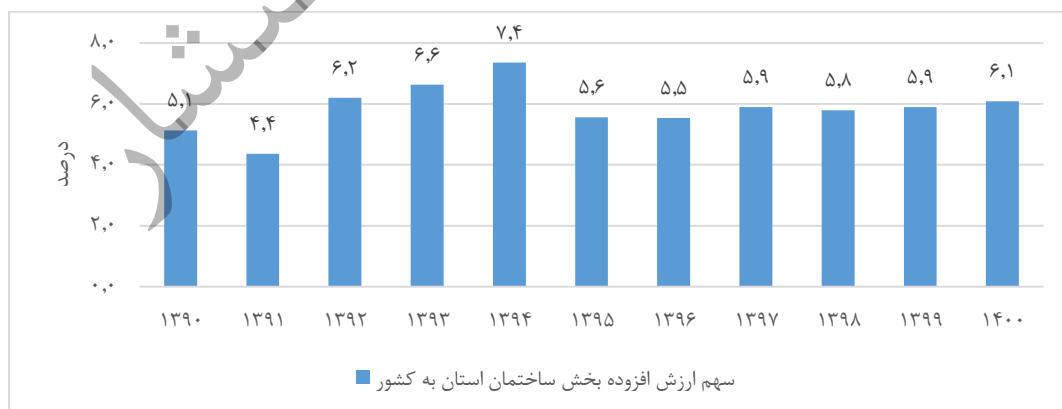
سهم ارزش افزوده بخش ساختمان در استان خراسان رضوی در سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ در بالاترین میزان (۵,۴) بوده است که این میزان طی سال های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ کاهش یافته و از سال ۱۳۹۸ سیر صعودی یافته است.

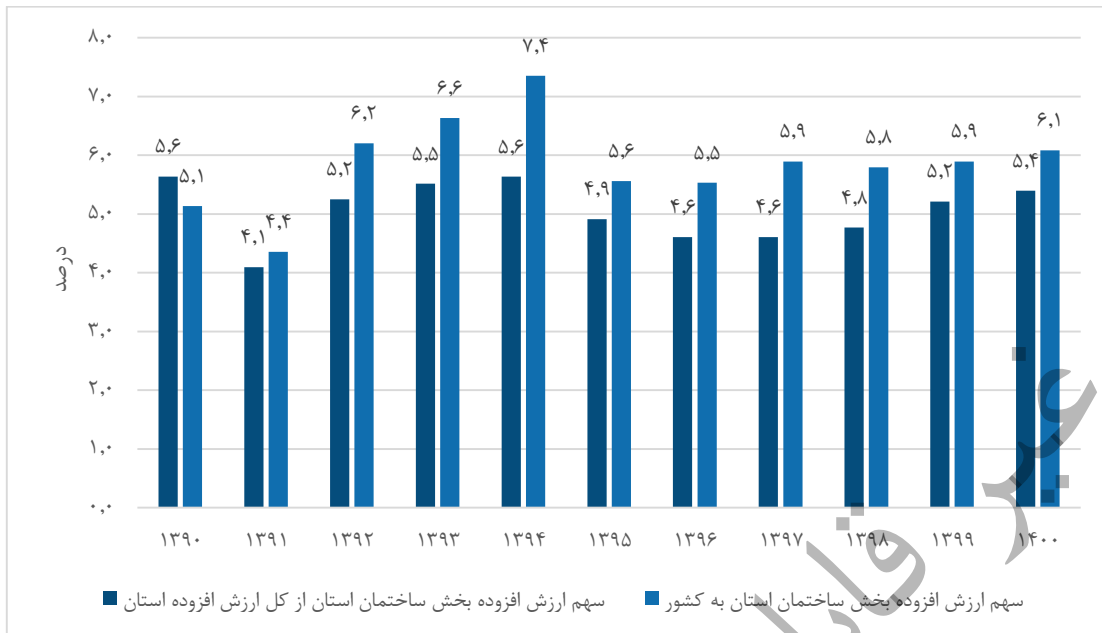
شکل ۳۹. روند ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی و کشور طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۷ و پیش‌بینی آن برای سال‌های ۱۳۹۸-۱۴۰۰ به قیمت‌های ثابت (میلیارد ریال)

شکل ۴۰. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی به کل ارزش افزوده استان خراسان رضوی

شکل ۴۱. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان استان خراسان رضوی به ارزش افزوده همان بخش در کشور

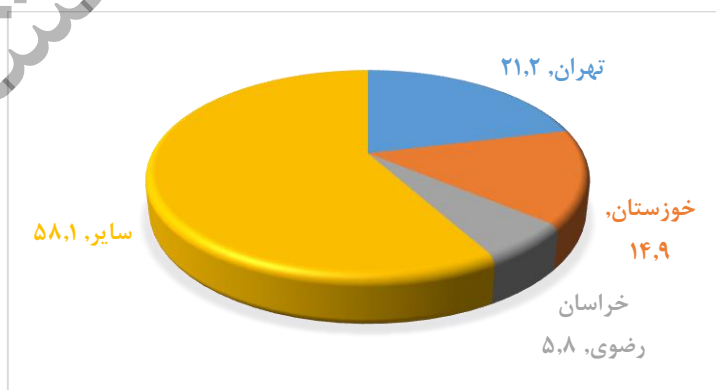

شکل ۴۲. نسبت ارزش افزوده بخش ساختمان در استان خراسان رضوی و کشور

رتبه استان خراسان رضوی از بخش ساختمان در کشور ۵,۸ درصد است. رتبه استان تهران از این بخش ۲۱,۲ درصد، خوزستان ۱۴,۹ و سایر استان ها نیز ۵۸,۱ درصد می باشد.

جدول ۵۵. رتبه بخش ساختمان استان خراسان رضوی از ساختمان کل کشور (براساس میانگین هفت ساله ۱۳۹۷-۱۳۹۰) درصد

سهم از کل		
۲۱,۲	تهران	۱
۱۴,۹	خوزستان	۲
۵,۸	خراسان رضوی	۳

شکل ۴۳. رتبه بخش ساختمان استان خراسان رضوی نسبت به سایر استان ها

جایگاه بخش مسکن استان در طرح ملی مسکن مهر

در ابتدای شروع مسکن مهر تعداد ۱۲۰۵۸۱ واحد مسکن مهر در استان خراسان رضوی در نظر گرفته شد. از این تعداد، ۲۰۰۵۲ واحد مربوط به شهرهای زیر ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت، ۴۳۵۵۵ واحد مربوط به مجموع شهرهای جدید و ۵۶۹۷۴ واحد مجموع شهرهای بالای ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت بوده است که تعداد ۵۲۸۰۸ واحد از آنها دارای متقاضی و ۴۱۶۶ واحد فاقد متقاضی می باشد.

طرح مسکن اقدام ملی

تعداد ساخت واحدهای مسکن در طرح مسکن اقدام ملی مربوط به هر ارگان عبارتند از:

- اداره کل راه و شهرسازی: تعداد کل برنامه: ۲۰۰۹۶، تعداد کل ثبت نام: ۴۲۳۲۱
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی: تعداد کل برنامه: ۵۲۸۱، تعداد کل ثبت نام: ۱۳۸۶۹
- شرکت عمران شهرهای جدید: تعداد کل برنامه: ۱۷۸۷۵، تعداد کل ثبت نام: ۱۶۵۷۳
- شرکت بازاریابی شهری: تعداد کل برنامه: ۵۶۵۷، تعداد کل ثبت نام: ۰
- اداره کل آموزش و پرورش: تعداد کل برنامه: ۰، تعداد کل ثبت نام: ۱۵۵۹۶

جدول ۵۶. شهرهای محل تأمین مسکن در استان خراسان رضوی

شهر	شهر مجاور (محل تأمین مسکن)
مشهد	شهر جدید گلپهار
شهرهای شهرستان چناران	شهر جدید گلپهار
شهرهای شهرستان نیشابور	شهر جدید طرهبه شاندیز

منبع: وزارت راه و شهرسازی

در شهر گلپهار تعداد ۳۲۲۹۵ واحد مسکونی و در شهر جدید طرهبه شاندیز ۲۰۹۳ واحد افتتاح شده است که این میزان ۱۱ درصد واحدهای مسکونی افتتاح شده کل کشور را شامل می شود.

جدول ۵۷. مشخصات واحدهای مسکونی در شهرهای جدید استان خراسان رضوی

شهرهای جدید	تعداد واحد اتمام نازک کاری	تعداد واحد تخصیص یافته به متقاضی	تعداد واحد افتتاح شده	تعداد کارت فروش اقساطی صادره
گلپهار	۳۴۱۳۵	۳۳۴۷۳	۳۲۲۹۵	۳۱۴۷۶
طرهبه شاندیز	۲۴۴۰	۲۴۸۲	۲۰۹۳	۱۸۰۷
کشور	۳۵۲۱۷۳	۳۴۸۷۳۰	۳۱۱۲۷۰	۲۸۶۷۳۶

منبع: وزارت راه و شهرسازی

برآورد مسکن مورد نیاز

به منظور برآورد مسکن مورد نیاز (شهری و روستایی) در استان متغیرهایی همچون جمعیت، میزان مهاجرت و نرخ ازدواج مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می دهد که در مجموع صد هزار واحد مسکونی در استان مورد نیاز است که حدود ۷۰ هزار واحد در بخش شهری و ۳۰ هزار واحد در بخش روستایی می باشد.

جدول ۵۸. معیارهای مورد بررسی برای برآورد مسکن مورد نیاز

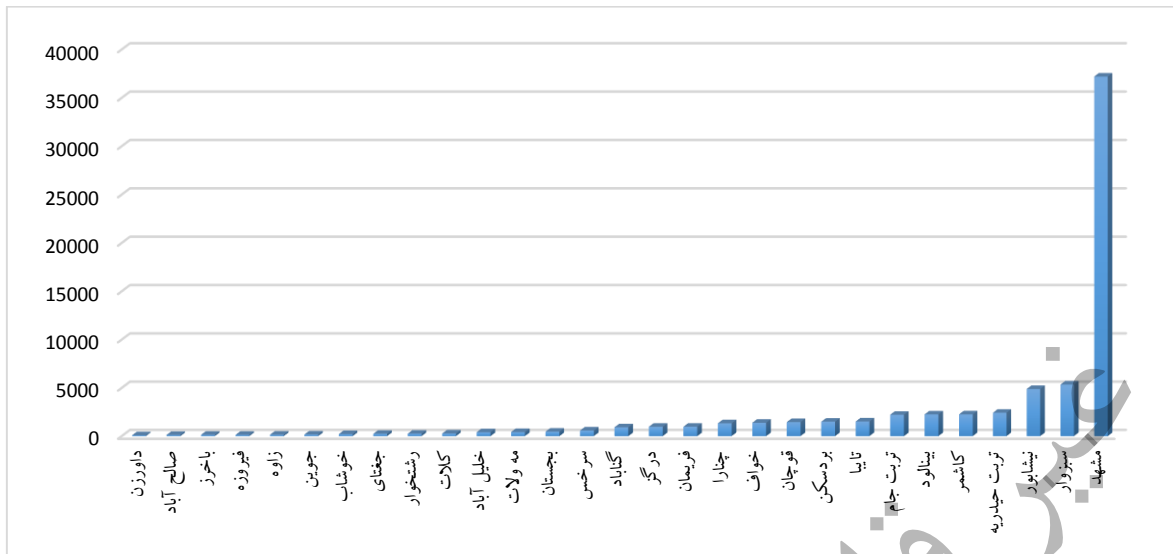
عامل	درآمد سرانه خانوار	درآمد استان	شاخص قیمت های سهام	شاخص قیمت خدمات ساختمانی و مسکن	تعداد ساختمان های تکمیل شده	نرخ اجاره بها	حجم پول	نرخ تورم	شاخص قیمت کالا و خدمات مصرفی	نرخ سود بانکی	تقاضای سرمایه ای مسکن	جمعیت	مهاجرت به شهر	نرخ ازدواج	اشتغال
صمیمی و همکاران	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*					
باصری و همکاران	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*					
کمالو	*			*					*						
سوری و همکاران					*	*	*			*					
قادری و ایزدی	*	*	*	*		*	*								
عابدی و همکاران	*								*	*		*			
اکبری و همکاران	*	*	*						*	*					
فرزادی و محمدزاده													*	*	
قلیپور و فرزانتگان												*	*	*	
ماسون												*			
لی و شن												*	*		
ساکس												*	*	*	
زابل												*	*	*	

جدول ۵۹. برآورد مسکن مورد نیاز شهری و روستایی در استان خراسان رضوی

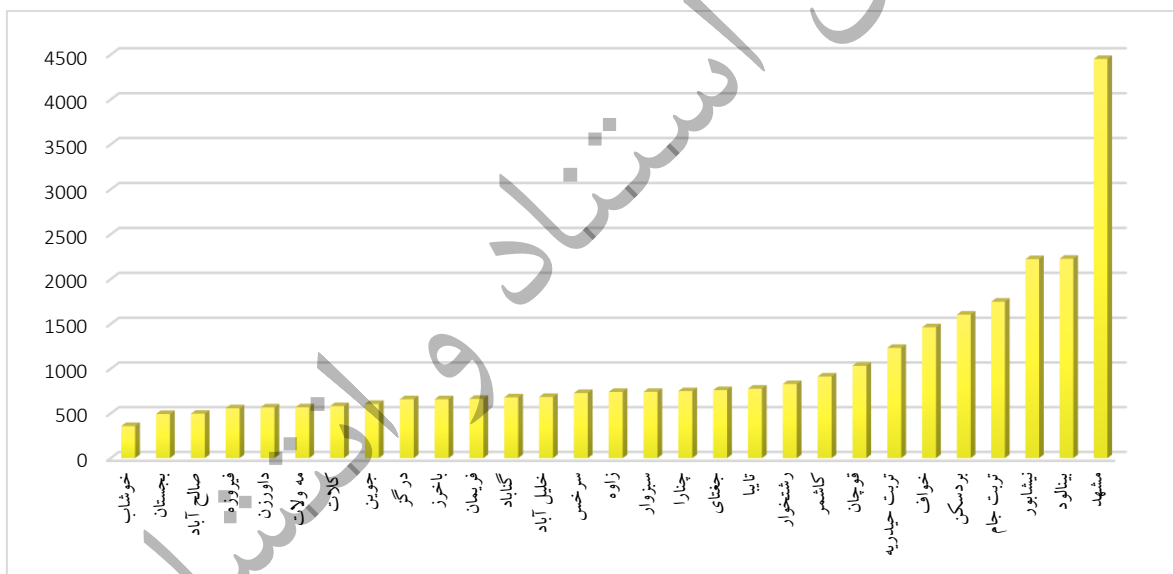
شهرستان	ضریب تاثیر	برآورد ضریب	تعداد مسکن مورد نیاز		
			کل	مسکن شهری	مسکن روستایی
باخرز	۰.۰۰۷۱	۰.۰۰۷۹	۷۸۹	۱۳۱	۶۵۸
بجستان	۰.۰۰۸۷	۰.۰۰۹۶	۹۵۹	۴۶۶	۴۹۳
بردسکن	۰.۰۲۸۱	۰.۰۳۱۰	۳۱۰۱	۱۴۹۷	۱۶۰۴
طرقبه شاندیز	۰.۰۴۰۵	۰.۰۴۴۷	۴۴۷۴	۲۲۴۸	۲۲۲۶
تایبا	۰.۰۲۰۷	۰.۰۲۲۹	۲۲۹۲	۱۵۱۶	۷۷۶
تربت جام	۰.۰۳۵۸	۰.۰۳۹۶	۳۹۵۹	۲۲۱۱	۱۷۴۸

شهرستان	ضریب تاثیر	برآورد ضریب	تعداد مسکن مورد نیاز		
			کل	مسکن شهری	مسکن روستایی
تربت حیدریه	۰.۰۳۳۱	۰.۰۳۶۵	۳۶۵۴	۲۴۲۲	۱۲۳۲
جغتای	۰.۰۰۹۰	۰.۰۱۰۰	۹۹۸	۲۳۸	۷۶۰
جوین	۰.۰۰۷۰	۰.۰۰۷۷	۷۷۱	۱۶۵	۶۰۶
چناران	۰.۰۱۸۸	۰.۰۲۰۸	۲۰۸۰	۱۳۳۱	۷۴۹
خلیل آباد	۰.۰۰۹۸	۰.۰۱۰۹	۱۰۸۸	۴۰۴	۶۸۳
خواف	۰.۰۲۵۷	۰.۰۲۸۴	۲۸۴۵	۱۳۸۲	۱۴۶۳
خوشاب	۰.۰۰۵۱	۰.۰۰۵۷	۵۶۷	۲۰۹	۳۵۸
داورزن	۰.۰۰۵۹	۰.۰۰۶۵	۶۴۷	۸۱	۵۶۶
درگز	۰.۰۱۴۸	۰.۰۱۶۳	۱۶۳۰	۹۷۲	۶۵۸
رشتخوار	۰.۰۰۹۸	۰.۰۱۰۸	۱۰۸۰	۲۵۲	۸۲۸
زاوه	۰.۰۰۸۰	۰.۰۰۸۹	۸۸۵	۱۴۵	۷۴۰
سبزوار	۰.۰۵۵۱	۰.۰۶۰۹	۶۰۸۷	۵۳۴۷	۷۴۱
سرخس	۰.۰۱۱۹	۰.۰۱۳۱	۱۳۱۲	۵۸۴	۷۲۸
صالح آباد	۰.۰۰۵۶	۰.۰۰۶۲	۶۱۹	۱۲۳	۴۹۶
فریمان	۰.۰۱۴۸	۰.۰۱۶۴	۱۶۳۸	۹۷۶	۶۶۲
فیروزه	۰.۰۰۶۲	۰.۰۰۶۹	۶۸۸	۱۳۱	۵۵۷
قوچان	۰.۰۲۲۵	۰.۰۲۴۹	۲۴۹۰	۱۴۵۸	۱۰۳۲
کاشمر	۰.۰۲۸۷	۰.۰۳۱۷	۳۱۶۷	۲۲۵۵	۹۱۲
کلات	۰.۰۰۷۷	۰.۰۰۸۵	۸۴۹	۲۶۸	۵۸۱
گناباد	۰.۰۱۴۴	۰.۰۱۵۹	۱۵۹۲	۹۱۳	۶۷۹
مشهد	۰.۳۷۷۰	۰.۴۱۶۴	۴۱۶۴۵	۳۷۱۹۳	۴۴۵۱
مه ولات	۰.۰۰۹۰	۰.۰۰۹۹	۹۹۱	۴۲۳	۵۶۸
نیشابور	۰.۰۶۴۳	۰.۰۷۱۰	۷۱۰۲	۴۸۸۰	۲۲۲۲
جمع	۰.۹۰۵۲	-	۱۰۰۰۰۰	۷۰۲۲۰	۲۹۷۸۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۴۴. برآورد تعداد مسکن شهری مورد نیاز در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

شکل ۴۵. برآورد تعداد مسکن روستایی مورد نیاز در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

جدول ۶۰. تعداد و درصد تقاضای مسکن در استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها

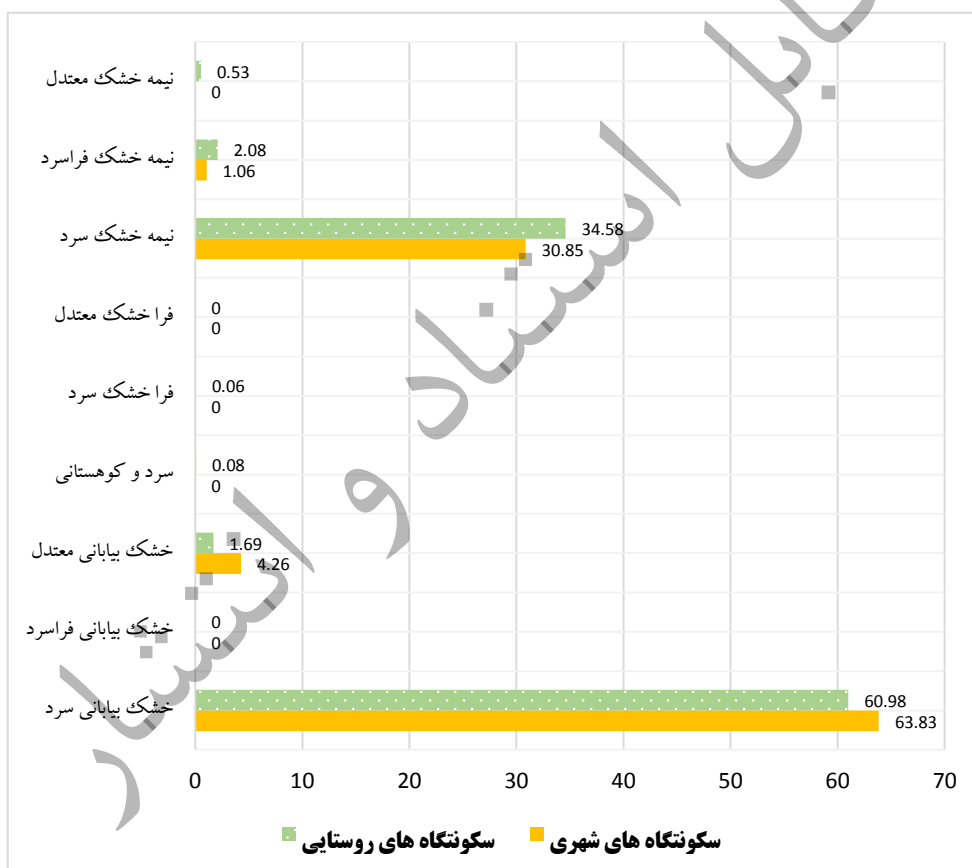
شهرستان	تعداد تقاضای مسکن	درصد
باخرز	۲۱۰	۰.۲۰
بجستان	۱۱۲۷	۱.۰۶
بردسکن	۲۶۷۴	۲.۵۲

شهرستان	تعداد تقاضای مسکن	درصد
طرقبه شانديز	۳۶۴۲۳	۳۴.۲۸
تایباد	۵۶۳۴	۵.۳۰
تربت جام	۳۸۸۶	۳.۶۶
تربت حیدریه	۴۵۵۵	۴.۲۹
جفتای	۱۴۱۰	۱.۳۳
جوین	۳۳۸	۰.۳۲
چناران	۱۳۹۵	۱.۳۱
خلیل آباد	۱۴۰۲	۱.۳۲
خواف	۷۴۷۲	۷.۰۳
خوشاب	۲۵	۰.۰۲
داورزن	۱۹۷	۰.۱۹
درگو	۱۲۳۴	۱.۱۶
رشتخوار	۲۱۷	۰.۲۰
زاوه	۳۲	۰.۰۳
سبزوار	۱۳۲۵۹	۱۲.۴۸
سرخس	۱۹۲	۰.۱۸
صالح آباد	۲۳۶	۰.۲۲
فریمان	۲۵۲۰	۲.۳۷
فیروزه	۲۷	۰.۰۳
قوچان	۱۲۶۸	۱.۱۹
کاشمر	۴۵۵۲	۴.۲۸
کلات	۳۸۳	۰.۳۶
گناباد	۳۱۵۸	۲.۹۷
مشهد	۱۸۲۸	۱.۷۲
مه ولات	۱۰۳۰	۰.۹۷
نیشابور	۹۵۷۱	۹.۰۱
جمع	۱۰۶۲۵۵	۱۰۰.۰۰

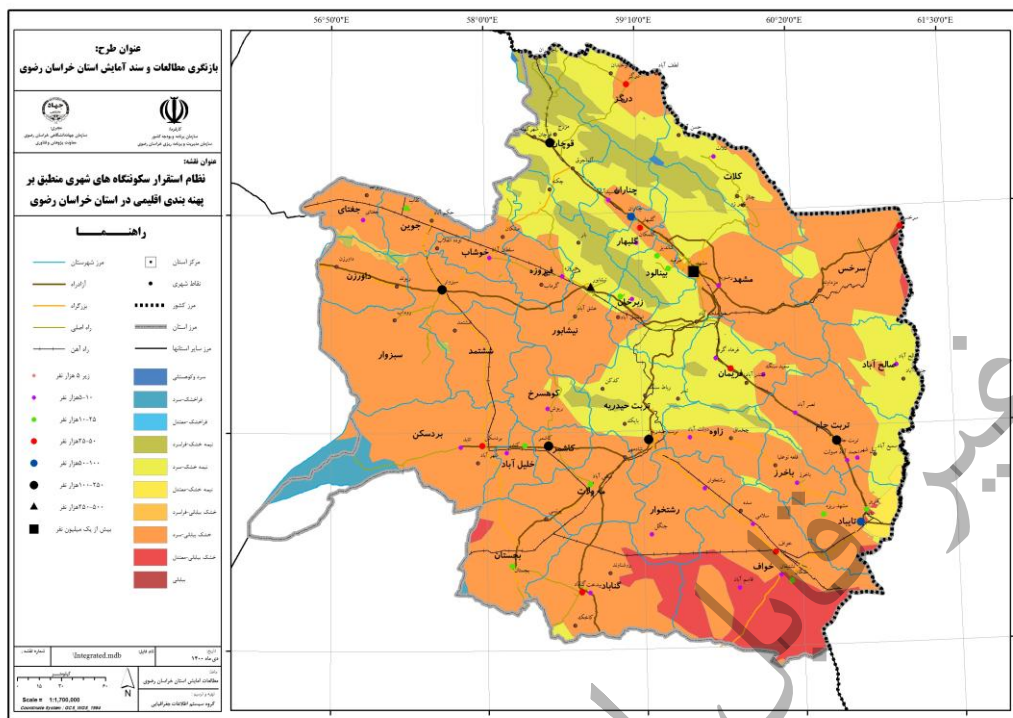
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

پهنه بندی اقلیمی	تعداد سکونتگاه های شهری	درصد	تعداد سکونتگاه های روستایی	درصد
خشک بیابانی فراسرد	۰	۰.۰۰	۰	۰.۰۰
خشک بیابانی معتدل	۴	۴.۲۶	۶۱	۱.۶۹
سرد و کوهستانی	۰	۰.۰۰	۳	۰.۰۸
فرا خشک سرد	۰	۰.۰۰	۲	۰.۰۶
فرا خشک معتدل	۰	۰.۰۰	۰	۰.۰۰
نیمه خشک سرد	۲۹	۳۰.۸۵	۱۲۴۷	۳۴.۵۸
نیمه خشک فراسرد	۱	۱.۰۶	۷۵	۲.۰۸
نیمه خشک معتدل	۰	۰	۱۹	۰.۵۳
جمع	۹۴	۱۰۰	۳۶۰۶	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۴۷. تعداد سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی بر اساس پهنه بندی اقلیمی

نقشه ۴۰. نظام استقرار سکونتگاه های شهری منطبق بر پهنه بندی اقلیمی در استان خراسان رضوی

غلبه اقلیم خشک بیابانی سرد بر پهنه فضایی استان و تمرکز سکونتگاههای استان در این محدوده، اولین محدودیتها را در خصوص ساختار سکونتگاهی گوشزد می کند و آن تامین آب، جهت تداوم حیات است. در مجموع تفاوت معناداری در خصوص اقلیم حاکم بر سکونتگاههای مهم استان مشاهده نمی شود. و می توان از یک الگوی یکسان اقلیمی و اتخاذ برنامه های مرتبط با چنین اقلیمی در ساخت و مدیریت فضاهای شهری و روستایی نام برد.

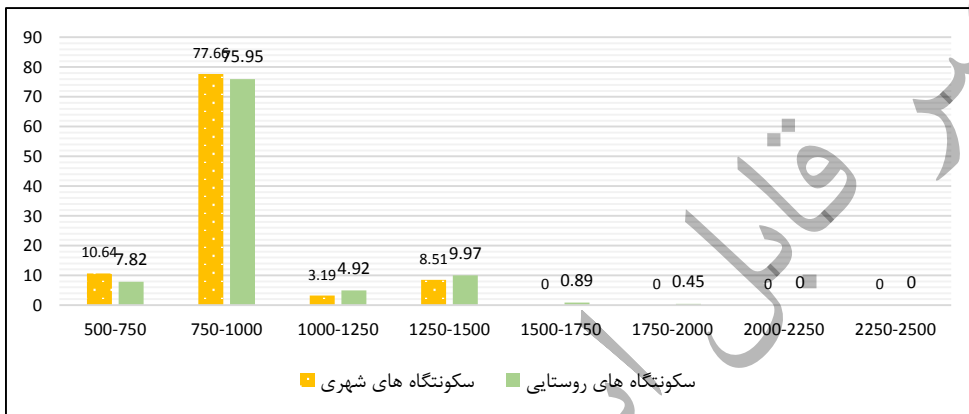
توپوگرافی و ساختار سکونتگاهی استان: بیشترین سکونتگاه های شهری و روستایی استان در طبقات ارتفاعی ۷۵۰-۱۰۰۰ متری از سطح دریا قرار دارند. به طوری که ۷۷٫۶ درصد نقاط شهری و ۷۵٫۹ درصد سکونتگاه های روستایی در این ارتفاع از سطح دریا واقع شده اند. نقاط شهری استان در نهایت تا ارتفاع ۱۵۰۰ متری و سکونتگاه های روستایی تا ارتفاع ۲۰۰۰ متری از سطح دریا قرار دارند.

جدول ۶۲. درصد سکونتگاه های شهری- روستایی استان خراسان رضوی واقع در طبقات ارتفاعی

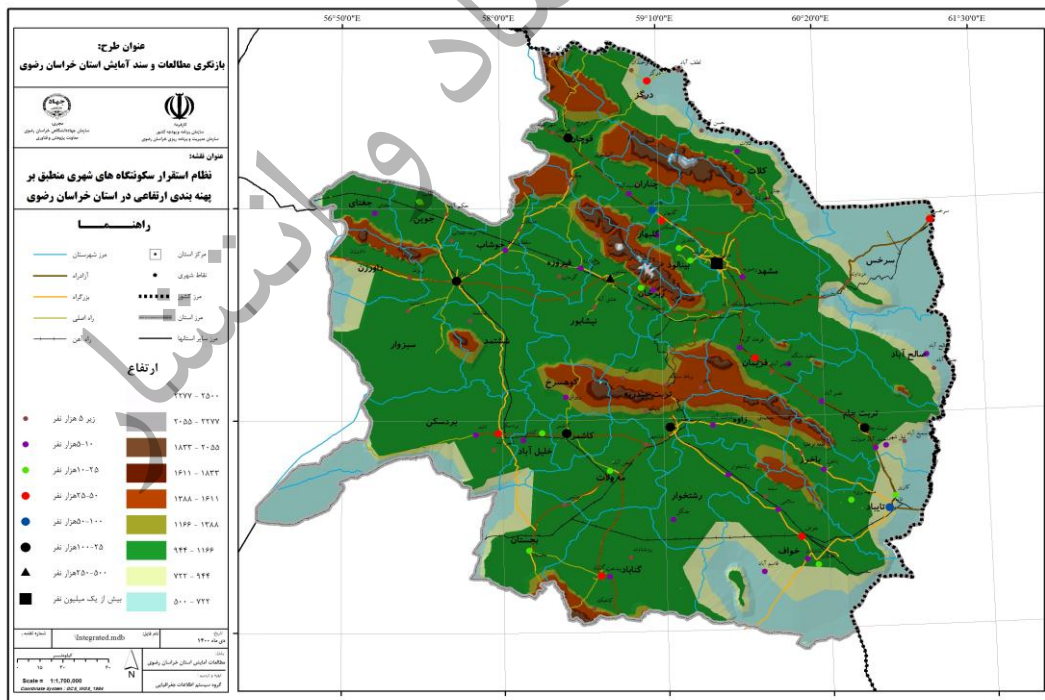
طبقات ارتفاعی	تعداد سکونتگاه های شهری	درصد	تعداد سکونتگاه های روستایی	درصد
۷۵۰-۵۰۰	۱۰	۱۰٫۶۴	۲۸۰	۷٫۸۲
۱۰۰۰-۷۵۰	۷۳	۷۷٫۶۶	۲۷۱۹	۷۵٫۹۵
۱۲۵۰-۱۰۰۰	۳	۳٫۱۹	۱۷۶	۴٫۹۲
۱۵۰۰-۱۲۵۰	۸	۸٫۵۱	۳۵۷	۹٫۹۷

طبقات ارتفاعی	تعداد سکونتگاه های شهری	درصد	تعداد سکونتگاه های روستایی	درصد
۱۷۵۰-۱۵۰۰	۰	۰.۰۰	۳۲	۰.۸۹
۲۰۰۰-۱۷۵۰	۰	۰.۰۰	۱۶	۰.۴۵
۲۲۵۰-۲۰۰۰	۰	۰.۰۰	۰	۰.۰۰
۲۵۰۰-۲۲۵۰	۰	۰.۰۰	۰	۰.۰۰
جمع	۹۴	۱۰۰	۳۵۸۰	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۴۸. سکونتگاه های شهری - روستایی استان خراسان رضوی بر اساس پهنه های ارتفاعی

نقشه ۴۱. نظام استقرار سکونتگاه های شهری منطبق بر پهنه بندی ارتفاعی در استان خراسان رضوی

از جمله مهمترین آثار توپوگرافی بر ساختار سکونتگاهی، استان می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تامین انرژی
- دسترسی به مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل
- گسترش کالبدی سکونتگاه
- مسکن و الگوی آن
- تامین خدمات موجود در نقاط روستایی و شهرهای کوچک
- توان نگهداشت جمعیت
- ارتباطات شهری-روستایی
- الگوی استقرار سکونتگاهها (خوشه ای، پراکنده و خطی)

مناطق چهارگانه محیط زیست و ساختار سکونتگاهی استان

عرصه های محیط زیست استان شامل: پارک ملی، پناهگاه حیات وحش، منطقه حفاظت شده و منطقه شکار ممنوع است.

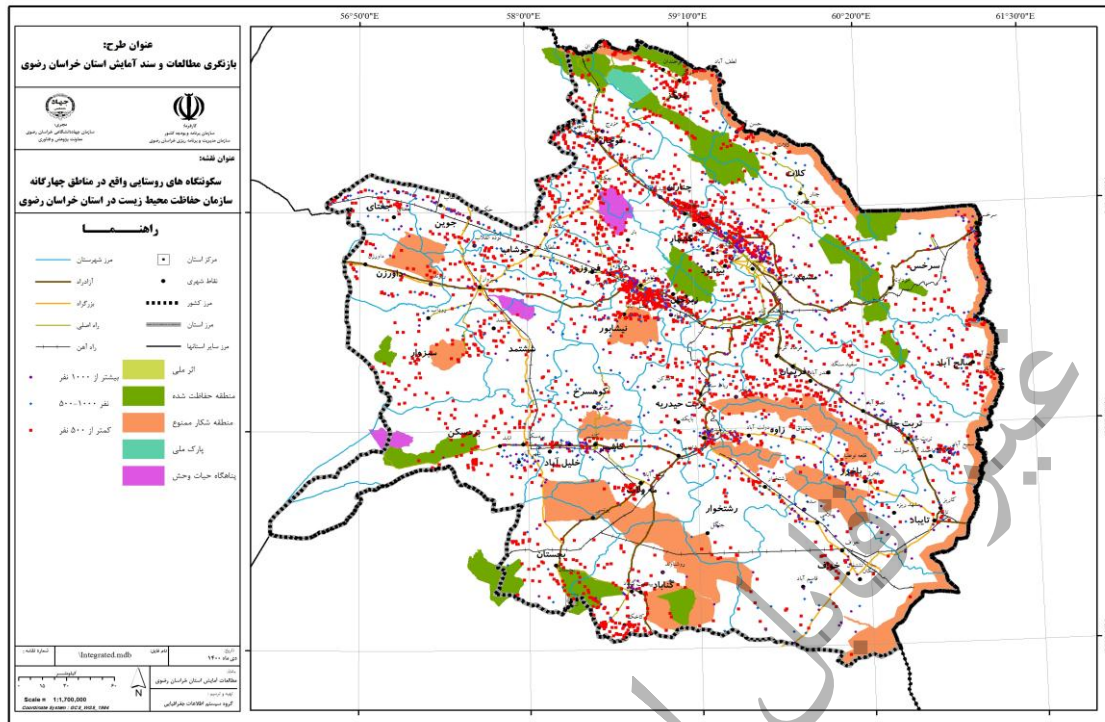
در مناطق چهارگانه سازمان

در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست تعداد ۵ شهر (۵,۲ درصد سکونتگاه های شهری) و ۲۴۳ روستا (۶,۷ درصد سکونتگاه های روستایی) قرار دارند. نقاط شهری تنها در مناطق شکار ممنوع قرار گرفته اند. همچنین ۱۴ سکونتگاه ها روستایی در پناهگاه حیات وحش، ۷۰ روستا در مناطق حفاظت شده و ۱۵۹ روستا نیز در مناطق شکار ممنوع قرار دارند.

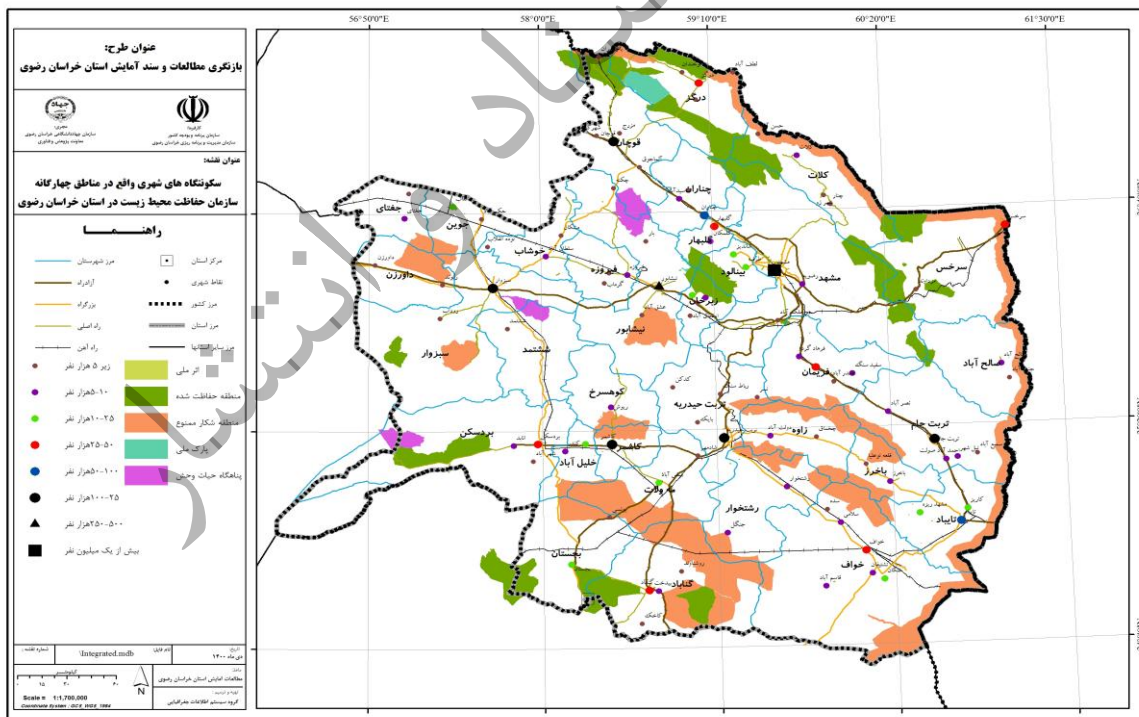
جدول ۶۳. سکونتگاه های واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی

مناطق چهارگانه محیط زیست	تعداد سکونتگاه های شهری	درصد	تعداد سکونتگاه روستایی	درصد
پارک ملی	۰	۰,۰۰	۰	۰,۰۰
پناهگاه حیات وحش	۰	۰,۰۰	۱۴	۵,۷۶
منطقه حفاظت شده	۰	۰,۰۰	۷۰	۲۸,۸۱
منطقه شکار ممنوع	۵	۱۰۰,۰۰	۱۵۹	۶۵,۴۳
جمع	۵	۱۰۰,۰۰	۲۴۳	۱۰۰

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۴۲. سکونتگاه های روستایی واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی

نقشه ۴۳. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست در استان خراسان رضوی

مهمترین اثر این تقابل محدودیت در گسترش سکونتگاهها و اثرات منفی آن بر محدوده های زیست محیطی است.

مخاطرات طبیعی و ساختار سکونتگاهی استان

مخاطرات طبیعی از جمله موضوعات اثرگذار بر ساختار سکونتگاهی استان است. از میان مخاطرات، زلزله، سیل و فرسایش خاک از مهمترین مخاطرات در استان به شمار می آیند که برحسب شدت به سه درجه کم، متوسط و شدید تقسیم می شوند.

بررسی پهنه های مرتبط با مخاطرات نشان می دهد که جنوب شهرستان سرخس، صالح آباد، شمال تربت جام، فریمان، جنوب شهرستان های نیشابور، ششتمد و سبزوار کمترین میزان مخاطرات قابل مشاهده است. و هرچه از مناطق یاد شده به سمت شمال حرکت می کنیم پهنه های مرتبط با انواع مخاطرات افزایش پیدا می کنند.

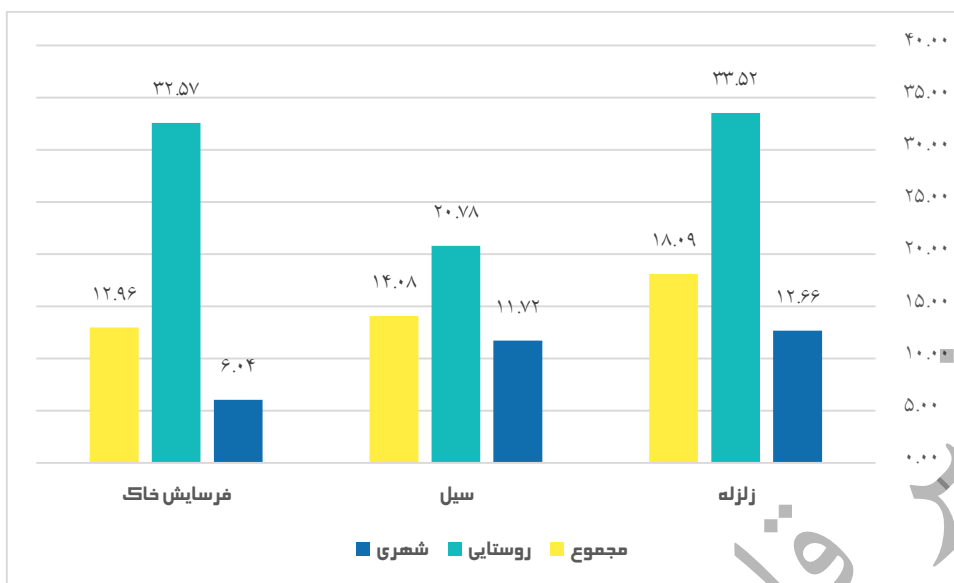
در این مطالعه محدوده های با شدت درجه "شدید" به عنوان گزاره های مهم در تحلیل مد نظر قرار گرفته است. الگوی استقرار سکونتگاههای شهری و روستایی استان در ارتباط با مخاطرات طبیعی شدید، نشان می دهد که:

- مهمترین عامل مخاطره طبیعی سکونتگاههای روستایی زلزله و فرسایش خاک است. این وضعیت برای سکونتگاههای شهری، زلزله و سیل به شمار می آید.
- سکونتگاههای روستایی در مقایسه با شهری، از شدت آسیب پذیری بیشتری از مخاطرات مواجه هستند.
- در مجموع ۱۸ درصد از جمعیت سکونتگاههای استان در مخاطره زلزله، ۱۴ درصد در مخاطره سیل و ۱۳ درصد در مخاطره فرسایش قرار دارند.

جدول ۶۴. توزیع جمعیت و فراوانی سکونتگاههای شهری و روستایی استان بر حسب مخاطرات شدید محیطی

نوع مخاطره	شهری		روستایی		جمع	
	تعداد	جمعیت	تعداد	جمعیت	تعداد	جمعیت
زلزله	۳۴	۶۱۱۵۱۲	۱۰۴۸	۵۷۱۰۷۸	۱۰۸۲	۱۱۸۲۵۹۰
سیل	۲۶	۵۶۶۲۱۰	۹۸۷	۳۵۳۹۹۷	۱۰۱۳	۹۲۰۲۰۷
فرسایش خاک	۳۵	۲۹۱۹۶۵	۱۳۳۲	۵۵۴۸۰۲	۱۳۶۷	۸۴۶۷۶۷

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

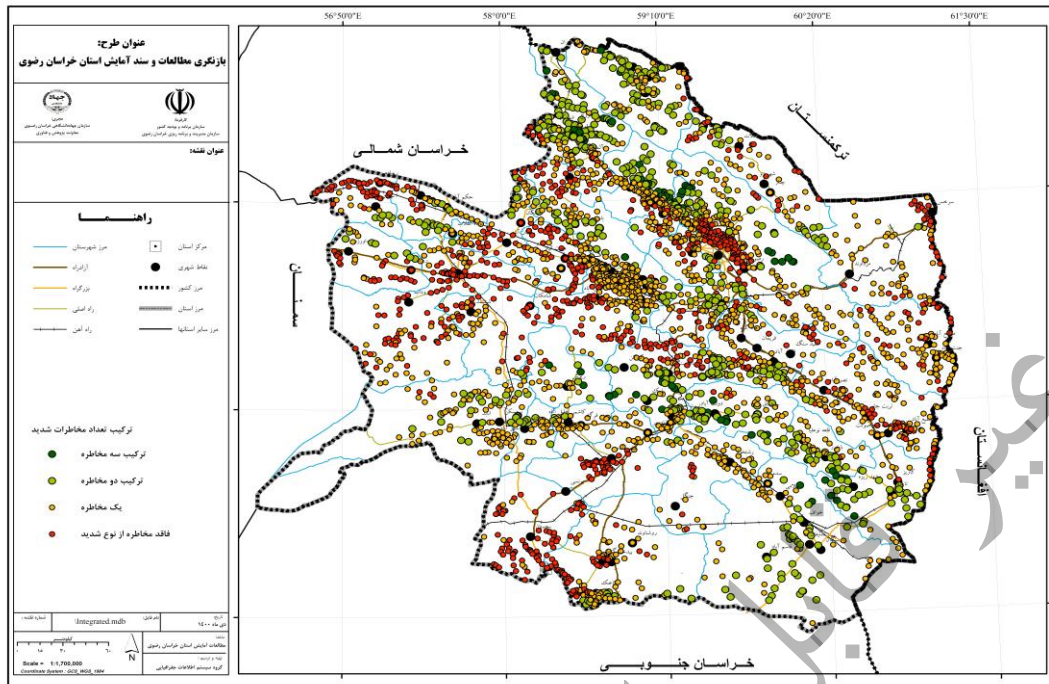
شکل ۴۹. درصد جمعیت سکونتگاههای شهری و روستایی استان در مواجه با مخاطرات شدید محیطی

از نظر میزان فراوانی تعداد مخاطرات در هر سکونتگاه، یافته ها نشان می دهد که سکونتگاههایی که در معرض تمامی مخاطرات طبیعی از نوع شدید قرار دارند در مقایسه با سایر سکونتگاهها، درصد کمتری را شامل می شود. البته سهم بالای سکونتگاههای فاقد درصد مخاطره شدید، به معنای عدم و فقدان اثرپذیری آنها از مخاطرات نیست بلکه بدین معناست که این سکونتگاهها علاوه بر تنوع مخاطره از شدت اثرپذیری کمتری نیز برخوردار هستند.

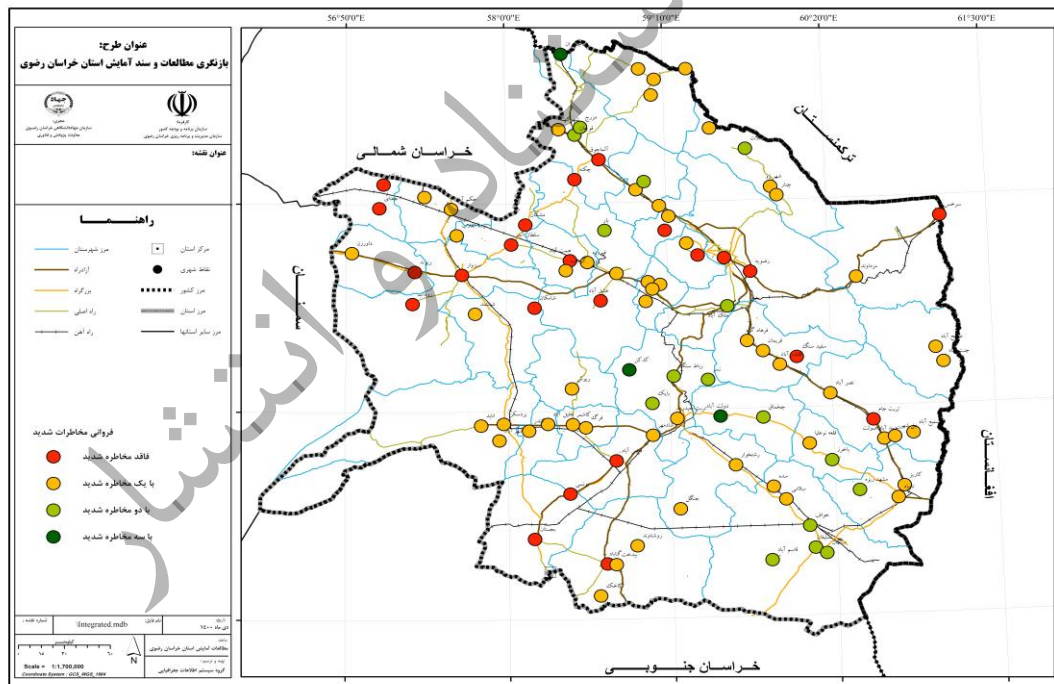
جدول ۶۵. سکونتگاههای استان برحسب احتمال تنوع مخاطرات شدید طبیعی در آنها

مجموع		روستایی		شهری		فراوانی تنوع مخاطرات از نوع شدید
تعداد	جمعیت	تعداد	جمعیت	تعداد	جمعیت	
۹۸۵	۴۱۱۰۸۳۵	۹۶۲	۵۰۹۹۹۵	۲۳	۳۶۰۰۸۴۰	فاقد مخاطره از نوع شدید
۱۹۴۸	۱۱۳۲۸۹۳	۱۸۹۴	۸۲۸۸۰۱	۵۴	۳۰۴۰۹۲	درجه کم (۱ مخاطره)
۶۳۴	۳۱۵۴۰۵	۶۱۸	۲۵۴۹۸۷	۱۶	۶۰۴۱۸	درجه متوسط (۲ مخاطره)
۸۲	۵۱۳۲۵	۷۹	۴۷۰۳۴	۳	۴۲۹۱	درجه شدید (۳ مخاطره)

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

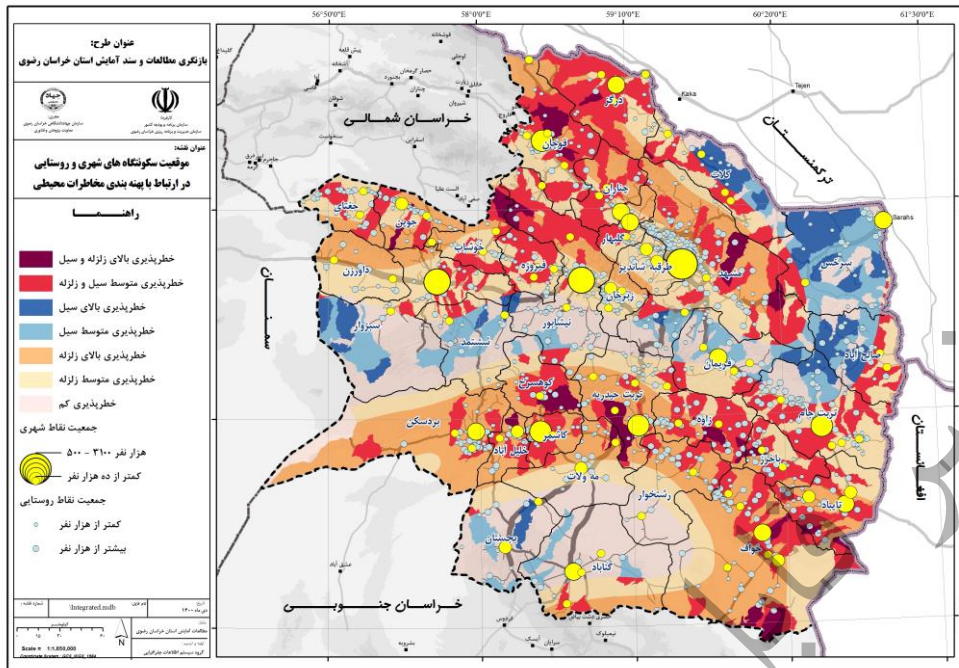
نقشه ۴۴. سکونتگاههای روستایی استان بر حسب حضور فراوانی مخاطرات طبیعی

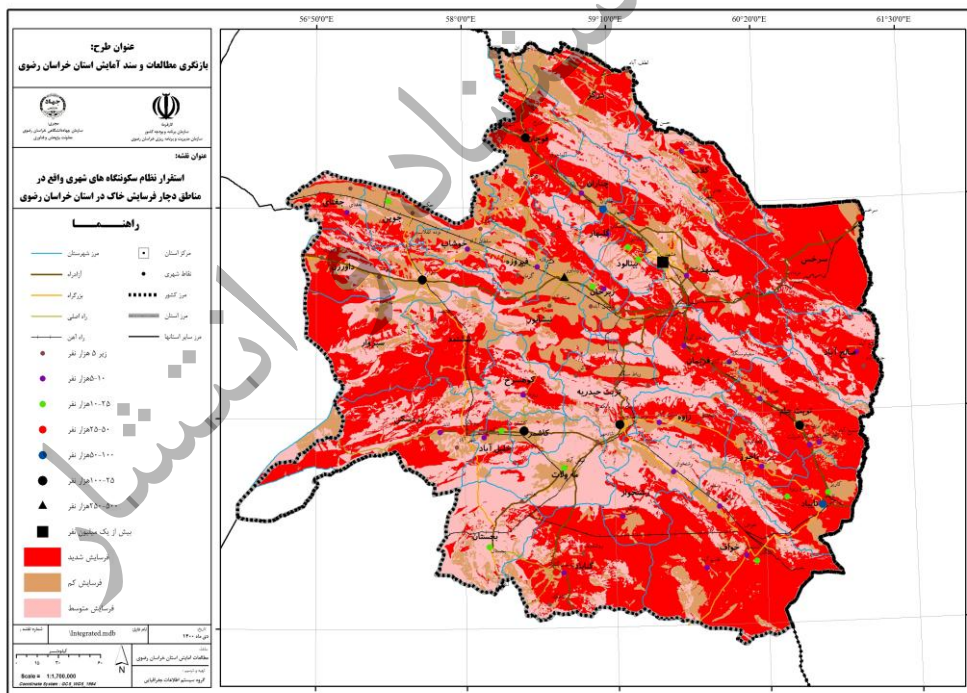
نقشه ۴۵. سکونتگاههای شهری استان بر حسب حضور فراوانی مخاطرات طبیعی

قطعا در محدوده های با تنوع بیشتر مخاطرات شدید محیطی، تنوع اقدامات و برنامه ریزیها ضرورت بیشتری

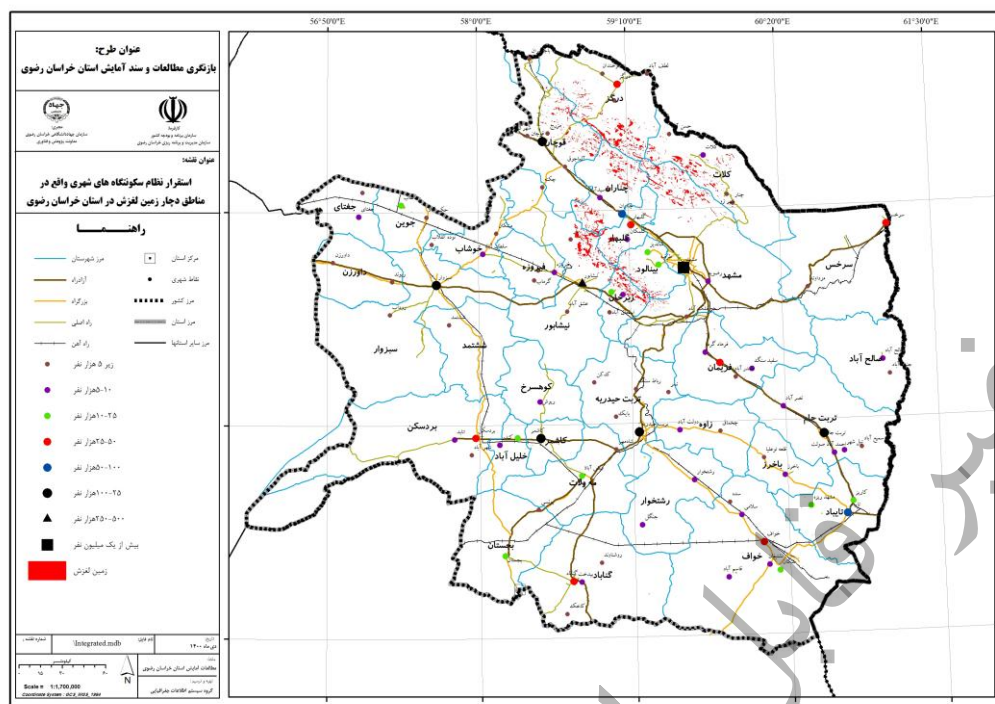
دارد

نقشه ۴۶. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با پهنه بندی مخاطرات

نقشه ۴۷. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق پر فرسایش خاک در استان خراسان رضوی

نقشه ۴۸. سکونتگاه های شهری واقع در مناطق با پتانسیل زمین لغزش در استان خراسان رضوی

منابع آبی و ساختار سکونتگاهی استان

یکی از تنگنایهای اساسی شرایط حال حاضر کافی نبودن آب برای مصارف گوناگون اعم از شرب صنعت، کشاورزی و محیط های طبیعی است. نیاز روز افزون انسان به آب از یکسو و کمبود آن از سوی دیگر بویژه در مناطق خشک نظیر خراسان، باعث افزایش بهره برداری از منابع آب شده است. از این رو منابع آب و برداشت از آن از حساسیت فوق العاده ای برخوردار هستند. بنابراین، ضروری است به صورت ویژه موضوعات مرتبط با منابع آبی مد نظر قرار گیرند.

با توجه به بررسی های صورت گرفته استقرار سدهای موجود بیشتر در پهنه شمالی و شرقی استان به چشم می خورد. همچنین با توجه به خشکسالی های اخیر در استان بهره برداری از سدها کاهش یافته و تامین آب بیشتر از طریق چاه های آب صورت می گیرد.

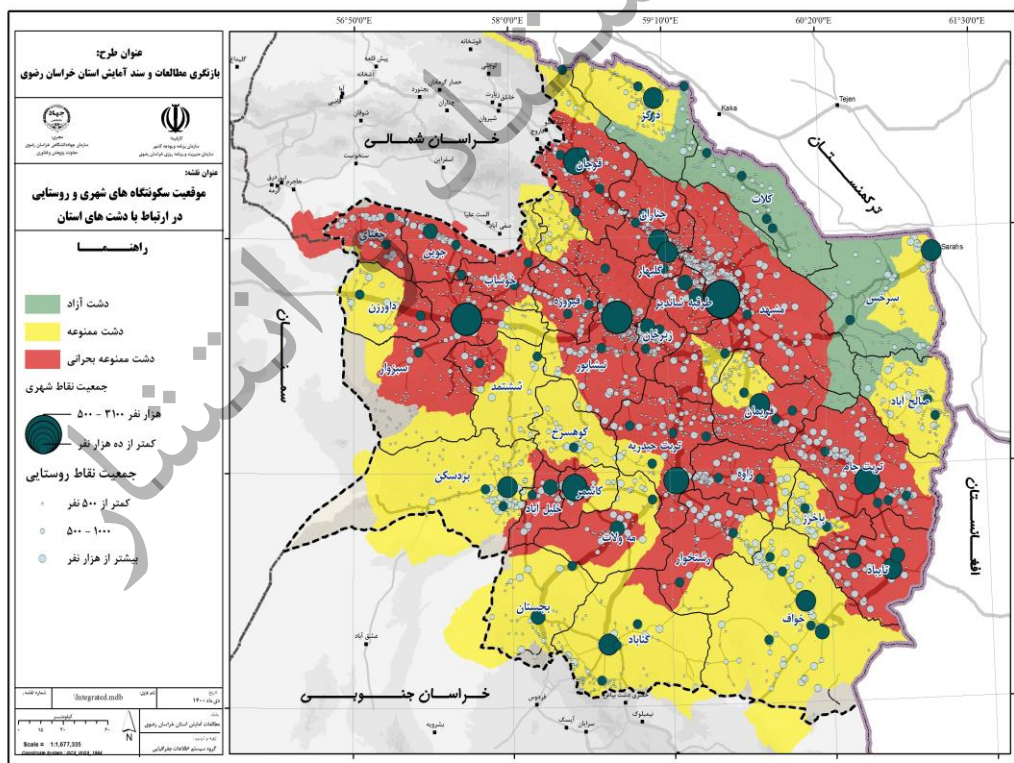
از نظر وضعیت مخازن، وضعیت دشت های شمالی استان آزاد. نیمه مرکزی استان ممنوعه بحرانی و در پهنه جنوبی استان دشت ها به صورت ممنوع می باشند. همچنین پراکنش چاه های آب نشان از تمرکز آن ها در شهرستان مشهد، نیشابور، جویین، جغتای و تربت جام دارد. که غالباً بر موقعیت دشت های ممنوعه بحرانی متمرکز هستند. در پهنه دشت های ممنوعه نیز بیشترین تراکم چاه ها در بردسکن، خواف، گناباد و بجستان به چشم می خورد.

به منظور سنجش توانایی و محدودیت استان در منابع آب اقدام به بررسی، مقایسه و انطباق سکونتگاه شهری و روستایی با وضعیت بهره برداری از دشت ها شده است. بر این اساس ۷۳ درصد از نقاط روستایی بر روی دشت های ممنوعه بحرانی قرار گرفته اند. عمده این سکونتگاه های روستایی پیرامون مشهد، نیشابور و تربت جام قرار دارند. در ارتباط با نقاط شهری نیز ۹۳ درصد از جمعیت نقاط شهری در پهنه دشت های بحرانی قرار دارند. سکونتگاه های شهری واقع شده در این پهنه در شهرستان های مشهد، گلپهزار، چناران و قوچان قرار دارند.

جدول ۶۶. مقایسه وضعیت بهره برداری از دشت با سکونتگاه ها

وضعیت بهره برداری از دشت های استان	جمعیت روستایی	درصد از جمعیت نقاط روستایی	تعداد نقاط روستایی	جمعیت نقاط شهری	درصد از جمعیت نقاط شهری	تعداد نقاط شهری
دشت آزاد	۵۴۵۱۲	۳٫۳۲٪	۱۶۶	۲۱۰۰۷	۰٫۴۳٪	۶
دشت ممنوعه	۳۸۷۸۸۷	۲۳٫۶۴٪	۸۴۶	۳۱۰۸۸۰	۶٫۴۳٪	۳۱
دشت بحرانی	۱۱۹۸۴۱۸	۷۳٫۰۴٪	۲۰۰۵	۴۵۰۰۱۹۰	۹۳٫۱۳٪	۵۹
مجموع	۱۶۴۰۸۱۷	۱۰۰	۳۰۱۷	۴۸۳۲۰۷۷	۱۰۰٫۰۰٪	۹۶

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

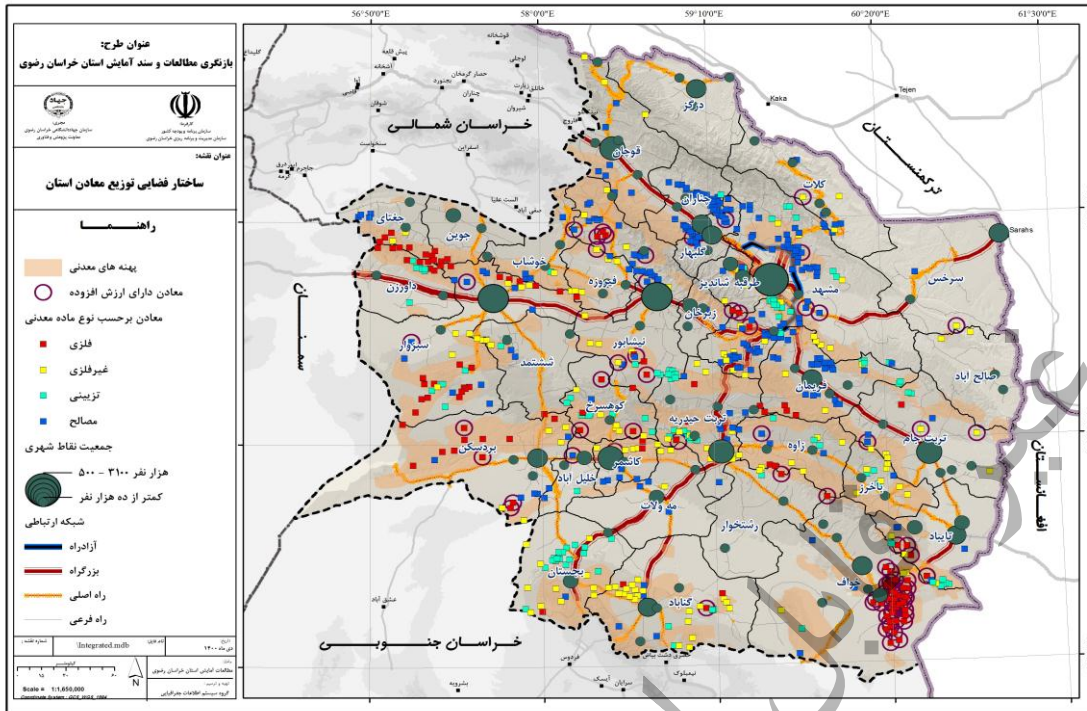
نقشه ۴۹. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با دشت های استان

صنایع و معادن و ساختار سکونتگاهی استان

عمده‌ترین معادن فلزی استان از نوع آهن، مس، کروم، طلا، منگنز است. سنگ آهک، باریت، بنتونیت، سولفات سدیم، سیلیس، فلدسپات، فلورین، فیروزه، کائولن و خاک‌های صنعتی از ذخایر غیرفلزی استان هستند. در زمینه‌ی سنگ‌های تزئینی، نما و مصالح ساختمانی نیز معادن مرمریت، مرمر، گرانیت، گچ‌خاکی، سنگ‌لاشه، سنگ‌گچ، سنگ‌آهک، پوزولان استخراج و بهره‌برداری می‌شود.

عمده‌ترین قابلیت‌های معدنی هر شهرستان بر اساس میزان ذخایر اسمی عبارتند از:

- نیشابور: فیروزه، طلا، سنگ نمک،
- گناباد: خاک صنعتی، بنتونیت، فلورین
- تایباد: گرانیت، سنگ آهن (هماتیت)
- خواف: سنگ آهن، سنگ آهن پلاس، گارنت
- قوچان: پوزولان، پوکه معدنی
- تربت جام: ذغال سنگ، باریت
- مشهد: گچ و گچ‌خاکی، گرانیت، آهن، مرمریت، فلدسپات
- چناران: سنگ‌لاشه و مالون
- بردسکن: مس، طلا
- تربت حیدریه: کرومیت، طلا، مرمریت، خاک صنعتی
- سبزوار: کرومیت، منگنز، کائولن، گرانیت
- فریمان: کرومیت، باریت، سیلیس
- سرخس: ذغال سنگ و فلورین
- زاوه: سنگ آهک، منگنز، آلویوم آهکی
- بجستان: مرمریت، فلورین، مس، طلا، سرب و روی
- جغتای: سنگ آهک و کرومیت

نقشه ۵۰. الگوی استقرار معادن استان در ارتباط با شبکه سکونتگاهی

توزیع فضایی سکونتگاهها در ارتباط با معادن استان نشان می دهد که تعداد ۳۱ سکونتگاه شهری با حدود ۷۵ درصد جمعیت از کل نقاط شهری استان در فاصله بین ۵ تا ۱۰ کیلومتری معادن واقع شده اند. این میزان از فاصله اثرات زیست محیطی بر سکونتگاهها و جمعیت موجود در آنها خواهد داشت.

جدول ۶۷. مقایسه وضعیت سکونتگاه های شهری نسبت به معادن

تعداد نقاط شهری	درصد از جمعیت نقاط شهری	جمعیت نقاط شهری	فاصله از معادن
۶	٪۰,۹۴	۴۵۲۷۸	کمتر از ۲,۵ کیلومتر
۲۶	٪۹,۷۱	۴۶۹۲۳۴	بین ۲,۵ تا ۵ کیلومتر
۳۱	٪۷۵,۶۴	۳۶۵۵۰۶۳	بین ۵ تا ۱۰ کیلومتر
۲۴	٪۱۲,۶۱	۶۰۹۳۰۰	بین ۱۰ تا ۱۵ کیلومتر
۹	٪۱,۱۰	۵۳۲۰۲	بیشتر از ۱۵ کیلومتر
۹۶	٪۱۰۰,۰۰	۴۸۳۲۰۷۷	جمع

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

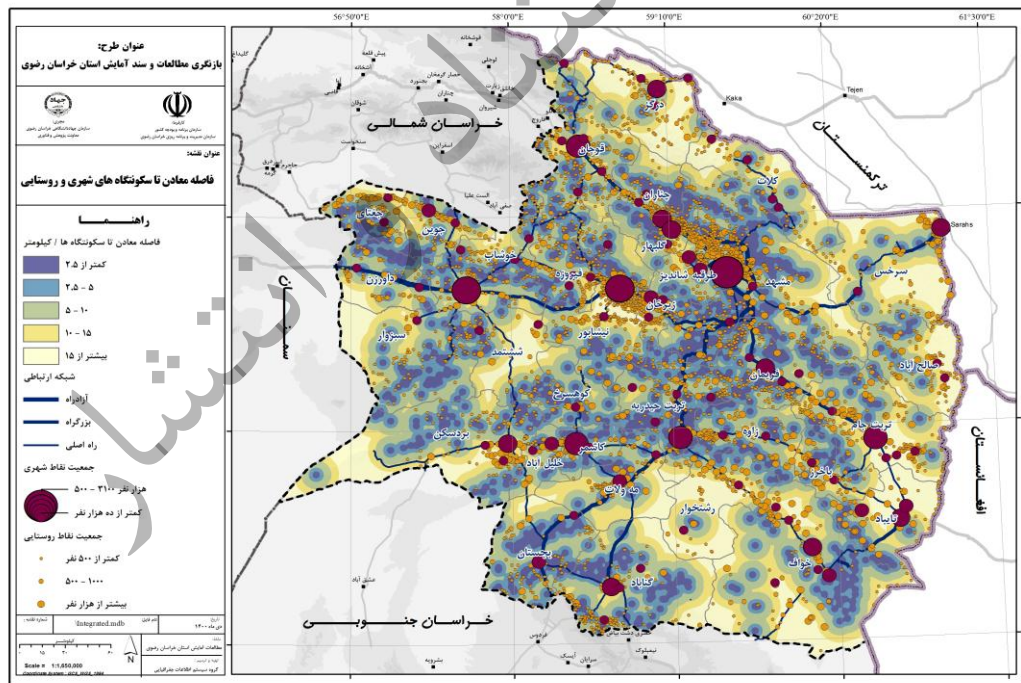
در ارتباط با سکونتگاههای روستایی، تعداد ۴۷۷ روستا با ۱۱,۲ درصد از جمعیت کل روستاهای استان در فاصله کمتر از ۲ کیلومتری معادن قرار دارند که این فاصله کم می تواند پیامدهای محیط زیستی را برای این سکونتگاه ها ایجاد نماید. همچنین بررسی انجام شده نشان می دهد ۴۰ درصد از معادن استان در فاصله ۵

تا ۱۰ کیلومتری معادن قرار دارند. از طرفی بررسی تعداد بیشترین روستاهای خالی از جمعیت نیز در ارتباط با این دسته می باشد. در واقع می توان نتیجه گرفت معادن نتوانستند مانع از خالی شدن روستاها از جمعیت گردند. در ادامه خاطر نشان می سازد به منظور بررسی تفصیلی وضعیت معادن و روستاها اقدام به مقایسه جمعیت روستاها در سال ۱۳۷۵ با جمعیت آن ها در سال ۱۳۹۵ شد و میزان جمعیت روستاهای کاهش یافته در جدول زیر بیان گشت. براین اساس می توان گفت ۵۵ درصد سکونتگاه های روستایی با فاصله ۵ تا ۱۰ کیلومتر با کاهش جمعیت همراه بودند

جدول ۶۸. مقایسه وضعیت سکونتگاه های روستایی نسبت به معادن

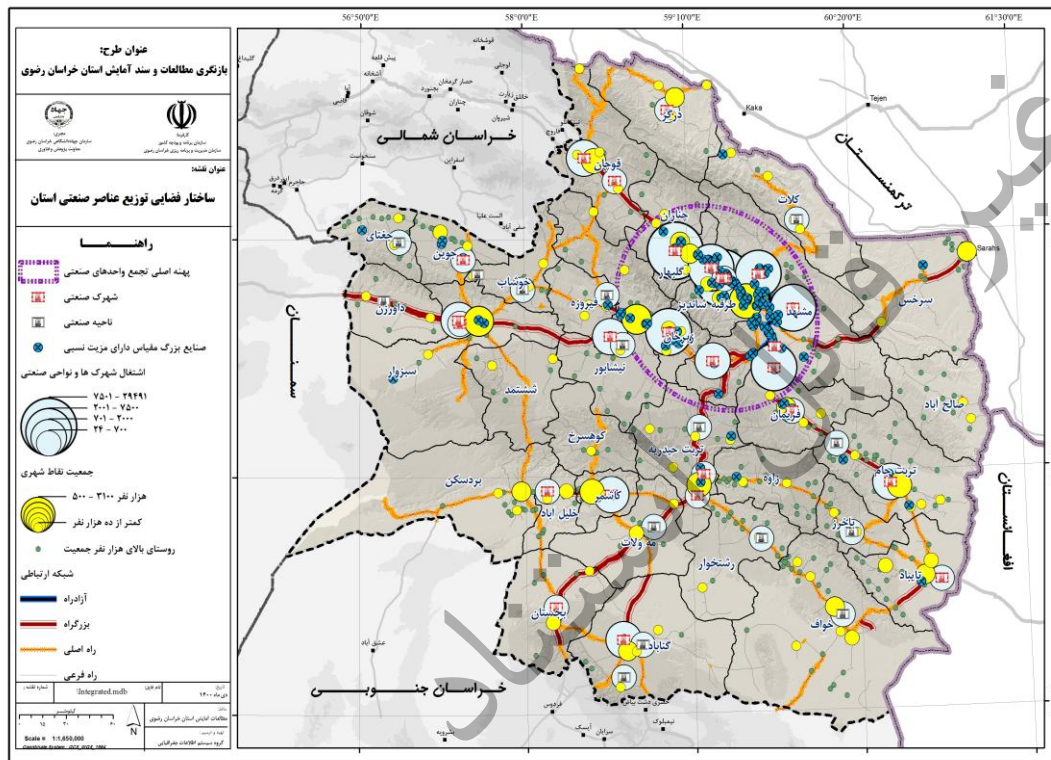
تعداد نقاط روستایی	درصد از جمعیت نقاط روستایی	جمعیت نقاط روستایی	فاصله
۴۷۷	٪۱۱،۲۶	۱۸۴۶۹۷	کمتر از ۲،۵ کیلومتر
۷۶۳	٪۲۷،۵۲	۴۵۱۵۹۳	بین ۲،۵ تا ۵ کیلومتر
۱۰۷۰	٪۴۰،۳۳	۶۶۱۸۰۷	بین ۵ تا ۱۰ کیلومتر
۴۳۲	٪۱۴،۵۱	۲۳۸۰۶۹	بین ۱۰ تا ۱۵ کیلومتر
۲۷۵	٪۶،۳۸	۱۰۴۶۵۱	بیشتر از ۱۵ کیلومتر
۳۰۱۷	۱۰۰٪	۱۶۴۰۸۱۷	جمع

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۵۱. فاصله معادن تا سکونتگاه های شهری و روستایی

صنعت و ساختار سکونتگاهی استان: بیشترین میزان اشتغال بخش صنعت مربوط به شهرستان مشهد، طبقه شاندیز، گلپهار و چناران می‌باشد. از طرفی صنایع بزرگ مقیاس با مزیت و ارزش افزوده بالا نیز عموماً در همین منطقه استقرار یافته‌اند. هرچه از شهرستان‌های نام‌برده شده به سمت شمال و جنوب استان حرکت می‌کنیم از تراکم، مقیاس صنعت، تمرکز شهرک‌های صنعتی و میزان اشتغال ایجاد شده آنان کاسته می‌شود.

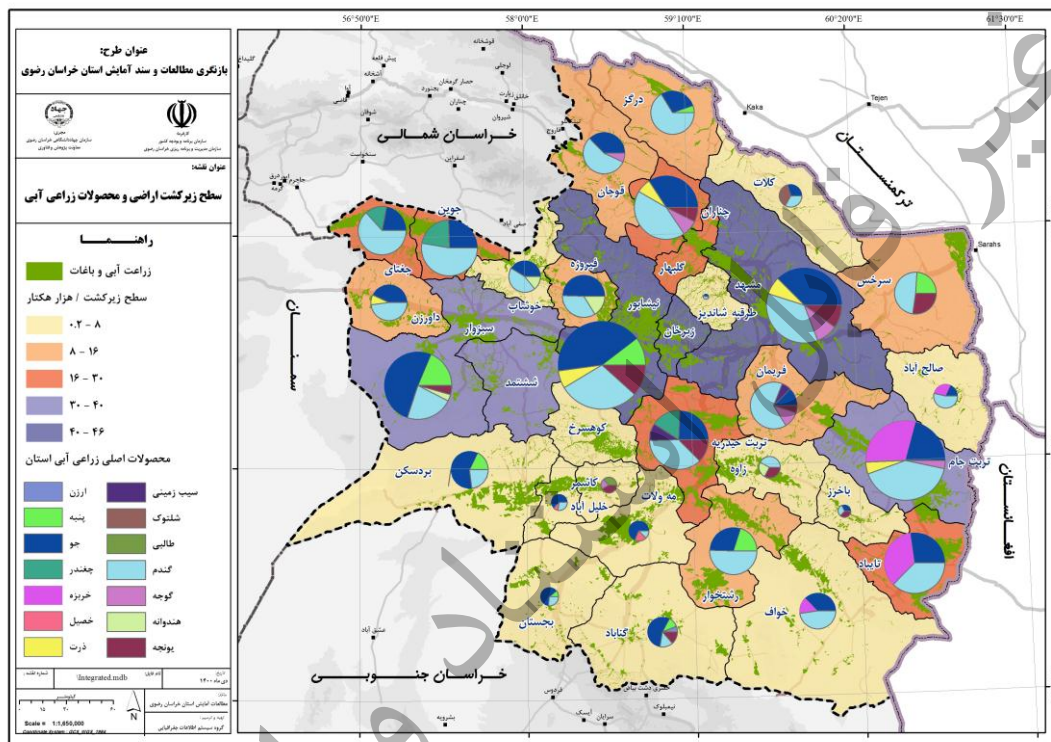
نقشه ۵۲. ساختار صنایع استان و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان

کشاورزی و ساختار سکونتگاهی استان

دو محصول گندم و جو (که از محصولات کم‌آبر هستند) تقریباً جزء محصولات تولیدی اصلی تمام شهرستان‌های استان بوده و سطح زیر کشت بالایی را در شهرستان‌های مختلف به خود اختصاص داده‌اند. محصول چغندر قند به عنوان یکی از پرآبرترین محصولات تولیدی استان، تنها در سه شهرستان جوین، تربت حیدریه و جغتای جزء محصولات با سطح زیر کشت بالا (نسبت به دیگر محصولات تولیدی در این شهرستان) به حساب آمده و به بیان دیگر چغندر قند جزء محصولات اصلی زیر کشت برده شده در این سه شهرستان است. محصول ارزن در هیچ یک از شهرستان‌های استان، سطح زیر کشت قابل توجهی را به خود اختصاص نداده و تنها در شهرستان گناباد جزء محصولات با سطح زیر کشت بالا (نسبت به دیگر محصولات کشت شده در این شهرستان) به حساب می‌آید. دو محصول شلتوک و طالبی نیز همین وضعیت را از نظر

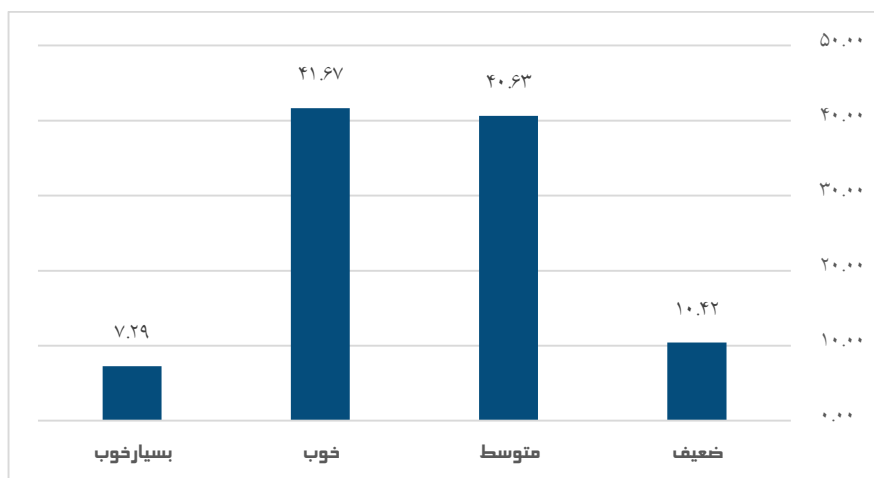
سطح زیر کشت داشته و به ترتیب در دو شهرستان کلات و کاشمر به عنوان محصولات اصلی این شهرستان ها کشت می شوند.

همچنین بیشترین اراضی زیر کشت محصولات زراعی آبی در شهرستان های مشهد، زیرخان، نیشابور، سبزوار، ششتمد و تربت جام و کمترین اراضی زیر کشت محصولات زراعی آبی در جنوب استان و در شهرستان های خواف، گناباد، بجستان، مه ولات، کوهسرخ، کاشمر، بردسکن، کلات و صالح آباد قرار دارد.

نقشه ۵۳. سطح زیر کشت اراضی زارعی، باغی شهرستانهای استان خراسان رضوی (میانگین ۵ سال اخیر)

در ارتباط با توزیع فعالیتهای اقتصادی و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان باید گفت در استان خراسان رضوی ۴۹ درصد از سکونتگاههای شهری، در محدوده پهنه های با تراکم مناسب فعالیت قرار دارند. در مقابل ۵۱ درصد باقیمانده دسترسی مطلوبی ندارند. این موضوع بیانگر تمرکز فعالیتهای اقتصادی بر قسمتهای مشخصی از استان و عدم ارتباط مناسب بین توزیع آنها با توزیع فضایی سکونتگاههای شهری است.

شکل ۵۲. توزیع سکونتگاههای شهری استان بر حسب پهنه های فعالیتی

همچنین بهره مندی سکونتگاههای شهری استان به تفکیک نوع سکونتگاه، از فعالیتهای اقتصادی نشان از آن دارد که تنها ۳۳ درصد از شهرهای کوچک استان در محدوده های با تراکم مناسب فعالیتهای اقتصادی قرار دارند. در بین انواع سکونتگاههای شهری، این شهرها، کمترین میزان بهره مندی را در این خصوص نشان می دهند.

برآیند کلی از پراکنش عناصر ساختار فضایی در حوزه زیرساخت و فعالیتها و ارتباط آن با استقرار سکونتگاههای استان نشان می دهد که شکل فعلی این الگو و تداوم فعالیت آن بدین شکل، موفقیتی در دستیابی به تعادل و توزان منطقه ای و جلوگیری از جریان مهاجرتها از پیرامون به مرکز را نشان نمی دهد. در حوزه فعالیت از جمله توانهای اقتصاد روستایی استان، گردشگری و اکوتوریسم است. بررسی تحولات جمعیتی این روستاها و مقایسه آن با سایر روستاها حاکی از شرایط ناپایدارتر روستاهای اکوتوریستی استان است. این بدان معنی است که علی رغم جذابیت این روستاها، این موضوع نتوانسته است اثر مثبتی بر ثبات و پایداری جمعیت آنها داشته باشد.

در بحث عناصر ساختار فضایی و ارتباط آنها با توزیع روستاهای مد نظر حکایت از آن دارد که در مقایسه با سایر روستاها، روستاهای دارای توان طبیعت گردی

- از نظر خدمات موجود در روستا همچون، وسیله نقلیه، خدمات درمانی، آموزشی، تجاری و ... در مقایسه با سایر روستاها جایگاه نامناسب تری دارند.
- شاخص بهره مندی از امکانات زیرساخت راه و انرژی در روستاهای دارای قابلیت گردشگری در مقایسه با سایر روستاهای استان، وضعیت نامناسبتری دارد.
- این درحالیست که جایگاه کارکرد اقتصادی این روستاها در بخشهای سه گانه نیز در مقایسه با سایر روستاها شرایط نامناسب تری دارد.

- برآیند کلی حاکی از آن است که شرایط نامناسب این روستاها از منظر بهره‌مندی از خدمات زیرساختی و همچنین امکانات موجود در روستا در مقایسه با میانگین استان، سبب شده است که این روستاها نتوانند بهره‌مطلوبی از توانهای گردشگری خود در خصوص پایدار سازی جمعیت روستایی ببرند.

جدول ۶۹. وضعیت روستاهای با قابلیت طبیعت‌گردی از امکانات زیرساختی و اقتصادی در مقایسه با سایر

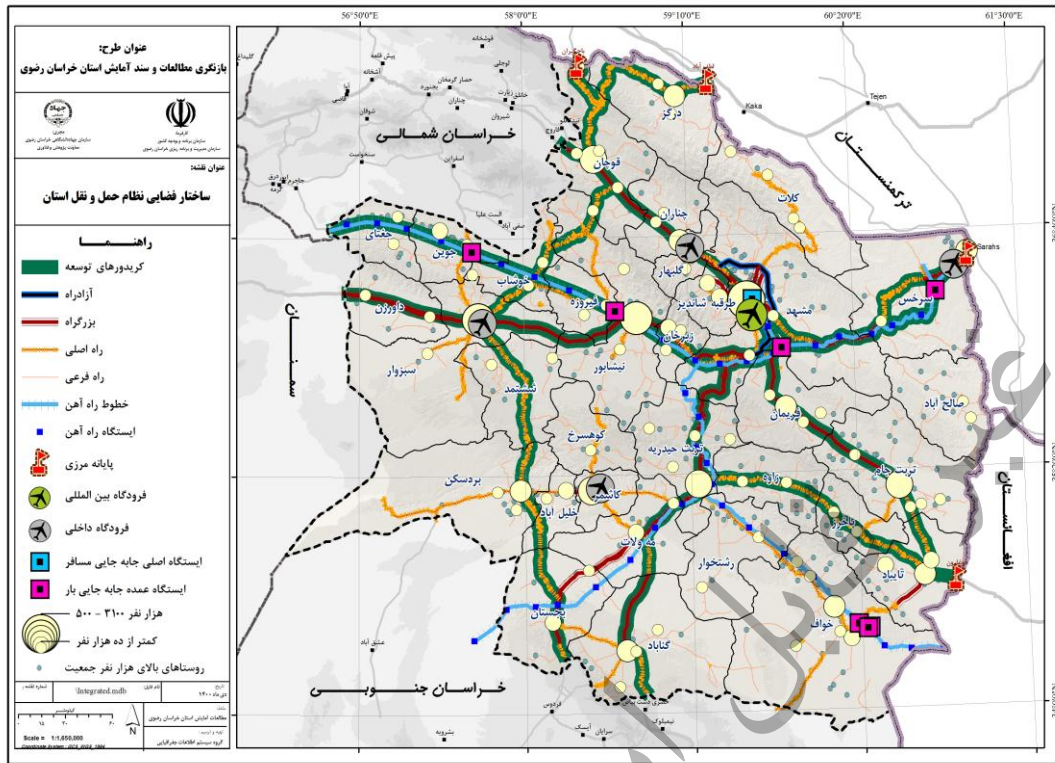
سکونتگاههای روستایی استان

متغیرها	اکوتوریسم		سایر
	تفرج گسترده	تفرج گسترده ۲	
تعداد روستا	۸۶۶	۴۳	۲۶۹۰
نرخ رشد جمعیت ۷۵_۹۵	-۰.۱۷۷۳۰۳	-۰.۰۵۷۲۵۵	-۰.۱۴۵۶۶۵
شاخص خدمات موجود در روستا	۲۳	۲۴	۲۵
شاخص بهره‌مندی از زیرساخت	۳۷	۳۵	۳۸
شاخص کارکرد خدمات	۱۵	۱۰	۲۵
شاخص کارکرد کشاورزی	۴۹	۵۷	۶۵
شاخص کارکرد صنعت	۲۸	۲۴	۴۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

ساختار حمل و نقل

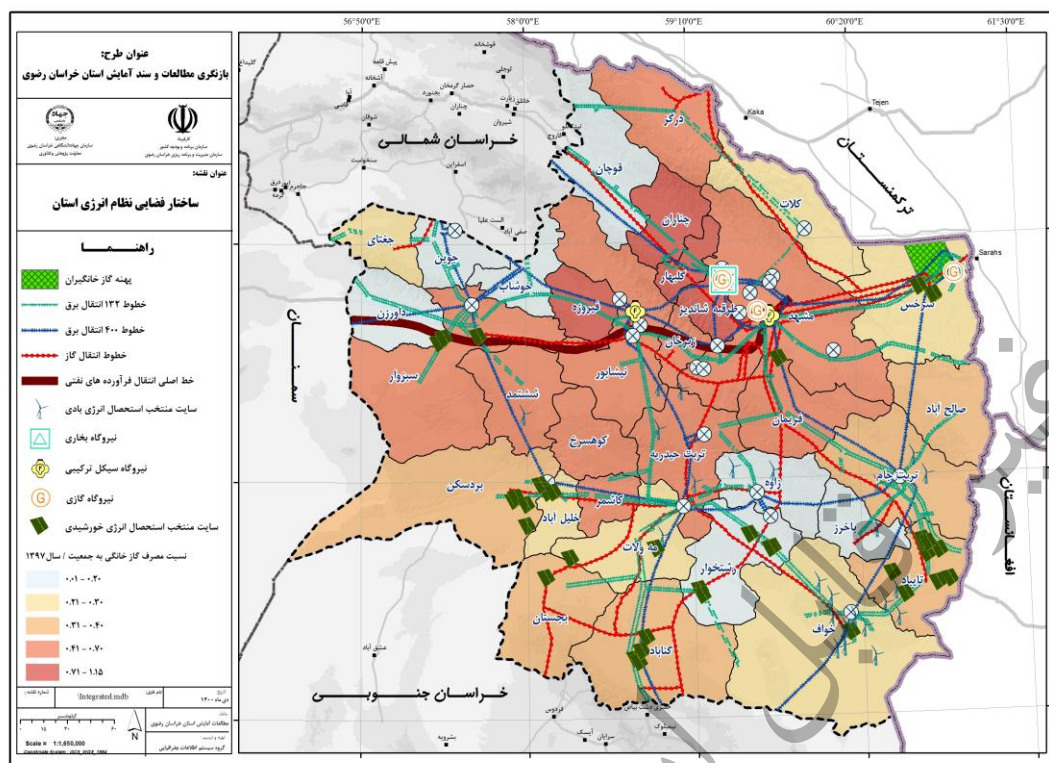
در حال حاضر دو کریدور ارتباطی اصلی شمالی-جنوبی در استان وجود داشته که ارتباط ترکمنستان با استان‌های خراسان جنوبی، سیستان و بلوچستان، کرمان و هرمزگان را برقرار می‌سازد. همچنین یک کریدور شرقی-غربی در استان وجود داشته که به مانند یک پل ارتباطی رابطه میان افغانستان و سایر استان‌ها نظیر سمنان را فراهم می‌نماید. در ادامه خاطر نشان می‌سازد در هر یک از کریدورهای اشاره شده شیوه‌های متنوعی از حمل و نقل وجود دارد. همچنین تراکم توزیع کریدورها و مسیرهای ارتباطی اصلی بیانگر شدت تمرکز تراکم پهنه‌های جمعیتی در پیرامون این مسیرها است. در واقع محورهای توسعه و تمرکز استان از نظر فعالیت و جمعیت را در پیرامون این محورها می‌توان مشاهده کرد. با توجه به تفاوت بسیار پهنه‌های استان در خصوص بهره‌مندی از این خدمات، می‌توان چنین عنوان کرد، لزوم دسترسی به مسیرهای اصلی، می‌تواند به عنوان یکی از عوامل دستیابی به تعادل و توازن منطقه‌ای در استان خواهد بود.

نقشه ۵۴. نقشه ساختار حمل و نقل و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان

خطوط انرژی و ساختار سکونتگاهی استان

از عمده‌ترین پهنه‌های انرژی در استان می‌توان به پهنه‌گازی خانگیران در شمال شرقی استان اشاره نمود. که میدین‌گازی تامین‌کننده استان در این بخش واقع شده‌اند. همچنین یک نیروگاه بادی، یک نیروگاه بخاری، سه نیروگاه گازی و دو نیروگاه سیکل ترکیبی از جمله مهم‌ترین درگاه‌های انرژی در سازمان فضایی استان هستند که عمدتاً در پهنه میانی استان واقع شده‌اند. پست‌های برق نیز از جمله سایر نقاط می‌باشند که به صورت پراکنده در بخش‌های مختلف استان به چشم می‌خورند. از طرفی شبکه‌ها نیز نقش بسیار مهمی در سازمان فضایی به عهده دارند. وضعیت شبکه برخلاف نقاط و پهنه‌ها که در بخش‌های خاصی از استان متمرکز هستند به گونه متفاوتی می‌باشد. شبکه‌های عمده در سازمان فضایی بخش انرژی شامل خطوط انتقال فرآورده‌های نفتی، خطوط انتقال برق ۴۰۰ و شبکه انتقال گاز هستند. مطابق با نقشه زیر توزیع شبکه‌ها به صورت متوازن در بخش‌های مختلف استان به چشم می‌خورد.

نقشه ۵۵. نقشه ساختار انرژی و ارتباط آن با ساختار سکونتگاهی استان

میزان دسترسی سکونتگاه‌ها به زیرساخت‌ها و خدمات

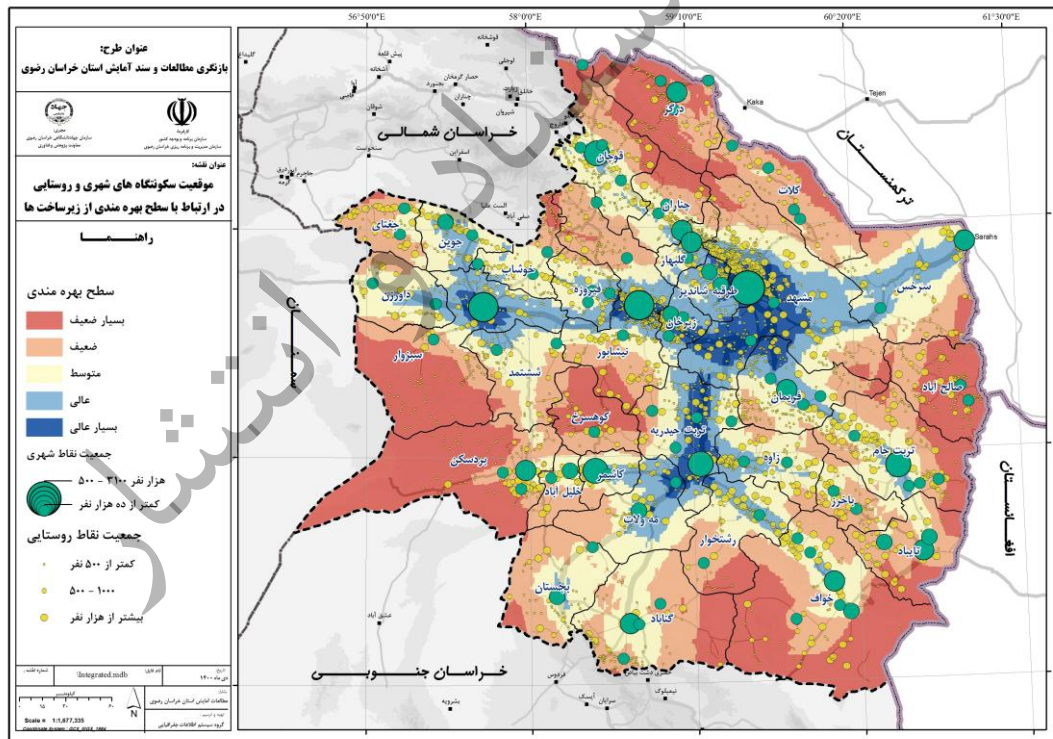
به منظور سنجش توانایی و محدودیت استان در حوزه ویژگی‌های زیربنایی اقدام به بررسی، مقایسه و انطباق سکونتگاه شهری و روستایی با سطح بهره‌مندی از زیرساخت‌ها می‌گردد. در نقشه ذیل میزان بهره‌مندی استان خراسان رضوی از خدمات زیرساختی در هر نقطه در پنج طبقه بسیار ضعیف، ضعیف، متوسط، عالی و بسیار عالی مشخص شده است. ارزش‌گذاری هر پهنه با توجه به میزان فاصله آن از زیرساخت‌های استان تعریف شده است. شایان ذکر است پهنه‌های دارای فاصله نزدیک‌تر به زیرساخت‌های استان دارای ارزش بیشتر و پهنه‌های با فاصله دورتر ارزش کمتری را به خود اختصاص داده‌اند. بر این اساس، بخش‌هایی از شمال، شرق، جنوب شرق و غرب استان سطح برخورداری ضعیفی از خدمات زیربنایی مسیرهای ارتباطی داشته‌اند و بخش‌هایی از مرکز، شمال شرقی، و شمال غربی استان دارای بهترین وضعیت می‌باشند. بقیه پهنه استان نیز وضعیت متوسطی دارند. طبق این نقشه، در بین شهرستان‌های خراسان رضوی، شهرستان طرقبه شاندیز دارای بهترین وضعیت بهره‌مندی از شاخص‌های ارتباطی در مقایسه با سایر شهرستان‌های استان است به گونه‌ای که کل پهنه این شهرستان دارای وضعیت خوب از نظر این شاخص است. پس از آن، شهرستان مشهد در رده بعدی قرار دارد. لیکن، شهرستان‌های بردسکن، درگز، خواف، کوهسرخ و صالح‌آباد با پایین‌ترین سطوح بهره‌برداری، نامناسب‌ترین وضعیت را در این خصوص دارند.

همچنین مقایسه وضعیت بهره مندی سکونتگاه های شهری و روستایی استان حاکی از آن است که در حدود ۴۵ درصد از سکونتگاه های روستایی در وضعیت عالی و بسیار عالی بهره مندی از شبکه زیرساخت قرار دارند.

جدول ۷۰. مقایسه وضعیت بهره مندی سکونتگاه ها از موضوعات زیربنایی

تعداد نقاط شهری	درصد از جمعیت نقاط شهری	جمعیت نقاط شهری	تعداد نقاط روستایی	درصد از جمعیت نقاط روستایی	جمعیت نقاط روستایی	بهره مندی از زیرساخت ها
۶	۰,۴۴٪	۲۱۱۷۵	۳۹۵	۸,۵۹٪	۱۴۰۹۵۲	بسیار ضعیف
۲۲	۴,۲۹٪	۲۰۷۴۳۵	۷۳۴	۲۰,۰۳٪	۳۲۸۷۳۰	ضعیف
۳۶	۶,۹۲٪	۳۳۴۶۱۲	۸۲۷	۲۵,۸۸٪	۴۲۴۶۰۰	متوسط
۲۱	۱۰,۸۱٪	۵۲۲۱۹۶	۵۹۶	۲۰,۴۳٪	۳۳۵۲۵۸	عالی
۱۱	۷۷,۵۴٪	۳۷۴۶۶۵۹	۴۶۵	۲۵,۰۷٪	۴۱۱۲۷۷	بسیار عالی
۹۶	۱۰۰,۰۰٪	۴۸۳۲۰۷۷	۳۰۱۷	۱۰۰,۰۰٪	۱۶۴۰۸۱۷	مجموع

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۵۶. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با سطح بهره مندی از زیرساخت ها

باتوجه به فراوانی بالای شهرهای کوچک و نقش آنها در دستیابی به توازن و نگهداشت جمعیت مناطق پیرامونی، ارزیابی موقعیت این شهرها در خصوص بهره مندی از زیرساختهای اساسی نشان می دهد که عمده این شهرها سطح بهره مندی متوسط و ضعیفی به اینگونه خدمات دارند (۷۸ درصد این شهرها). از اینرو چنین می توان عنوان کرد در شرایط فعلی، این شهرها زیربناهای لازم جهت جذب و نگهداشت جمعیت در نقاط پیرامونی را ندارند. این از جمله چالشهای مهم استان است.

جدول ۷۱. سطح بهره مندی سکونتگاههای شهری از زیرساخت برحسب نوع سکونتگاه

نوع سکونتگاه	سطح بهره مندی از زیرساخت				
	بسیار ضعیف	ضعیف	متوسط	خوب	بسیار خوب
شهرهای کوچک	۴	۱۳	۱۸	۶	۴
شهرهای کوچک-میانی	۲	۸	۱۷	۱۲	۳
شهرهای میانی	۰	۱	۰	۱	۰
مراکز درجه ۲	۰	۰	۱	۲	۳
شهر بزرگ (مشهد)	۰	۰	۰	۰	۱

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

خدمات بهداشتی، آموزشی و ورزشی و ساختار سکونتگاهی استان

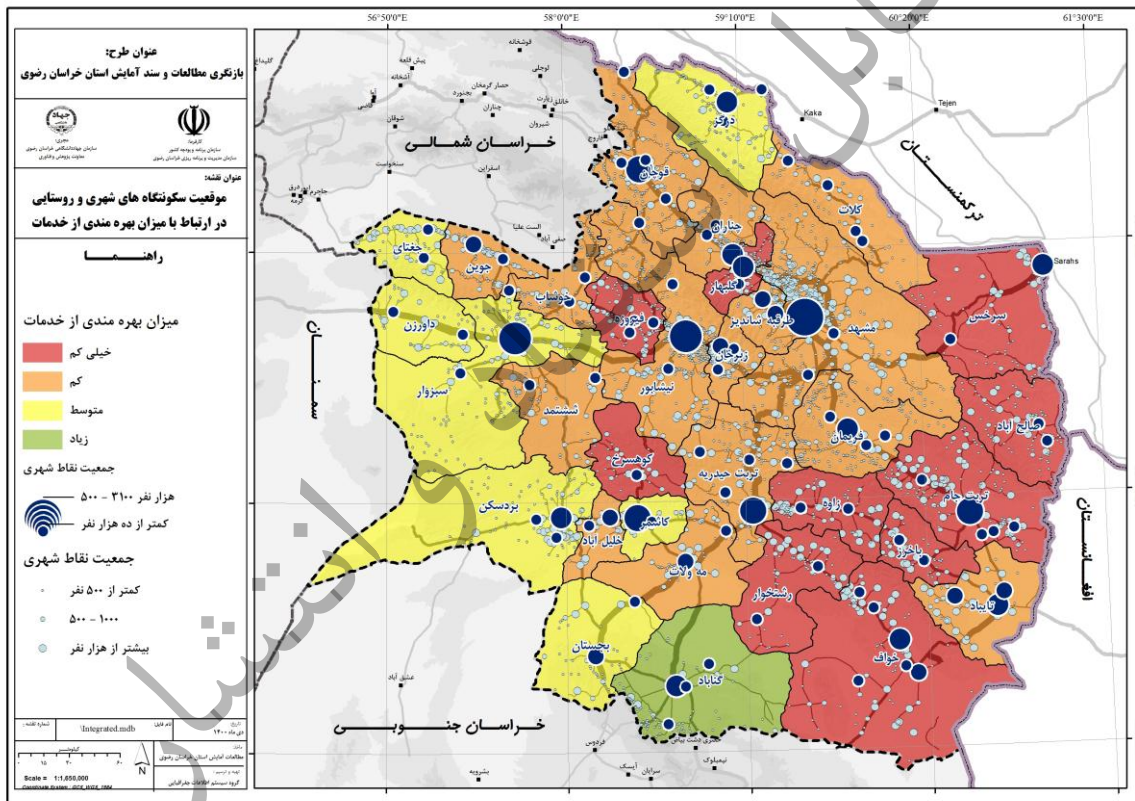
به منظور سنجش توانایی و محدودیت استان در حوزه خدمات اقدام به بررسی، مقایسه و انطباق سکونتگاه شهری و روستایی با سطح بهره مندی از خدمات می گردد. در نقشه ذیل میزان بهره مندی استان خراسان رضوی از خدمات آموزش و پرورش، بهداشت و درمان و تربیت بدنی در قالب چهار دسته بهره مندی خیلی کم، کم، متوسط و زیاد دسته بندی و ارزش گذاری هر شهرستان به کمک میزان خدمات آموزش و پرورش، بهداشت و درمان و تربیت بدنی نسبت به جمعیت تعریف شد.

بر این اساس شهرستان های شرقی استان نظیر سرخس، صالح آباد، تربت جام، باخرز، زاوه، رشتخوار و خواف از سطح مطلوب خدمات نسبت به جمعیت برخوردار نیستند. همچنین بهره مندی خدمات در نیمه استان در شهرستان هایی نظیر مشهد، کلات، فریمان، طرقبه شاندیز، زبرخان، چناران، قوچان، نیشابور، ششتمد، خوشاب، جوین، مه ولات و خلیل آباد کم می باشد. شهرستان های غرب استان نیز شامل جغتای، داورزن، سبزوار، بردسکن و بجستان نیز در سطح متوسط قرار دارند. خاطر نشان می سازد از میان کلیه شهرستان های استان تنها گناباد از خدمات مطلوبی به نسبت جمعیت برخوردار است. در تحلیل بهره مندی سکونتگاه های شهری و روستایی از خدمات می توان بیان نمود که ۵۷ درصد سکونتگاه های روستایی و ۸۲ درصد از سکونتگاه های شهری در وضعیت بهره برداری کم (نامطلوب) از خدمات هستند.

جدول ۷۲. مقایسه وضعیت بهره مندی سکونتگاه ها از خدمات

بهره مندی از خدمات	جمعیت نقاط روستایی	درصد از جمعیت روستایی	تعداد نقاط روستایی	جمعیت نقاط شهری	درصد از جمعیت نقاط شهری	تعداد نقاط شهری
خیلی کم	۴۵۴۲۸۵	٪۲۷,۶۹	۷۷۶	۳۴۸۶۶۹	٪۷,۲۲	۲۷
کم	۹۴۰۸۷۲	٪۵۷,۳۴	۱۶۵۴	۳۹۶۶۲۹۸	٪۸۲,۰۸	۴۸
متوسط	۲۱۲۸۷۵	٪۱۲,۹۷	۴۹۲	۴۶۲۹۳۹	٪۹,۵۸	۱۷
زیاد	۳۲۷۸۵	٪۲,۰۰	۹۵	۵۴۱۷۱	٪۱,۱۲	۴
مجموع	۱۶۴۰۸۱۷	٪۱۰۰,۰۰	۳۰۱۷	۴۸۳۲۰۷۷	٪۱۰۰,۰۰	۹۶

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۵۷. موقعیت سکونتگاه های شهری و روستایی در ارتباط با سطح بهره مندی از خدمات

۵-۶- بررسی و تحلیل جایگاه، آثار و پیامدهای بخش از لحاظ

در این بخش سعی شده است با توجه به محورهای مورد تاکید در هر محور با تکیه بر این سؤال که، کارکرد ساختار فعلی سکونتگاهی استان چه آثار و پیامدهایی داشته است؟ اقدام به تدوین این آثار و پیامدها شود.

۵-۶-۱- اقتصادی (سهم، درآمد، ارزش افزوده و تولید ناخالص داخلی، داده - ستانده، بازارهای هدف) در

پهنه سرزمین

سکونتگاه های شهری استان در ساختار فعلی هزینه های اقتصادی را به دنبال دارد که عبارتند از:

- گسترش حاشیه نشینی (در شهرهای مشهد، تربت حیدریه، سبزوار، کاشمر و نیشابور)،
- گسترش فقر،
- چندسطحی شدن جامعه شهری،
- افزایش فاصله اقتصادی و ازدیاد شکاف های طبقاتی،
- تمرکزگرایی شدید در کلانشهر مشهد،
- ایجاد شهرها و شهرک های جدید در پیرامون شهرهای بزرگ (مشهد، نیشابور، سبزوار، تربت حیدریه)،
- خالی از سکنه شدن روستاها (به ویژه در نوار مرزی استان) و
- افزایش نیاز به مسکن شهری (بخصوص در مشهد)

سیستم و ساختار اقتصادی، به ویژه بازار کار جهانی، به علت داشتن سه ویژگی مهم و منحصر به فرد از جاذبه های لازم برای مرززدایی و گشودن درها به روی مهاجرت در سطح جهانی برخوردار است. سه عنصر سرمایه، کار، و فکر که ویژگی هایی مانند زاینده گی، کارآمدی، کارآفرینی، و مهندسی اجتماعی را در دل خود دارند از ظرفیت های لازم برای رفع نیازهای بازار اقتصاد جهانی برخوردارند. این بازار شرایط لازم را برای حرکت عظیم جمعیت، چه برای مهاجرت سرمایه ها و چه مهاجرت نیروی کار و نیروی فکری، در همه سطوح مهاجرت فراهم می کند. پس از اضافه شدن چند پوسته جدید به کالبد اولیه آنها، دیگر قادر به ادامه رشد پیوسته خود نیستند و گرایش شدیدی به انتشار جمعیت و فعالیت در مناطق اطراف خود پیدا می کنند. برخی از این فعالیت ها، به سبب زمین بر بودن و برخی به سبب اهمیت کارایی و وابستگی مکانی به مبادی ورودی، به حومه منتقل یا در آنجا ایجاد می شوند. در این میان گروهی از جمعیت کلانشهرها نیز، با هدف ارتقای سطح کمی و کیفی سکونتگاه خود، به حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی روی می آورند و نوارهای ساخت و ساز پراکنده در منطقه را به وجود می آورند.

علت عمده مهاجرت اختلاف سطح زندگی بین شهر و روستاست. علاوه بر این، توزیع نامتعادل زمین و بهره برداری از آن و همچنین ساختار سرمایه و بازار از عوامل مؤثر در این زمینه است. رشد شهرهای بزرگ، خالی از سکنه شدن روستاها، و نهایتاً حاشیه نشینی در شهرها از عوارض دیگر این پدیده است. مهاجرت بی رویه

به شکل حاشیه نشینی در نواحی پیرامونی شهرها و هجوم اکولوژیکی مهاجران به حاشیه کلانشهرها باعث بروز مشکلات اقتصادی و فقر شهری می شود. همچنین با ورود مهاجران به شهرها به دلیل مهارت پایین در کار، میزان دستمزد این اقشار پایین بوده که در مقابل نیروی کار ماهر و متخصص با دستمزد بالا منجر به شکل گیری خوشه های درآمدی بالا و پایین در شهرها می شود.

۵-۶-۲- اجتماعی (اشتغال، مهاجرت و...) در پهنه سرزمین

جدول زیر، توزیع نسبی جمعیت فعال از نظر اقتصادی را بر حسب وضع فعالیت و به تفکیک جنسیت را در استان خراسان رضوی طی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نشان می دهد.

جدول ۷۳. توزیع نسبی جمعیت فعال بر حسب وضع فعالیت و جنسیت در استان خراسان رضوی طی سالهای ۱۳۸۵-۱۳۹۵

سال	جنسیت	شاغل		نرخ اشتغال
		درصد	نفر	
۱۳۸۵	مرد	۸۳,۵۸	۱۴۵۳۷۹۸	۹۳,۲۵
	زن	۱۶,۴۱	۲۸۵۷۰۷	۸۴,۸۶
	کل	۱۰۰	۱۷۳۹۵۰۵	۹۱,۷۶
۱۳۹۰	مرد	۸۵,۹۶	۱۴۸۶۶۹۰	۹۱,۶۹
	زن	۱۶,۴۲	۲۴۲۹۷۷	۸۴,۴۲
	کل	۱۰۰	۱۷۲۹۶۶۷	۹۰,۵۸
۱۳۹۵	مرد	۸۵,۸	۱۵۷۳۷۹۸	۸۹,۹۲
	زن	۱۶,۴۳	۲۶۰۵۳۲	۸۲,۴۷
	کل	۱۰۰	۱۸۳۴۳۳۰	۸۸,۷۸

ماخذ: سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

* یافته های تحقیق

بررسی شاخص های اشتغال و بیکاری استان در سال ۱۳۸۵ و به تفکیک جنسیت حاکی از آن است که تعداد شاغلین مرد ۱۴۵۳۷۹۸ نفر و ۸۳,۵۸ درصد از کل جمعیت شاغل استان بوده از طرفی تعداد شاغلین زن استان ۲۸۵۷۰۷ نفر و ۱۶,۴۱ درصد کل شاغلین را در سال ۱۳۸۵ تشکیل داده اند. در سال ۱۳۹۰ تعداد ۱۴۸۶۶۹۰ نفر (۸۵,۹۶ درصد) از کل جمعیت شاغل استان خراسان رضوی شاغلین مرد، ۲۴۲۹۷۷ نفر (۱۲,۳۴ درصد) شاغلین زن، ۶۳۳۸۸ نفر (۱۶,۴۲ درصد) را به خود اختصاص داده اند. بنابراین بیشترین سهم از جمعیت شاغلین در سال ۱۳۹۰، متعلق به مردان بوده است.

در سال ۱۳۹۵ نیز، ۸۵,۸ درصد از کل جمعیت شاغل استان خراسان رضوی شاغلین مرد، ۱۶,۴۳ درصد و شاغلین زن ۱۶,۴۳ درصد از سهم شاغلین را به خود اختصاص داده اند. بنابراین بیشترین سهم از جمعیت مردان شاغل در سال ۱۳۹۵ نیز با اختلاف زیادی بیش از زنان شاغل در استان بوده است.

شکل ۵۱. مقایسه نرخ اشتغال به تفکیک جنسیت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵

مقایسه تعداد شاغلین به تفکیک جنسیت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، حاکی از متوسط رشد ۰٫۷۹ درصدی نرخ اشتغال مردان و کاهش ۰٫۸۹ درصدی نرخ اشتغال زنان در استان بوده است. همچنین، در هر سال بررسی شده، درصد سهم جمعیت شاغل مردان از کل جمعیت شاغل بیش از زنان بوده است. این مساله نشان دهنده آن است که بازار کار استان خراسان رضوی در سال‌های مورد بررسی، برای زنان کوچک تر شده است. یکی از این دلایل می‌تواند به دلیل وجود دیدگاه‌های فرهنگی در استان مبنی بر الویت اشتغال مردان در مقایسه با زنان باشد. علاوه بر این، در سال‌های اخیر به سیاست‌گذاری غالب بر الویت اشتغال مردان در مقابل زنان بوده است.

همچنین، بر اساس نتایج بدست آمده، نرخ اشتغال کل در استان طی سال‌های بررسی شده با کاهش ۰٫۳۲ درصدی مواجه بوده است. آمار نرخ اشتغال در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، برای مردان به ترتیب ۹۳٫۲۵، ۹۱٫۷۶ و ۸۹٫۹۲ درصد بوده و با کاهش ۰٫۳۶ درصد مواجه شده است. نرخ اشتغال زنان نیز به ترتیب ۸۴٫۸۶، ۸۴٫۴۲ و ۸۲٫۴۷ درصد بوده که کاهش ۰٫۲۸ درصدی داشته است.

در جدول ۹ نیز نرخ اشتغال مردان و زنان در استان خراسان رضوی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹، برای جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر مورد بررسی قرار گرفته است.^۱ بر این اساس این نرخ به طور میانگین ۹۰٫۰۶ درصد بوده و دارای نوسانات اندک مثبت ۰٫۳۶ درصدی می‌باشد. در گروه مردان نیز نرخ اشتغال از متوسط ۹۱٫۴۶ درصدی برخوردار بوده و دارای رشد مثبت ۰٫۳۳ درصد است. به همین ترتیب در گروه زنان نرخ اشتغال معادل ۸۴٫۲۷ درصد است و نرخ رشد ۰٫۵۶ درصدی را دارا می‌باشد. بنابراین نرخ اشتغال در هر دو گروه

۱- به دلیل در دسترس نبودن اطلاعات برای سال‌های ۱۳۹۵ به بعد، از نتایج طرح آمارگیری نیروی کار که برای جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر ارائه می‌شود استفاده شده است.

مردان و زنان و نیز به طور کلی در استان خراسان رضوی طی سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ افزایش یافته است. لذا نرخ رشد اشتغال زنان در استان در سال‌های مورد بررسی افزایش یافته است.

جدول ۷۴. نرخ اشتغال بر حسب جنسیت در استان خراسان رضوی طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۹

سال	نرخ اشتغال (درصد)*		
	مرد	زن	کل
۱۳۹۰	۹۱,۷	۸۷,۰	۹۰,۹
۱۳۹۱	۹۳,۰	۸۵,۵	۹۱,۴
۱۳۹۲	۹۳,۰	۸۷,۴	۹۲,۱
۱۳۹۳	۹۰,۹	۸۰,۱	۸۹,۲
۱۳۹۴	۸۸,۳	۷۹,۹	۸۶,۷
۱۳۹۵	۸۹,۱	۷۸,۰	۸۶,۸
۱۳۹۶	۹۰,۸	۸۱,۸	۸۸,۷
۱۳۹۷	۹۰,۴	۸۵,۶	۸۹,۳
۱۳۹۸	۹۳,۰	۸۶,۶	۹۱,۷
۱۳۹۹	۹۴,۴	۹۰,۸	۹۳,۸
نرخ رشد	۰,۳۳	۰,۵۶	۰,۳۶

ماخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی، ۱۴۰۰

بررسی وضعیت شاغلان کشور نیز حاکی از آن است که حدود ۴۱ درصد از شاغلان اضافه شده به بازار کار کشور طی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۸ زنان بوده‌اند. این در حالی است که ساختار شاغلان کشور از نظر جنسیت بسیار متفاوت است و بطور متوسط ۱۷ درصد شاغلان را زنان تشکیل می‌دهند. لذا از نظر جنسیتی، ترکیب شاغلان جدید تفاوت عمده‌ای با ساختار اشتغال دارد و در صورت تداوم این موضوع (در بعد از دوره کرونا) به تدریج سهم زنان از اشتغال کشور افزایش خواهد یافت (معاونت پژوهش‌های اقتصادی، ۱۴۰۰). لذا، در مقایسه نرخ اشتغال زنان کشور با استان می‌توان احتمال افزایش نرخ مشارکت اقتصادی زنان در استان را در سال‌های پیش رو انتظار داشت.

شهرها با سه ویژگی حجم، تراکم و ناهمگونی سبب قطعه قطعه شدن زندگی اجتماعی شده میزان و کیفیت روابط اجتماعی را کاهش می‌دهد. از سوی دیگر شهرنشینان با تشکیل موزایک‌های شهری یا همان ناحیه‌های طبیعی اجتماعات محلی خود را با حدی از وحدت کارکردی و اخلاقی تشکیل می‌دهند. اجتماعات محلی خرد که در جوار یکدیگر ولی با تمایز و فاصله‌های اجتماعی قرار دارند. این امر امکان گذر سریع و آسان افراد را از یک محیط اخلاقی به محیط دیگری فراهم کرده و تجربه مسحورکننده اما خطرناک زندگی در چند جهان متفاوت همجوار، اما به شدت جدا از یکدیگر را در یک زمان ممکن می‌سازد. حرکت بعدی در تحلیل انزوای اجتماعی در شهر پیوند دادن شکل‌گیری اجتماعات با الگوهای تفاوت اجتماعی نظیر قومیت و طبقه است. این کار با توصیف گروه‌های متفاوت اجتماعی و فضاهای تفکیک شده در شهر انجام می‌شود.

انزوای اجتماعی در بین طبقات پایین، گتوهای شهری را ایجاد و افزایش داده است. در مورد طبقات پایین جنوب شهری هم این اتفاق افتاده است. گتوهای شهری با مسائل اجتماعی جدی همراه هستند.

شهرها و فضاهای شهری در گذشته از استقلال، شخصیت و هویت ویژه ای برخوردار بوده اند، در حالی که در دوره معاصر و با مهاجرت به شهرها میزان تعلق خاطر به این فضاها به مرور کمتر شده است. هویت در شهر به واسطه ایجاد و تداعی خاطرات عمومی در شهروندان، تعلق خاطر را نزد آنان فراهم کرده و شهرنشینان را به سوی شهروند شدن که گستره ای فعال تر از ساکن شدن صرف دارد؛ هدایت می کند. ضعف عنصر هویت در یک سکونتگاه شهری منجر به انقطاع و یا اصولاً عدم شکل گیری رشته های پیوند و ارتباط ساکنان با محیط و در نتیجه با یکدیگر می گردد.

۵-۶-۳- فرهنگی (ارتقا بهداشت، آموزش و...) در پهنه سرزمین

در طول تاریخ، فرهنگ به عنوان یکی از عوامل شکل دهنده سکونتگاه های بشری بوده و این در حالی است که فرهنگ آن جوامع نیز در طول زمان دچار تغییر شده است. با تغییرات فناوری و توسعه ارتباطات، محیط کالبدی روز به روز دچار تغییر می شود و این تغییرات به نوبه خود بر عناصر تشکیل دهنده فرهنگ تأثیرگذار است. برخی جنبه های زندگی مدرن و تغییر نگرش انسان نسبت به محیط را می توان تغییرات مثبتی نامید که در صورت هماهنگی با ارزش ها و نیازهای کنونی و آتی بشر می تواند بسیار سازنده باشد. تأثیری که محیط کالبدی بر فرهنگ می گذارد برخی اوقات به جای سازنده بودن، زندگی انسان ها را به سویی پیش می برد که گاه تصور می شود شرایط در گذشته بهتر از این بوده است. در بعد خرد، تغییرات عمده ای که در شکل، سازمان فضایی و شرایط ساختمان ها ایجاد شده است می تواند در نحوه نگرش، ارزش ها، شیوه زندگی، آداب و رسوم، شکل و میزان ارتباطات و به طور کلی فرهنگ مردم تأثیر گذارد؛ به طور مثال در گذشته حفظ حریم خصوصی خانواده عملکرد اصلی خانه های سنتی بود. حیات مرکزی به طور سنتی سطوح متنوعی از حریم و قلمرو را به نمایش می گذاشت؛ در حالی که امروزه این حریم خصوصی، قربانی عوامل اجتماعی و اقتصادی شده و اولویت استقرار فضاهایی که حریم خصوصی را حفظ کند به تدریج تقلیل یافته است؛ در گذشته فضاهایی مانند مفصل، میان فضاهای بسته و باز با نام های پیش اتاق، درگاه، ایوانچه، ایوان و جلوخان و غیره وجود داشت ولی امروزه جایگاه این گونه فضاهای خالی است و همین موضوع موجب در فضاهای معماری تقریباً شده که رفتارها و روش های زندگی جدیدی به افراد القا شود که با گذشته متفاوت خواهد بود. در مقیاس شهر، یکی از عوامل عمده ای که امروزه شهرسازان بر آن بسیار تأکید می کنند فضای شهری به عنوان بستری برای تعامل شهروندان است. به نظر می رسد در اکثر شهرهای امروزی عدم وجود فضاهای باز شهری و مکان هایی که افراد بتوانند ملاقات و تعامل مؤثر داشته باشند موجب گسست اجتماعی و بیگانگی در شهرها شده است. از سوی دیگر به نظر می رسد در شهرهای ایران با ساخت آپارتمان های مشابه، کوچک مقیاس و بدون ارتباط، مفاهیمی مانند محله، جامعه محلی و سایر مفاهیم مرتبط با اینها، بسیار کمرنگ شده و بسیاری از

آداب و رسوم از بین رفته است. بدون شک تأثیر عواملی از قبیل ارتباطات و مسائل اقتصادی در این تغییرات فرهنگی دخیل بوده اند.

فرهنگ دربرگیرنده فعالیت های روزمره و جنبه های کالبدی می شود که در آنها ارزش های مردم شکل می گیرد در حالی که فرایندها و چگونگی ارتباطات میان مردم شهر، خرده فرهنگ ها را شکل می دهد. با ورود اتومبیل به شهرها، استخوان بندی، بافت و به طور کلی کالبد شهرها به شدت با تغییر و تحول مواجه گردید. به منظور سازگاری با تعداد و حجم اتومبیل ها معابر گسترده تر شده و سلسله مراتب خیابان ها تغییر کرد. به دنبال این تغییر، رفتار اجتماعی و فرهنگ شهروندان نیز به ناچار با دگرگونی مواجه شد؛ اگر زمانی یک خیابان اتومبیل رو به مسیر پیاده تبدیل گردد، فرصت های شنیدن و شنیده شدن برای افراد به وجود می آید؛ صدای قدم های افراد، مکالمات آنها، صدای آب روان به جای سروصدای اتومبیل ها جایگزین خواهد شد. با این توصیفات، از مصداق های تغییر فرهنگ در ارتباط با کالبد شهر به طور کلی می توان به تغییر در ارزش ها از درون گرایی به برون گرایی (فضای درونگرایی بازار به مراکز تجاری تجملاتی برونگرا مبدل گشته)، تغییر در اعتقادات (از بین رفتن محرمیت در فضاهای معماری) تغییر در آداب و رسوم نداشتن فضاهای تجمع و یا فضای بازی کودکان، تغییر در زبان (ورود کلمات و اصطلاحات گوناگون و حذف شدن برخی از واژه ها)، تغییر در جهان بینی (رفتن به سمت تجمل گرایی، برون گرایی به واسطه ساختمان های مجلل و با نماهای دل فریب) و غیره اشاره نمود. البته این مسأله منحصر به ایران نیست بلکه در سایر کشورها و ملل نیز مصداق دارد. بنابراین مسائل و مشکلاتی از قبیل بیگانگی افراد نسبت به یکدیگر، گسستگی اجتماعی، ناهنجاری های رفتاری، کم رنگ شدن آداب و رسوم، تغییر در ارزش ها، تجمل گرایی و سایر مشکلات فرهنگی، ضرورت پرداختن به بررسی عوامل و مؤلفه های مؤثر بر تغییرات فرهنگ را نشان می دهد.

۵-۶-۴- محیط زیستی (مصرف منابع، کارایی مصرف انرژی) در پهنه سرزمین

رشد شتابان و فزاینده شهرنشینی و در پی آن افزایش جمعیت شهرها، پیامدهای مختلفی را در زمینه های گوناگون به دنبال داشته است. یکی از این پیامدها، رشد صعودی حدود ۲۰ درصدی میزان مصرف و تقاضای انرژی در شهرها در سه دهه اخیر بوده است. به طور کلی ساکنین شهرها ۶۰ تا ۸۰٪ انرژی جهانی را مصرف می کنند.

یکی دیگر از آثار منفی پراکنش افقی شهر، از بین رفتن زمین های مرغوب کشاورزی است. شهرهایی که به سرعت رشد کرده به دلیل تخریب محیط طبیعی در حال حاضر خود با بحران های زیست محیطی متعددی مواجه شده اند که کلانشهر مشهد نمونه بارز آن به شمار می رود.

۵-۷- بررسی و تحلیل تعارض ها، عدم توازن ها و عدم تعادل های بین بخشی - بین منطقه ای در بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت (از بعد چشم اندازها، راهبردها، پیامدها، پیوندهای پسین و پیشین، انتظارات متقابل و...)

تعارض ها، عدم توازن ها و عدم تعادل های بین بخشی - بین منطقه ای در بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت استان خراسان رضوی عبارتند از:

- تمرکزگرایی شدید جمعیت در منطقه شهری مشهد و عدم رعایت تعادل و توازن در توزیع جمعیت در استان بر اساس اسناد فرادستی؛
 - عدم بهره مندی سکونتگاه های شهری و روستایی در نواحی شرقی و مرزی استان از زیرساخت ها و شبکه های زیربنایی در راستای حفظ جمعیت و جلوگیری از مهاجرت ها؛
 - عدم توزیع سکونتگاه ها و جمعیت متناسب با منابع آبی و توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم ها؛
 - خالی از سکنه شدن روستاهای مرزی و تعارض با اسناد فرادستی و لزوم تأکید بر حفظ و جذب جمعیت در مناطق مرزی استان؛
 - تبدیل ۲۴ نقطه روستایی به شهر و تعارض با اسناد فرادستی در زمینه انتظام بخشی به فرآیندها و رویه های تبدیل و الحاق سکونتگاه های روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت مولد در روستاها و حفظ و بهره وری از اراضی قابل کشت و حفظ و جذب جمعیت در روستاها؛
- در مجموع استان خراسان رضوی از نظر الگوی نظام سکونتگاهی روستایی دارای ویژگی های زیر می باشد:

- ۱۶۰۳۳۳۸ نفر تعداد جمعیت روستایی (۲۴,۸ درصد کل جمعیت)
- کاهش ۷۹۰۰۰ نفری جمعیت روستایی در مدت زمانی ۱۳۹۵-۱۳۹۰
- شهری شدن ۴,۱ درصد جمعیت روستایی استان طی دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ در اثر ارتقای نقاط روستایی به شهر
- همچنان شهری شدن نقاط روستایی به نقطه شهری: مهمترین عامل کاهش جمعیت روستایی استان
- کاهش جمعیت ۴۰,۵ درصد روستاها نسبت به سال ۱۳۹۰ (کاهش ۵,۸ درصد جمعیت روستایی نسبت به سال ۱۳۹۰)
- در صورتیکه نقاط شهری شده روستایی را فاکتور بگیریم ، کاهش ۹۷۰۰ هزار نفری جمعیت روستایی از ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ را شاهد هستیم

- عمده جمعیت روستایی استان در روستاهای بالای ۱۰۰۰ نفر ساکن هستند. این روستاها با اینکه ۱۲,۸٪ از نقاط روستایی استان را شامل می شوند اما ۵۷,۸٪ از جمعیت روستایی استان را در خود جای داده اند
- پتانسیل شهر شدن ۱۵۹ نقطه روستایی استان خراسان رضوی (جمعیت بالای ۲۰۰۰ نفر)
- استقرار روستاهای بزرگ استان در پیرامون نقاط شهری. ۵۰,۶ درصد از روستاهای واقع در حریم شهرها با جمعیتی بالای ۱۰۰۰ نفر
- روستاهای خالی از سکنه پس از روستاهای کوچک اندام الگوی غالب روستایی استان (۱۵٪ نقاط روستایی استان).
- ۱۶۷ روستای خالی از سکنه استان در سال ۱۳۹۰ در طی مدت ۵ سال اخیر جمعیت پذیر شده اند
- عمده روستاهای استان از نوع روستاهای کوچک اندام با جمعیت کمتر از ۵۰۰ نفرند. بررسی روند تغییرات جمعیت و تعداد این روستاها حاکی از کاهش نقش آنها از نظر تعداد و جذب جمعیت روستایی استان است.
- قرارگیری ۶۰,۲٪ نقاط و ۶۷,۱٪ جمعیت روستایی در دشتهای آبی بحرانی استان خراسان رضوی
- قرارگیری ۶,۷ درصد از نقاط روستایی در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست.
- همچنین استان خراسان رضوی از نظر الگوی نظام سکونتگاهی شهری دارای ویژگی های زیر می باشد:
- ۴۸۳۲۰۷۷ نفر تعداد جمعیت شهری (۷۵,۱ درصد کل جمعیت)
- تفاضل جمعیت شهری ۱۳۹۵ نسبت به ۱۳۹۰ معادل ۵۱۶۰۰۰ نفر
- ۱۴ درصد از این مقدار ناشی از ارتقای نقاط روستایی به نقطه شهری بوده است
- ۸۶ درصد حاصل مهاجرپذیری و رشد طبیعی جمعیت است
- سکونت ۶۴ درصدی جمعیت شهری استان در شهرستان مشهد
- توزیع ۸۳ درصد جمعیت شهری تنها در ۷ شهر (شامل مشهد، نیشابور، سبزوار، تربت حیدریه، کاشمر، قوچان و تربت جام)
- دارای ۹۶ نقطه شهری در سال ۱۴۰۰ (۳۳,۳ درصد رشد در مقایسه با سال ۱۳۹۰)
- در مدت ۵ ساله تعداد ۲۲ نقطه شهری به نقاط شهری استان اضافه شده است. در هیچ دوره ای به این اندازه نقاط شهری استان افزایش را نشان نمی دهد.
- افزایش ۷۲ درصد شهرهای کمتر از ۵ هزار نفر نسبت به سال ۱۳۹۰
- استقرار ۴۶ درصد جمعیت روستایی استان در پیرامون نقاط شهری و قابلیت تبدیل شدن محلات حاشیه نشین
- حاشیه نشین بودن ۲۳٪ از جمعیت شهری استان خراسان رضوی

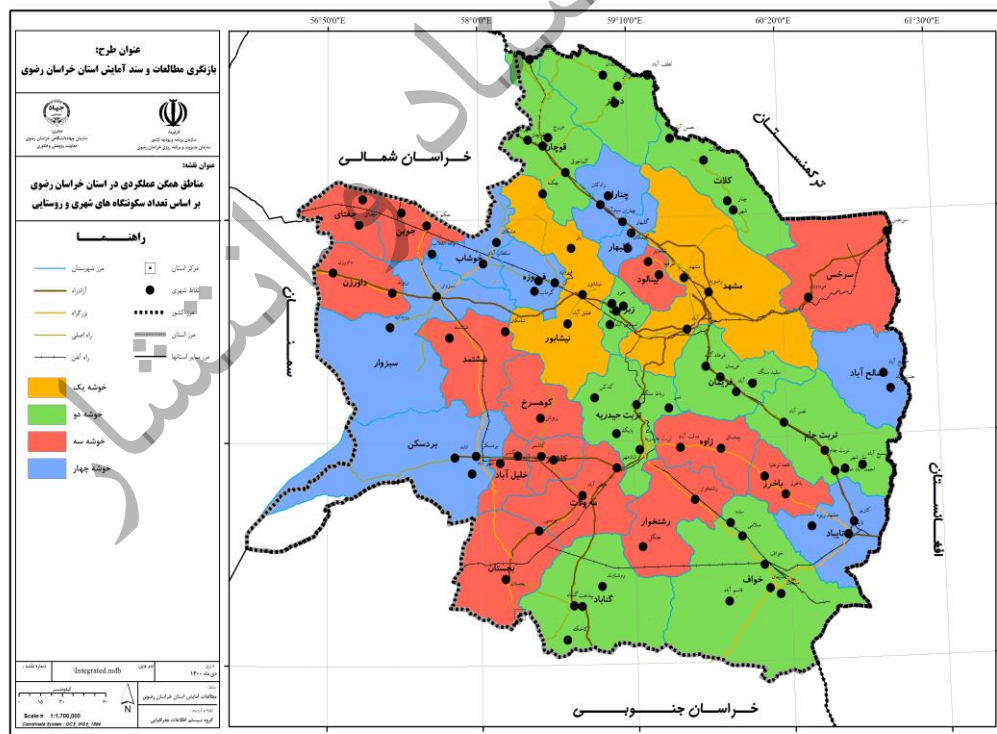
- استقرار ۸۴,۶٪ جمعیت و ۵۴,۲٪ نقاط شهری استان خراسان رضوی در دشتهای آبی بحرانی
- ۳۲,۲ درصد شهرها دارای موقعیت مرزی (شامل ۳۱ شهر)
- قرارگیری ۵,۲ درصد از نقاط شهری در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست

۵-۸- ارائه مناطق همگن عملکردی بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت

به منظور ارائه مناطق همگن عملکردی در بخش نظام سکونتگاه های شهری و روستایی در استان، شهرستان ها بر اساس تعداد سکونتگاه ها و نیز جمعیت شهری و روستایی طبقه بندی شدند.

بر اساس تعداد سکونتگاه های شهری و روستایی، مناطق همگن عبارتند از:

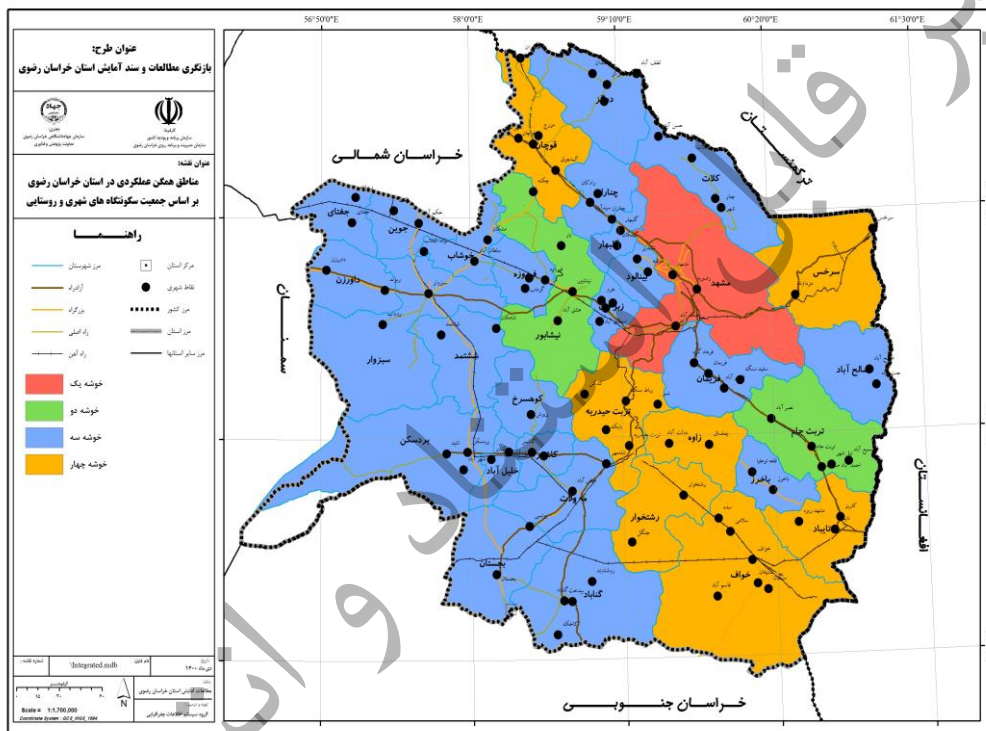
- خوشه یک: شهرستان های مشهد و نیشابور
- خوشه دو: شهرستان های کلات، درگز، قوچان، تربت جام، فریمان، زبرخان، تربت حیدریه، خواف و گناباد
- خوشه سه: شهرستان های سرخس، طرچه شاندیز، جوین، جغتای، داورزن، ششتمد، کوهسرخ، کاشمر، خلیل آباد، مه ولات، رشتخوار، باخرز، زاوه و بجستان
- خوشه چهار: شهرستان های چناران، گلبهار، صالح آباد، تایباد، فیروزه، خوشاب، سبزوار، بردسکن و تایباد

نقشه ۵۸. مناطق همگن عملکردی براساس تعداد سکونتگاه های شهری و روستایی

بر اساس جمعیت سکونتگاه های شهری و روستایی، مناطق همگن عبارتند از:

- خوشه یک: شهرستان مشهد
- خوشه دو: شهرستان های نیشابور و تربت جام
- خوشه سه: شهرستان های طرقيه شانديز، جوين، جغتای، داورزن، ششتمد، کوهسرخ، کاشمر، خلیل آباد، مه ولات، باخرز، بجستان، چناران، گلبهار، صالح آباد، تایباد، فیروزه، خوشاب، سبزوار، بردسکن، کلات، درگز، فریمان، زبرخان، و گناباد
- خوشه چهار: شهرستان های سرخس، قوچان، تربت حیدریه، زاوه، خواف، رشتخوار و تایباد

نقشه ۵۹. مناطق همگن عملکردی براساس جمعیت سکونتگاه های شهری و روستایی

۵-۹- شناسایی، واکاوی و تحلیل راهبردی (نقاط قوت، ضعف، فرصت ها و تهدیدها) بخش نظام سکونتگاهی و توزیع فضایی جمعیت در استان و ریشه یابی بحران های فعلی و احتمالی

عوامل داخلی	
نقاط قوت	نقاط ضعف
رشد بالای جمعیت شهرهای با جمعیت ۵ تا ۱۰ هزار نفری استان	رشد منفی جمعیت شهرهای با جمعیت ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفری
وجود ۳۱ نقطه شهری دارای موقعیت مرزی در استان	۲ برابر شدن جمعیت کلانشهر مشهد طی بازه ۳۰ ساله

عوامل داخلی	
نقاط قوت	نقاط ضعف
وجود ۱۰ شبکه شهری در استان	توزیع ۶۳ درصد جمعیت شهرنشین استان در شهر مشهد
افزایش یافتن جمعیت در ۵۳,۹ درصد از روستاها	پراکنده رویی شدید در منطقه کلانشهری مشهد
افزایش یافتن جمعیت ۶ درصد از روستاها در بازه ۱۳۷۵-۱۳۹۵	روند رو به رشد شاخص نخست شهری در استان
افزایش تعداد شهرهای کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت	توزیع ۴۶,۰۸ درصد جمعیت روستایی در روستاهای پیرامون شهرها
افزایش نرخ رشد جمعیت شهرهای ۱۰-۲۵ هزار نفری	الگوی استقرار پراکنده روستاها
وجود شبکه های شهری همکار در استان در راستای خدمات دهی	روبرو شدن ۴۳,۸ درصد روستاهای استان با کاهش جمعیت
	مهاجر فرستی به شهرها
	مهاجر پذیری بالای شهرهای مشهد، نیشابور و تربت جام
	کاهش شدید جمعیت روستایی در شهرستان های مرزی (تایباد، خواف، تربت جام و سرخس)
	کاهش جمعیت در ۴۹,۵ درصد روستاهای کمتر از ۵۰۰ نفر
	کاهش جمعیت در ۵۲,۵ درصد روستاهای ۵۰۰-۱۰۰۰ نفری در بازه ۲۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۹۵)
	کاسته شدن تعداد ۲۱۳۰۳ نفر از جمعیت روستاهای ۵۰۰-۱۰۰۰ نفری
	ادغام روستاهای پیرامونی در کلانشهر مشهد و افزایش حاشیه نشینی
	قرارگیری سکونتگاه های شهری و روستایی در مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست
	قرارگیری نقاط تبدیل به شهر طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ در نواحی عدم اولویت دار توسعه سکونتگاهی
	افزایش تبدیل نقاط روستایی به شهر و تغییر کارکرد از بخش کشاورزی به بخش خدمات
	عدم وجود منابع آبی پایدار در برخی از سکونتگاه های شهری و روستایی
	کاهش نرخ رشد جمعیت در شهرهای متوسط
	خالی از سکنه بودن ۱۴,۴ درصد روستاهای استان
عوامل خارجی	
فرصت ها	تهدیدها
وجود اسناد فرادستی	نرخ رشد شهرنشینی بالای استان نسبت به کشور
جایگاه ویژه خراسان-شهر مشهد-شرق کشور در اسناد فرادستی	دارا بودن ۵۰,۶ درصد از روستاهای پیرامون شهرها با جمعیتی بیش از ۱۰۰۰ نفر

عوامل داخلی	
نقاط قوت	نقاط ضعف
توجه به موضوع عدالت فضایی در اسناد فرادستی	قرارگیری ۱۵,۵ درصد از روستاهای خالی از سکنه در فاصله ۳۶ کیلومتری از مرز مشترک ایران و افغانستان
تعیین نقش فراملی برای شهر مشهد در اسناد فرادستی	قرارگیری روستاهای خالی از سکنه در شهرستان های مرزی (صالح آباد، تربت جام، تایباد و خواف)
توجه به شهرهای کوچک و پراکنده در اسناد فرادستی به منظور دستیابی به تعادل جمعیتی	تهدید امنیتی ۳۰۰ کیلومتر از مرز مشترک ایران و افغانستان به دلیل وجود روستاهای خالی از سکنه
توجه به مناطق مرزی و تقویت شبکه سکونتگاهی و زیرساختی در اسناد فرادستی	وجود تنها کلانشهر مشهد در نیمه شرقی کشور (عامل جاذبیت برای مقصد مهاجرت ها)
انطباق مسائل و چالش های استان با چالش های مطرح شده با اسناد فرادستی در حوزه سکونتگاه های مرزی- حاشیه نشینی- بافت فرسوده و مهاجرت	همسایگی شهر مشهد با کشور افغانستان و مهاجرت های گسترده به این شهر
وجود شهر بین المللی مشهد در ساختار فضایی استان	خالی از سکنه شدن روستاهای مرزی با کشور افغانستان
دسترسی شهر خواف از طریق ارتباطات ریلی با هرات	
دسترسی نسبتاً مناسب شهرهای استان به مسیرهای ارتباطی جاده ای و ریلی	

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

الگوی مراکز پیشنهادی

مراکز خدمات روستایی

روستاهای با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت در استان ۴۳۸ روستا (۱۲,۱۴ درصد) می باشند که از این میان ۲۱۴ روستا داخل حریم شهرها و ۲۲۲ روستا در خارج حریم شهرها قرار دارند. ۵۲,۶ درصد جمعیت این روستاها مربوط به روستاهای داخل حریم شهرها و ۴۶,۹ درصد نیز مربوط به روستاهای خارج حریم شهر می باشد.

جدول ۷۵. وضعیت پراکندگی روستاهایی با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت در استان خراسان رضوی

وضعیت قرارگیری روستا	تعداد روستاها	درصد روستاها	جمعیت	درصد جمعیت
داخل حریم شهر	مشهد	۴۴	۱۵۳۵۷۷	۱۷,۴۳
	سایر شهرها	۱۷۰	۳۱۰۰۹۶	۳۵,۲۰
خارج حریم شهر	۲۲۲	۵۰,۹۱	۴۱۳۲۴۲	۴۶,۹۱
مجموع	۴۳۶	۱۰۰	۸۸۰۹۲۹	۱۰۰

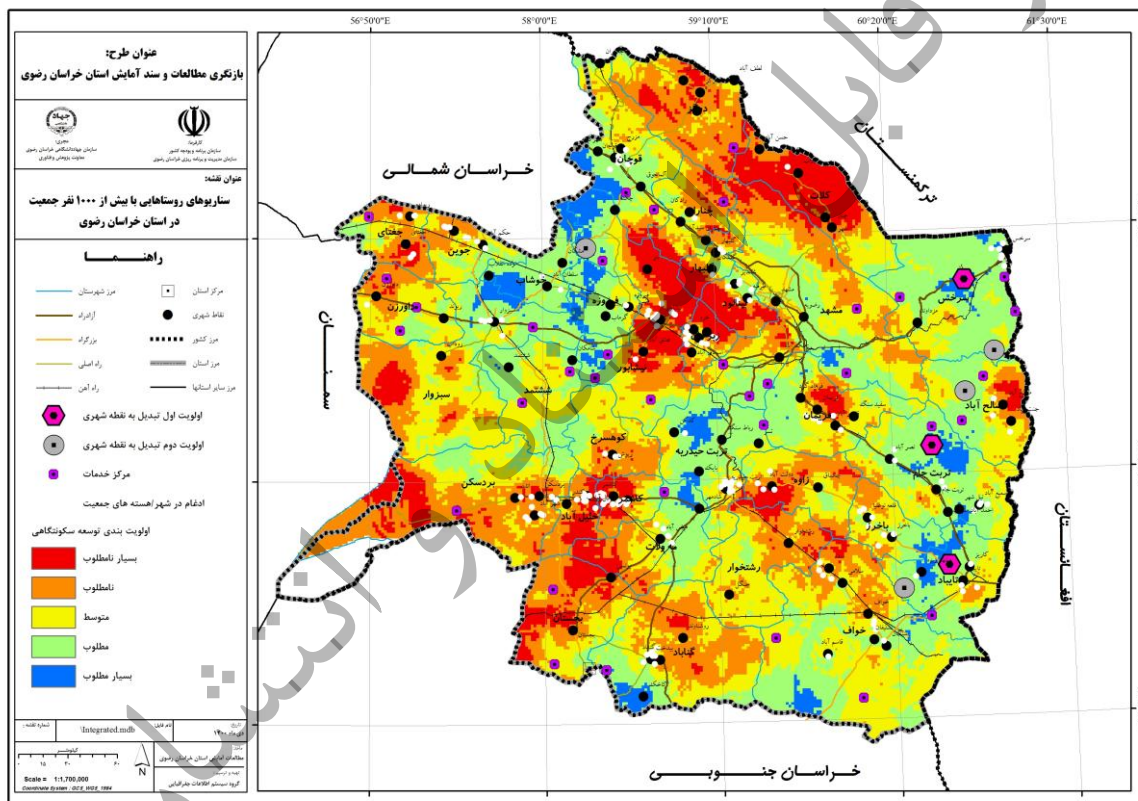
منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

از میان روستاهای با بیش از ۱۰۰۰ نفر جمعیت تعداد ۳۵ روستا که دارای موقعیت مناسب، دسترسی به روستاهای پیرامون و قرارگیری در نواحی با تمرکز سکونتگاه های روستایی و فاصله از شهرها قرار داشتند که به عنوان مرکز خدمات به سکونتگاه های روستایی پیرامون شناسایی شدند.

جدول ۷۶. روستاهای پیشنهادی به عنوان مرکز خدمات و هسته های جمعیتی پیرامون شهرها

روستاهای پیشنهادی	تعداد روستا	جمعیت
مرکز خدمات	۳۵	۵۸۸۵۵
هسته های جمعیتی پیرامون شهرها	۱۷۰	۳۱۰۰۹۶
مجموع	۲۰۵	۳۶۸۹۵۱

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۶۰. سناریوهای پیشنهادی روستاهایی با جمعیت بیش از ۱۰۰۰ نفر در استان خراسان رضوی

تعداد ۷ روستای پیشنهادی قابل ارتقاء به نقطه شهری در استان بر اساس میزان جمعیت، فاصله تا شهر دیگر و تعداد روستاهای پیرامونی شناسایی شدند. بر همین اساس می توان گفت که:

- سه روستای پیشنهادی اولویت اول قابل ارتقاء به نقطه شهری در شهرستان های مرزی تایباد، تربت جام و سرخس قرار دارند.

- چهار روستای پیشنهادی اولویت دوم قابل ارتقاء به نقطه شهری نیز در شهرستان های مرزی (تایباد، تربت جام و سرخس) و نیشابور قرار دارند.
- میانگین فاصله روستاهای پیشنهادی تا شهر دیگر ۲۱,۴ کیلومتر، کمترین میزان فاصله ۱۰,۸ کیلومتر و بیشترین فاصله ۳۲,۸ کیلومتر می باشد.
- تعداد ۱۸۲ روستا با جمعیتی بالغ بر ۹۱۱۳۳ نفر در پیرامون این روستاها قرار دارند.

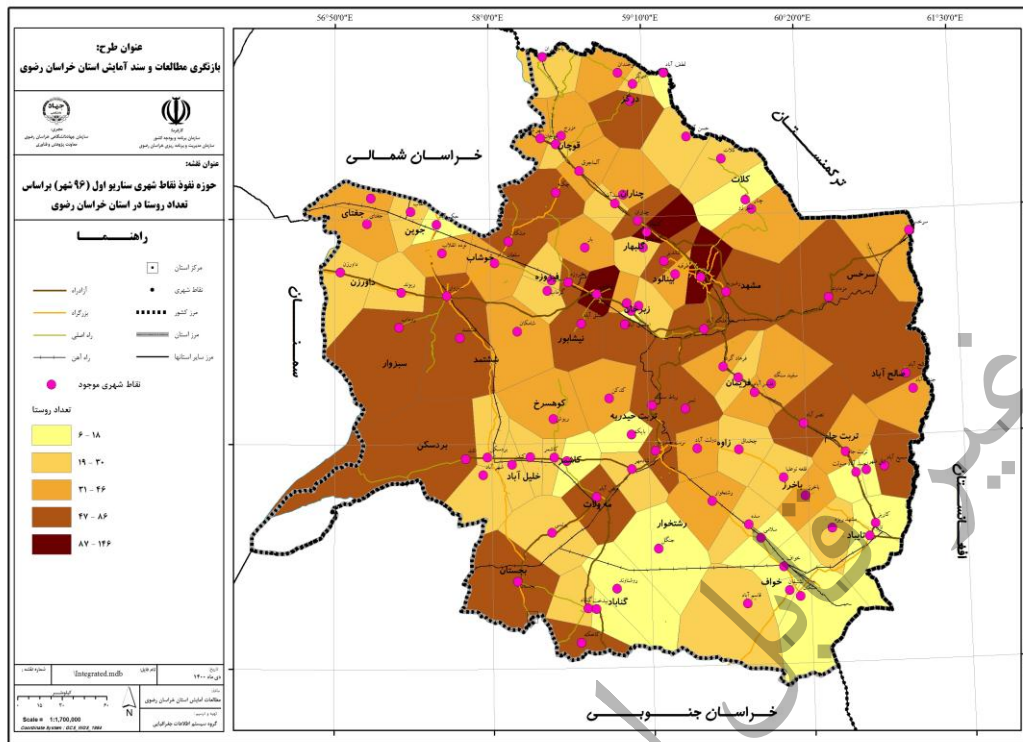
جدول ۷۷. اولویت بندی ارتقاء نقاط روستایی به نقطه شهری

اولویت بندی	نام روستاها	شهرستان	تعداد شهرهای پیشنهادی	جمعیت (نفر)	فاصله تا شهر (کیلومتر)	تعداد روستای پیرامون	جمعیت روستاهای پیرامون
اول	خیرآباد	تایباد	۱	۴۵۴۰	۱۰,۸	۴	۹۱۱۴
	تیمنک سفلی	تربت جام	۱	۱۴۵۱	۲۴,۶	۳۳	۱۴۳۵۳
	گنبدلی	سرخس	۱	۱۸۷۶	۲۹,۵	۱۲	۷۴۸۱
اولویت دوم	آزاده	صالح آباد	۱	۱۸۱۱	۲۳,۸	۳۴	۱۶۷۷۱
	پس کمر	سرخس	۱	۱۲۶۲	۳۲,۸	۳۶	۱۳۱۹۰
	پشته	تایباد	۱	۳۰۲۷	۱۴	۱۲	۱۶۷۱۹
	برزنون	نیشابور	۱	۲۹۸۵	۱۴,۴	۵۱	۱۳۵۰۵
مجموع			۷	۱۶۹۵۲	-	۱۸۲	۹۱۱۳۳

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

سناریو اول: حوزه نفوذ نقاط شهری (شهرهای موجود)

- در سناریو اول حوزه نفوذ تعداد ۹۶ شهر موجود استان مورد بررسی قرار گرفت که بر این اساس:
- به طور میانگین تعداد ۳۷ روستا با میانگین جمعیتی ۱۷۷۵۳ نفر در حوزه نفوذ هر شهر قرار می گیرد.
 - میانگین حوزه نفوذ هر شهر ۱۲۱۳۳۸ هکتار است.

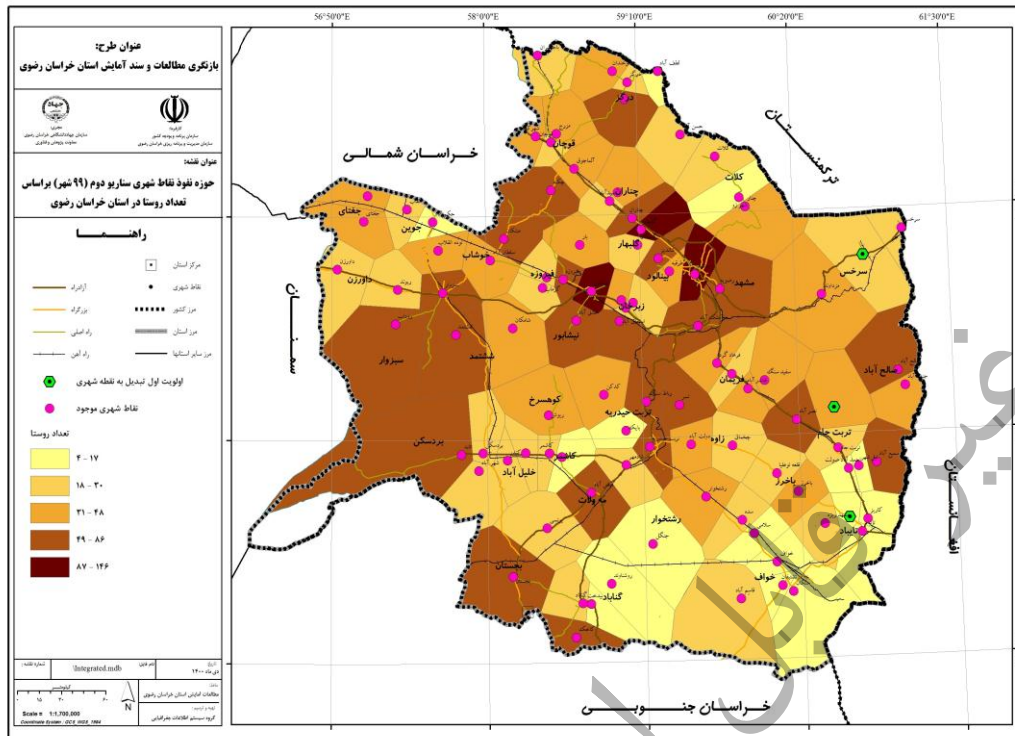

نقشه ۶۱. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو اول (شهرهای موجود) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی

سناریو دوم: حوزه نفوذ نقاط شهری (۹۹ شهر)

در سناریو دوم حوزه نفوذ تعداد ۹۹ شهر (۹۶ شهر موجود به همراه ۳ روستای پیشنهادی اولویت اول قابل ارتقاء به نقطه شهری) در استان مورد بررسی قرار گرفت که بر این اساس:

- به طور میانگین تعداد ۳۶ روستا با میانگین جمعیتی ۱۷۲۱۴ نفر در حوزه نفوذ هر شهر قرار می گیرد.
- میانگین حوزه نفوذ هر شهر ۱۱۷۶۶۱ هکتار است.

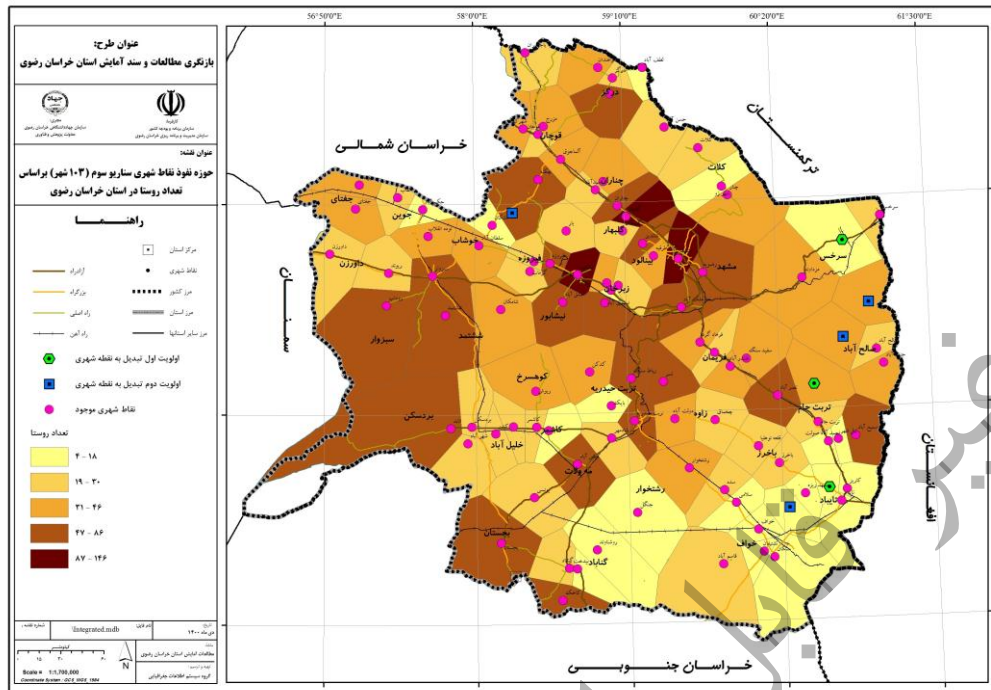

نقشه ۶۲. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو دوم (۹۹ شهر) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی

سناریو سوم: حوزه نفوذ نقاط شهری (۱۰۳ شهر)

در سناریو سوم حوزه نفوذ تعداد ۱۰۳ شهر (۹۶ شهر موجود به همراه ۷ روستای پیشنهادی قابل ارتقاء به نقطه شهری) در استان مورد بررسی قرار گرفت که بر این اساس:

- به طور میانگین تعداد ۳۵ روستا با میانگین جمعیتی ۱۶۵۴۶ نفر در حوزه نفوذ هر شهر قرار می گیرد.
- میانگین حوزه نفوذ هر شهر ۱۱۳۰۹۲ هکتار است.

نقشه ۶۳. حوزه نفوذ نقاط شهری در سناریو دوم (۱۰۳ شهر) براساس تعداد روستا در استان خراسان رضوی

با توجه به روستاهای ارتقاء یافته به شهر می توان چنین نتیجه گرفت که:

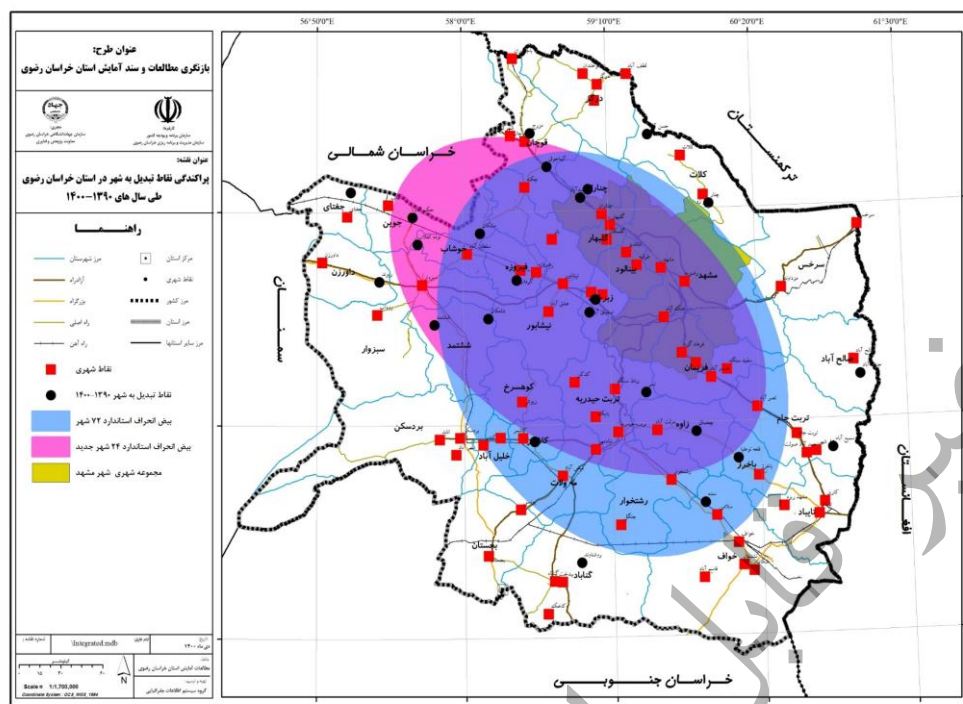
- تعداد ۲۴ روستا طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ به نقاط شهری ارتقاء یافته اند که بر این اساس جمعیتی بالغ بر ۷۰۳۰۴ نفر (۱,۴۵ درصد) به جمعیت شهری افزوده شده است.
 - پراکندگی شهرهای جدید (۲۴ روستای ارتقاء یافته به شهر) طی سال های مذکور نشان می دهد که در شهرستان های کلات، قوچان، چناران، زبرخان، ششتمد و خوشاب دو شهر جدید و در شهرستان های جغتای، جویین، داورزن، فیروزه، کاشمر، گناباد، تربت حیدریه، زاوه، باخرز، خواف، تربت جام و صالح آباد یک نقطه شهری جدید به شهرهای استان اضافه شده است.
- در خصوص بیضی انحراف استاندارد نقاط شهری جدید می توان گفت که:
- بیضی انحراف استاندارد نقاط جدید شهری نشان می دهد که این شهرها عموماً در شمال غربی استان پراکنده شده اند.
 - بیضی انحراف استاندارد ۷۲ شهر در سال ۱۳۹۰ در منطقه مرکزی استان قرار دارد. اما بیضی انحراف استاندارد ۲۴ شهر جدید به سمت شمال غربی استان حرکت نموده است که بیانگر تمرکز نقاط جدید شهری در نواحی آمایشی نیشابور و سبزوار است.
- در خصوص جمعیت روستاهای ارتقاء یافته به شهر می توان گفت که:

- در میان نقاط شهری جدید شهر ریوند با ۱۰۳۴ نفر کمترین جمعیت و شهر سید آباد با ۵۳۱۲ نفر بیشترین جمعیت را به خود اختصاص داده اند.
- ناحیه آمایشی سبزوار با ۱۹۳۰۵ نفر بیشترین جمعیت شهری و کمترین جمعیت شهری مربوط به ناحیه آمایشی تربت جام و تایباد با ۴۴۹۸ نفر می باشد.
- در مجموع تعداد ۷۰۳۰۴ نفر طی سال های ۱۳۹۰-۱۴۰۰ از طریق تبدیل نقاط روستایی به شهر به جمعیت شهری استان در قالب ۲۴ شهر اضافه شده است.

جدول ۷۸. جمعیت نقاط ارتقاء یافته به نقطه شهری در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۰

نسبت به جمعیت شهری استان	جمعیت در ناحیه آمایشی	جمعیت (نفر)	شهر	نواحی آمایش	نسبت به جمعیت شهری استان	جمعیت در ناحیه آمایشی	جمعیت (نفر)	شهر	نواحی آمایش
۰.۰۵۱	۱۹۳۰۵	۲۴۴۷	ریواده	سبزوار	۰.۰۳۴	۴۴۹۸	۱۶۲۰	قلعه نوعلیا	تربت جام و تایباد
۰.۰۷۹		۳۸۲۴	حکم آباد		۰.۰۲۶		۱۲۶۱	جنت آباد	
۰.۰۷۳		۳۵۴۰	مشکان		۰.۰۳۳		۱۶۱۷	سمیع آباد	
۰.۰۷۲	۱۹۳۰۵	۳۴۷۰	نوده انقلاب	سبزوار	۰.۰۶۸	۱۵۰۷۵	۳۲۷۲	روشناوند	مرکزی و جنوبی
۰.۰۳۹		۱۸۸۲	شامکان		۰.۰۸۸		۴۲۵۸	سده	
۰.۰۲۱		۱۰۳۴	ریوند		۰.۰۷۵		۳۶۳۳	نسر	
۰.۰۶۴		۳۱۰۸	ششتمد		۰.۰۴۴		۲۱۳۲	فرگ	
۰.۰۵۹	۱۴۳۹۰	۲۸۷۲	حسن آباد	مشهر	۰.۰۳۷	۵۴۲۲	۱۷۸۰	چخماقی	تربت جام و تایباد
۰.۱۱۰		۵۳۱۲	سیدآباد		۰.۰۳۳		۱۵۸۸	آلماجوق	
۰.۰۷۴		۳۵۹۷	چنار		۰.۰۷۹		۳۸۳۴	مزرع	
۰.۰۵۴	-	۲۶۰۹	رادکان	جمع	۰.۰۸۹	۱۱۶۱۴	۴۲۸۸	اسحاق آباد	نیشابور
۱.۴۵۵		۷۰۳۰۴	جمع		۰.۰۸۹		۴۳۱۶	گرماب	
					۰.۰۶۲		۳۰۱۰	قدمگاه	

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس محاسبات داده های سرشماری سال ۱۳۹۵

نقشه ۶۴. پراکندگی و بیضی انحراف استاندارد نقاط تبدیل به شهر در استان خراسان رضوی طی سال های ۱۴۰۰-۱۳۹۰

شناسایی پهنه های نیازمند تقویت شبکه سکونتگاهی

برای شناسایی پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان معیارهای مورد بررسی متناسب با اسناد فرادستی انتخاب شده اند که عبارتند از:

بررس توان اکولوژیکی، مناطق کم تراکم، فاصله از مراکز حساس و پرخطر، دسترسی به منابع آب پایدار، قرارگیری در نواحی مرزی، فاصله مناسب تا سایر شهرها، پهنه هایی با تعداد زیاد روستا و فاصله زیاد با سایر شهرها، فاصله از کلانشهر مشهد، فاصله از مناطق پرتراکم به لحاظ جمعیتی، فاصله از پهنه های مخاطره آمیز، نزدیکی به موقعیت های گره گاهی و مواصلاتی و نزدیکی به زیرساخت ها.

جدول ۷۹. معیارهای مورد بررسی جهت شناسایی پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان

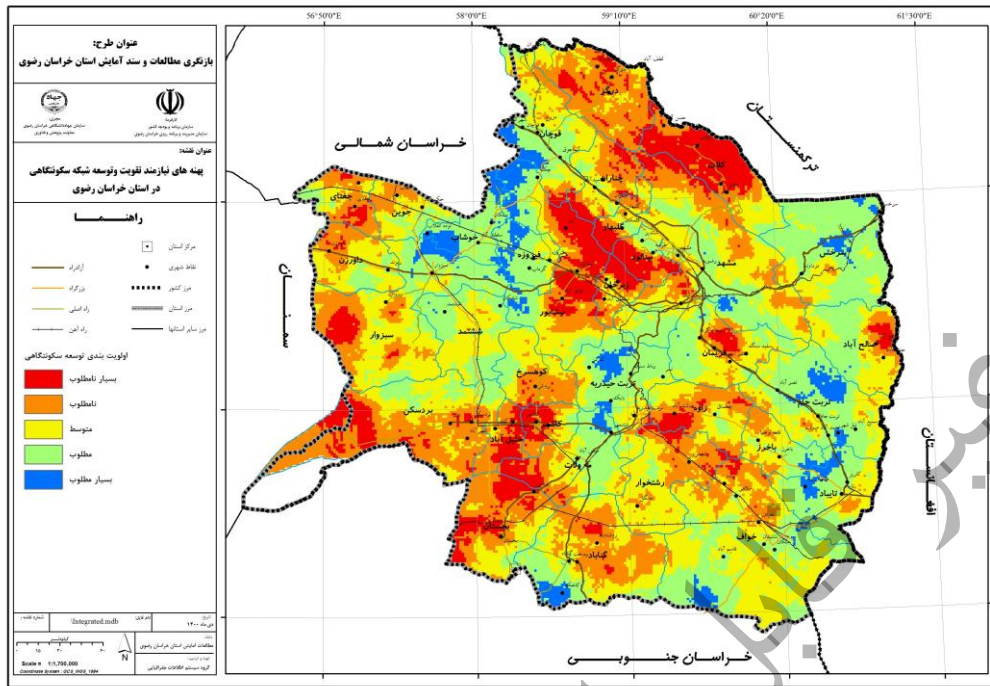
خراسان رضوی

معیار	منبع در اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
توان اکولوژیکی	نظریه توسعه ملی	توزیع جمعیت و استقرار فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم ها
مناطق کم تراکم	سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	حفظ و جذب جمعیت در مناطق کم تراکم و ایجاد مراکز جدید جمعیتی

معیار	منبع در اسناد فرادست	گزاره های تأثیرگذار بر سازمان فضایی نظام سکونتگاهی و توزیع جمعیت
فاصله از مراکز حساس و پرخطر	سیاستهای کلی نظام در امور پدافند غیرعامل	ممانعت از ایجاد تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی
	سیاستهای کلی آمایش سرزمین؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	انتخاب مکانهای مناسب
دسترسی به منابع آب پایدار	سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	بازتوزیع فضایی و جغرافیایی جمعیت، متناسب با ظرفیت زیستی با تأکید بر تأمین آب
قرارگیری در نواحی مرزی	جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	توسعه و آبادانی نواحی مرزی
	سیاستهای کلی نظام در امور جمعیت	حفظ و جذب جمعیت در مناطق مرزی
فاصله مناسب تا سایر شهرها	سیاستهای کلی آمایش سرزمین؛ ابلاغی مقام معظم رهبری	استقرار متعادل آن در پهنه سرزمین
پهنه هایی با تعداد زیاد روستا و فاصله زیاد با سایر شهرها	جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	ایجاد زمینه های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد
فاصله از کلانشهر مشهد	جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلانشهری
فاصله از مناطق پرتراکم به لحاظ جمعیتی	سیاستهای کلی نظام در امور شهرسازی	جلوگیری از افزایش و گسترش بی رویه کلانشهرها
فاصله از پهنه های مخاطره آمیز طبیعی (گسل، زلزله، سیل و...)	سیاستهای کلی نظام در امور پدافند غیرعامل	رعایت اصول و ضوابط پدافند غیرعامل
نزدیکی به موقعیت گره گاهی و شبکه های مواصلاتی	جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	ایفای نقش مؤثر ترانزیتی
نزدیکی به زیرساخت ها	جهت گیری های ملی آمایش سرزمین	تقویت زیرساختها و شبکه های زیربنایی با اولویت نواحی مرزی در شرقی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰ بر اساس اسناد فرادست

شناسایی پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان نشان داد که پهنه های واقع در نواحی مرزی در شرق استان (شهرستان های سرخس، تربت جام، تایباد و خواف)، بخش هایی از شمال غربی استان (شهرستان های قوچان، نیشابور، فیروزه و خوشاب)، بخش های مرکزی استان (شهرستان های تربت حیدریه و مه ولات) مستعد تقویت شبکه سکونتگاهی می باشند.

نقشه ۶۵. پهنه های نیازمند تقویت و توسعه شبکه سکونتگاهی در استان خراسان رضوی